66

1994

metmenys

kūryba ir analizė

metmenys

66/1994

Albertas Zalatorius, Mūsų literatūros depresija: simptomai, priežastys, prognozės 3 * *Vytautas Kavolis*, Tuštuma ar civilizacinis židinys 23 * *Judita Vaičiūnaitė*, Mačiau snieginę Dievo motiną 38, Skaistus Velykų sniegas 39, Šiukšlynų rožės 40 * *Kornelijus Platelis*, Popierinė gėlė 41, Regėjimas 43, Įsikūnijimai 44, Mėnesienoje 45, Šachmatų partijos 46 * *Doanladas Kajokas*, Sningant 47, Vienkiemis. Sekminės 48, Keleivis, naktį sutiktas kelyje prie Čerėjos 49 * *Aleksandras Štromas*, Tautos postkomunistinėje pasaulėtvarkoje 50 * *Kostas Ostrauskas*, Oi, grybai, grybai 77 * *Algimantas Valantiejus*, Modernusis lietuvių nacionalizmas: I\|102 * *Aldona Veščiūnaitė*, Laikas klausytis pasakojimų 119 * *Rimvydas Šilbajoris*, Atviros žaizdos naujojoje Lietuvos literatūroje 121 * *Viktorija Daujotytė*, Trys prozos tekstai, keturi moterų likimai 137 *

Visiems laikams užgesusios glaimybės, *Leonidas Donskis* 157 * Praeities erogenika Leonardo Gutausko romane *Vilko dantų karoliai:* fa(ta)liškos atminties spąstuose, *Artūras Tereškinas* 174 * Lietuvių statiniai Kanadoje, *Algimantas Banelis* 165 *

Lietuvos
Nacionalinė
M.Mažvydo
Biblioteka

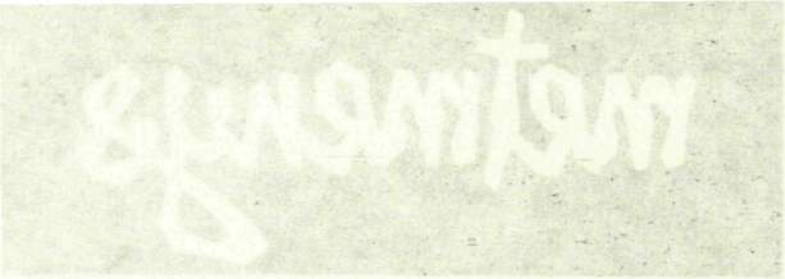

Dailės darbai: Stasys Eidrigevičius 118, Indrė Lukaitė 149-156.

MŪSŲ LITERATŪROS DEPRESIJA: SIMPTOMAI, PRIEŽASTYS, PROGNOZĖS

ALBERTAS ZALATORIUS

Šis straipsnis paremtas ne kokiais specialiais šaltinių tyrinėjimais (tokių šaltinių ir nėra), o tiesioginiu situacijos stebėjimu, bendravimu su rašytojais, jų pasisakymais spaudoje, pagaliau savo paties išgyvenimais ir pamąstymais. Todėl laikykite jį mano vieno versija ar vizija, o ne teisybe, iškalta ant uolos.

Kiekviena literatūra išgyvena ir džiaugsmo, ir depresijos akimirkų. Tokių faktų pilna istorija. Tai ar verta dėl to kvaršinti sau galvą? Ar neužtenka pasakyti: tuo laikotarpiu Dievas davė talentų, o tuo — nedavė. Jeigu kas nori priežasčių ir argumentų, tą galima priremti išvada: tikri talentai visose sąlygose pasireiškia, o jeigu jie nepasireiškia, vadinasi, jų ir nėra. Ko gero, tai pati didžiausia teisybė. Bėda ta, kad su šitokia teisybe smagu klaidžioti tik praeities keliais. Eini per istoriją ir dėstai šimtmečius kaip lengvas kortas kaladėje. Kam čia sopa širdį, jei kokį pusšimtį metų kokia tauta literatūros neturėjo. Neturėjo, o paskui vėl turi.

Visai kas kita, kai priartėji prie dabarties. Tada ir penkmetis pasidaro ilgas, tada kiekviena smulkmena atrodo didelė. Po šimto metų gal ji bus tik dulkė, o dabar kalnas.

Lietuvių literatūra gyvena gilios depresijos laiką. Vargu ar kas drįs su šiuo teiginiu ginčytis. Nebent norėtų

pasirodyti originalus ir priešgyna. Tokią išvadą darau ne aš, apie tai daug kartų rašyta spaudoje. Priminsiu tik vieną kitą nuomonę. Talentingas ir sąžiningas prozininkas Juozas Aputis šį laikotarpį vadina „skausmingu tuštymečiu sieloje" (*Metai*, 1993, nr. 7, p. 1). Jaunosios kartos poetas ir romanistas Tomas Arūnas Rudokas jį apibūdina „apokalipsės" terminu (*Respublika*, 1993, 08.26, p. 15). Poetas Markas Zingeris taip vaizduojasi: „Viename neseniai parašytame A. Mikutos eilėraštyje tarp žemės ir dangaus kabo pakaruoklis. Jis ištaria pajuodusiu liežuviu savo draugui ir amžininkui tokius žodžius: „Eik, aš dar pakabosiu". Mano manymu, tai visa lietuvių literatūros situacija" (*Literatūra ir menas*, 1993, 07.13, p. 11). Iš tokių liūdnų padejavimų daug kas šaiposi, kai kas juos vadina sovietmečio lepūnėlių sindromu, bet argi nuo to kas pasikeis. Jeigu vakare nuvargusiam žmogui priekaištausi, kam jis iš ryto per daug dirbo arba iš vakaro per daug gėrė, jis nepasidarys darbingesnis ir linksmesnis. Priešingai, gal dar niūresnis.

Niūrių citatų apie dabartinę literatūros būklę galėčiau pažerti daugybę. Pašnekama apie tai ir privačiuose pokalbiuose, bet dažniausiai tik tarp literatų. Šiaip privačiai apie literatūrą dabar kalbama kuo mažiausiai. Tas faktas nėra bereikšmis. Jis rodo, kad literatūros vaidmuo sumenkėjo, ergo, sumenko ir pati literatūra. Žinau, dėl pastarosios minties gali įsižeisti rašytojai, mėgstantys sakyti, kad jiems ne itin svarbu, ką minia šneka, nes tikroji literatūra ne minioms rašoma. Sutinku, tik niekaip negaliu nuneigti vienos taisyklės: joks rašytojas nepasidarė didelis, kol jo kūryba neužvaldė protų ir širdžių. Bent trumpam. Nesvarbu, ar tada, kai kūrė, ar vėliau. Duok Dieve, kad dabartinė mūsų literatūra sužėrėtų ateity, bet aš tuo abejoju. Jei apsiriksiu, būsiu tik laimingas. O pokario dešimtmečiai? — paklaus oponentas. Taip, du pokario dešimtmečius Lietuvoje literatūros, galima sakyti, iš viso nebuvo, išskyrus B. Sruogos *Dievų mišką*, lagerines A. Miškinio psalmes ir dar kai ką. Todėl nieko neatsitiktų, jeigu kokiame

vadovėlyje tuo laiku Lietuvoje išleisti romanai, poemos ar lyrikos knygos visai nefigūruotų. Ir vis dėlto vadovėlio autorius negalėtų vartoti depresijos termino, nes lietuvių literatūra buvo kuriama svetur. Ne tik kuriama, bet išgyveno akivaizdų pakilimą. O jei Lietuvoje jos negalėjome skaityti, tai jau politinės situacijos, bet ne pačios literatūros problema. Šitokia padėtis tęsėsi iki aštuntojo dešimtmečio. Užtat man visada keistai skamba, kai sakoma: išeivijos įnašas į lietuvių literatūrą. Kaip gali būti įnašas į pačią save arba visumos įnašas į dalį? Juk iki aštuntojo dešimtmečio (riba apytikrė) mūsų literatūra kaip išliekančių vertybių visuminis vaizdas egzistavo išeivijoje. Tuomet turėtume sakyti: Lietuvos įnašas į lietuvių literatūrą. Bet irgi atrodytų keistai. Apskritai įnašų sąvoka kultūros sampratoje truputį įtartina. Niekas sąmoningų įnašų nedaro. Tikroji literatūra tiesiog kuriama, ir tiek. Todėl ne apie įnašus reikia šnekėti, o apie vienokius ar kitokius literatūros proceso raidos ypatumus. Aštuntajame dešimtmetyje, išeivijos jėgoms silpstant, dėl susiklosčiusių palankesnių aplinkybių estafetę perėmė Lietuvoje išaugusi karta, galėjusi autentiškiau pasireikšti. Tos dvi literatūros šakos kurį laiką dar egzistavo atskirai, bet ilgainiui pradėjo suartėti, jų plonosios šakelės susipynė, o žiedadulkės skrido nuo vienos ant kitos. Be jokios abejonės, daugiau atskrido nuo išeivijos, nes išeivijos šaka buvo vaisingesnė. Tik ūglio ji leido vis mažiau. Užtat Lietuvos šaka, priešingai, tirštėjo, tik vaisius mezgė visokius: ir valgomus, ir nevalgomus. Bet ir nevalgomi kartais įgydavo estetinę išvaizdą. Tai irgi šis tas.

Dabar abi šakos tartum apvyto, tartum syvų neteko. Kartais susidaro įspūdis, kad literatūra kuriama iš inercijos — be entuziazmo, be saldaus užsimiršimo svaigulio, be tikėjimo savo darbo prasme, be vidinio džiaugsmo ir pastangų įtvirtinti savo tiesą, kuri paprastai prasiveržia sąjūdžiais, grupuotėmis, manifestais ar atskirų individualybių įkarščiu. Dėl išeivijos daugmaž viskas suprantama: senosios šakelės nubyra, naujų

nebemaitina gyvieji kalbos šaltiniai. Iš kur bus žiedų ir vaisių? Be to, šiandien tos literatūros ir nebeįmanoma traktuoti kaip išeivijos, arba egzodo, literatūros. Tai tiesiog ta pati literatūra, tik kuriama žmonių, laikinai ar pastoviai gyvenančių svetur, kitaip sakant, fiziškai esančių ne toje pačioje teritorijoje, o dvasiškai niekuo neatsiribojusių. Ir pačios išeivijos dabar nebegalima traktuoti tradicine šio žodžio prasme. Tai žmonės sąmoningai apsisprendę likti svetur, bet kiekvienu atveju galintys apsispręsti ir kitaip. Apsisprendimas likti pašalina kankinio aureolę ir dramatišką įtampą, kylančią iš negalėjimo sugrįžti ir lemiančią specifinės savo misijos supratimą, kūrybinį entuziazmą bei solidarumo jausmą. Negalėjimo sugrįžti dramatizmą šiandien gali pakeisti nenorėjimo sugrįžti dramatizmas, kitaip tariant, nemalonus sąžinės balsas: kodėl aš nebėgu tėvynėn taip skubiai, kaip bėgau iš jos? Jokiais pašaliniais motyvais to dramatizmo neužtušuosi — nei guosdamasis, kad tu čia gal būsi tautai reikalingesnis, nei tuo, kad iš čia galėsi jai daugiau padėti, nei tuo, kad tau grįžti trukdo kažkokie nepalankūs įstatymai. Tie motyvai išvestiniai, pateisinantys, o pagrindinis vis tiek yra nenoras, kiekvienu atveju turintis asmenišką pagrindą. Toks dramatizmas gali tik smukdyti, o ne stimuliuoti kūrybinę dvasią, užtat jį reikėtų iškart pašalinti. Tai galima padaryti atvirai ir tiesiai prisipažįstant ir nenorą, ir *teisę nenorėti.* Ta teisė plaukia iš individo teisės laisvai apsispręsti. Kol kiekvienas aiškiai ir tvirtai sau nepasakys apie tą nenorą ir teisę, tol išeivija, kurią dabar jau reikėtų vadinti kokiu kitu vardu, skęs nevaisingose iliuzijose, bandydama dirbtinai pratęsti savo statusą arba jį visokiais būdais gaivinti. Tik įsisąmoninus kitokį statusą, atsivers naujos veiklos formos ir atsipalaiduos naujos potencijos.

Bet tai atskiro straipsnio tema, kaip, beje, atskiras straipsnis galėtų būti ir apie egzodo literatūros transformavimąsi apskritai. Kalbėti tokiomis temomis aš nesijaučiu kompetentingas, todėl grįžtu prie pirmojo klausimo — kodėl

depresijos vėjas švilpauja Lietuvos, arba geografiškai kalbant, — „metropolinėje" literatūroje. Kodėl švilpauja, kuo jis pasireiškia ir ką gali atpūsti.

Pirmiausia — kuo pasireiškia. Akivaizdžiai sumažėjo naujų grožinių knygų. Jeigu stambiausia „Vagos" leidykla prieš penkmetį jų išleisdavo kasmet po 60, tai 1992 m. — 25, o 1993 m. iki lapkričio mėnesio tik 10. Tiesa, prisisteigė daug mažesnių leidyklų, bet nuo to vaizdas nesikeičia. Šiaip knygų pilni prekystaliai, tačiau originali meninė kūryba sudaro „mizerną" dalį. Suprantu, kad kiekybė nėra literatūros tvirtumo rodiklis, bet ji vis tiek yra vidinių poslinkių simptomas.

Rimtesnis rodiklis toks: labai reta knyga sukelia rezonansą, o dar retesnė atveria naujas erdves pasaulio ir žmogaus sampratoje. Dėl rezonanso galėtume visaip galvoti. Žmonės turi tiek problemų ir rūpesčių, kad jiems tiesiog nebelieka laiko literatūrai. Jie vos spėja bėgti paskui politikų, žurnalistų, ekonomistų primetamą problemų, o dar dažniau — pseudoproblemų svarstymą. O štai dėl dvasinių erdvių jau reikia susimąstyti. Per pastaruosius trejetą metų literatūra neiškėlė jokių patikimesnių vertybių, į kurias žmogus bent iš dalies būtų galėjęs atsiremti šioje netikrumo, konfrontacijos, laukimo ir nusivylimo atmosferoje. Žinoma, jeigu lygintume dabartinę literatūrą su ta, kuri egzistavo prieš Atgimimą, dabartinė nenusileistų, gal aną net pranoktų atvirumu ir modernia forma (ypač tai pasakytina apie poeziją). Visa paslaptis ta, kad dabartinei tenka gyventi kitokiose konkurencinėse sąlygose — ji nebėra svarbiausia dvasios atgaiva ir minties žadintoja. Publicistika, memuaristika, eseistika, religinio ir filosofinio pobūdžio knygos, televizijos ir radijo disputai, pagaliau visas politinių ir kriminalinių įvykių teatras, pradedant kautynėmis valdžios viršūnėse, baigiant šaudymais gatvėse, duoda tiek peno prie nuobodulio įpratusiai žmogaus sąmonei, kad įsibrauti į ją meniniam tekstui ir rasti laisvą nišą labai

sunku. Rašytojas tai galėtų padaryti tik leisdamas pajusti daugiaprasmio, aktualaus ir pranašiško žodžio magiją. Deja, tokio žodžio nematyti. Pernelyg susidrumstęs, subiręs, nestabilus gyvenimas neleidžia rašytojui pastebėti tokių tendencijų ir perspektyvų, kuriomis tikėtų jis pats ir kurias išvydęs kūrinyje skaitytojas pasakytų: va, kaip iš širdies išplėšė.

To nerasdami, žmonės savų knygų mažiau perka ir mažiau skaito. Dėl pirkimo dar nebūtų liūdna. Rašytojai puikiai supranta, kad pirkėjas jau dairosi ir į piniginę, todėl užsigulėjęs romanas ar eilėraščių rinkinys vertinami kaip normalus dalykas. Liūdniau, kai uždarinėjamos miestelių bibliotekos, o liūdniausia, kai visuomenė neprotestuoja prieš tokias užmačias. Protestuoja tik patys rašytojai ir bibliotekininkai. Tai gal vėl knyga eina iš rankų į rankas? Ne. Tik tarp literatų teko pastebėti tokį reiškinį.

Galimas daiktas, anksčiau dominavęs knygų pirkimo bumas buvo tik mada, o bibliotekų steigimo praktika — propagandos forma, bet kaip tada aiškinti skaitytojų norą susitikti su rašytojais. Paskutinį dešimtmetį iki Atgimimo Lietuvoje kasmet įvykdavo maždaug po 600 literatūros vakarų, į kuriuos susirinkdavo vidutiniškai po 300 žmonių. Turiu galvoje tik Rašytojų sąjungos globojamus vakarus, o kur dar kiti. Gal ir ne kažinką jie davė, bet pasiekdavo tolimiausius miestelius, rašytojus ir kritikus publika apiberdavo klausimais, iš kurių įdomiausi būdavo anoniminiai rašteliai. Dabar nebent Rašytojų sąjungos klubas surengia kokio išeivio rečitalį ar vietinio jubiliato pagerbimą.

Literatūrinis gyvenimas pasidarė vangus, lyg būtų nuėjęs į pogrindį, o rašytojai — lyg vienuoliai sulindę į celes. Kas be ko, paradinis žygiavimas rikiuotėje sovietiniais metais atrodė komiškai ir kokčiai. Tačiau dabartinis simptomas irgi nerodo sveikatos. Celės reikalingos meditacijai ir kūrybai, o profesinių problemų apytaka vyksta bendraujant. Tuo tarpu bendravimas pasidarė labai kamerinis ir fragmentiškas. Išėjo iš

mados rašytojų visuotiniai susirinkimai ir plenumai, kurių būdavo po keletą per metus. Į juos ateidavo žmonės iš kitų kultūros sferų, juos transliuodavo televizija, juose nuskambėjusios aniems laikams drąsios mintys ilgai tvyrodavo ore. Diskusijos spaudoje, kadaise trukdavusios net po pusmetį, šiandien susitraukė iki proginių ir atsitiktinių interviu arba iš reikalo suorganizuotų pokalbių už apvalaus stalo.

Pačių rašytojų balsas, drebinęs visuomenę Sąjūdžio pradžioje, pavirto silpnu anų dienų aidu. Ne dėl to, kad stokotų taiklumo ir išminties, o todėl, kad viskas smenga kaip į vatą. Nesvarbu kaip kalbėtum: karštai ir analitiškai — kaip S. Geda, poetiškai ir tauriai — kaip M. Martinaitis, skausmingai ir savikritiškai kaip J. Aputis ir H. Čigriejus, provokuojančiai ir sarkastiškai — kaip R. Gavelis ir V. Kukulas, pamokančiai ir prikišamai — kaip J. Mikelinskas ir P. Dirgėla — tas pats galas: šuo loja, o karavanas eina. Juokinga norėti, kad pagal rašytojo dūdelę kas nors šoktų. Bet labai nejauku, kai subtilus, intuicija paremtas, taiklus ir pramatantis rašytojo žodis matuojamas tik kelių politinių, ekonominių ar socialinių tezių masteliu: to, ko negalima šiuo masteliu pamatuoti, standartizuota sąmonė tiesiog negirdi. Dar nejaukiau, kai iš tokios standartizuotos sąmonės pozicijų prabyla koks autoritetingas kolega. Kai V. Kubilius su aplombu pareiškė: „kultūra nebegali sutaikinti brazauskinės Lietuvos ir landsberginės Lietuvos" (*Naujasis dienovidis*, 1993.08.13), savarankiškai mąstančius rašytojus nukrėtė šiurpas: kas čia dabar? iš kur toks skirstymas? mes ir nenorime tokių Lietuvų nei taikyti, nei pykdyti, mes jų abiejų ne itin norime, mes ilgimės tos Lietuvos, kokia buvo pasirodžiusi Sąjūdžio pradžioj, Lietuvos be kulto ir pataikavimo, be protekcionizmo ir korupcijos, be įžeidžiančių privilegijų vieniems ir įžeidžiančio abejingumo kitiems, be kerštu degančių akių ir atviro vedžiojimo už nosies, kurį matome geriau negu bet kas. O kai tame pačiame straipsnyje beveik visi menininkai apkaltinami pataikavimu

LDDP ir jiems siūloma kelių metų senumo išmintis — „reikalingas tvirtas apsisprendimas, kad Lietuvos nepriklausomybė yra galutinis istorijos posūkis", — rašytojas tiesiog nesupranta, kam čia taikoma, nes nepažįsta nė vieno kolegos, kuris nenorėtų nepriklausomos Lietuvos.

Tokie primityvūs skirstymai, įtarinėjimai ir pamokslavimai bene labiausiai rašytojus stumia į depresiją: nei rėkti, nei bėgti. Negi atsistosi ir įrodinėsi, kad tu apsisprendęs. Bet kas yra tas šventasis, kuriam atliktum išpažintį ir prisiektum? Lietuvoje tokių nematyti, nors kai kas ir yra bandęs šį statusą prisiimti. Prieš kokius metus dar buvo tikima, kad šventumo aureolę turi išeivija, bet kai buvęs VLIK-o pirmininkas pradėjo remti buvusį komunistų partijos sekretorių agituodamas prieš savo bendražygį (kokie buvo tų bendražygių asmeniniai santykiai ne tiek svarbu), tikėjimą pakeitė sarkastiškas šypsnys — visur tas pats, pasaulis pilnas paradoksų, todėl tikėk pirmiausia savimi, susikaupk, išsiaiškink savo santykį su viskuo, kas darosi aplink, rask atramą savyje, nes tik taip galėsi pažadinti savo kūrybines galias. Ne vieno rašytojo esu klausęs — iš kur tas visokiomis formomis pasireiškiantis diskomforto jausmas, ir labai dažnai išgirsdavau panašų atsakymą: reikia susikaupti, susigaudyti. O susikaupimas reikalauja tylos.

Net nepastebėjau, kaip nuo simptomų perėjau prie priežasčių. Tų simptomų, žinoma, galėčiau nurodyti ir daugiau. Dalis rašytojų nuėjo į kitas, pelningesnes, sritis: žurnalistiką, valdininkavimą, net verslą, dalis, ypač vyresniosios kartos, visiškai pasitraukė iš horizonto ir vargu ar kada bepasirodys. Bet tie simptomai visiems žinomi ir kalbėti apie juos neįdomu. Apie priežastis įdomiau.

Priežastis lengviausia būtų nusakyti romėnišku aforizmu: „Ginklams žvangant, mūzos tyli". Žvangėjimą nebūtina suprasti tiesiogiai, nors, kaip žinote, buvo ir tokio. Postkomunistiniuose kraštuose karas vyksta ne tik su sena ideologi-

ja, įpročiais, gyvenimo būdu. Vyksta ambicijų bei pretenzijų karas — dėl valdžios, postų, savęs įtvirtinimo. Kultūros žmonėms tenka išgyventi ir savąją karo būseną: persiorientuoti, persikvalifikuoti, rodyti daugiau iniciatyvos, rizikuoti, prisiimti daugiau atsakomybės, žodžiu, daryti tai, nuo ko socialistinė sistema juos specialiai buvo atpratinusi, kad galėtų jais lengviau manipuliuoti. O kai galva užimta tokiais rūpesčiais, mūza arba nervingai niršta, arba kukliai tyli ir laukia. Įniršis gimdo piktus, ciniškus kūrinius, laukimas nieko negimdo. Lyg sutrikusios, lyg oro netekusios šiandien jaučiasi visos meno šakos. Literatūra ne išimtis. Tą patį matome teatre, kine, muzikoje, architektūroje. Kai norima surasti bendrą vardiklį, dažniausiai iškeliamos trys priežastys: lėšų stoka, visuomenės abejingumas ir masinės kultūros invazija. Gal tai ir rimtos priežastys, bet kad jos visur egzistuoja. Be to, Lietuvoje jos ne visiems menams vienodai lemtingos. Teatrai bando ieškoti išeities gastroliuodami Vakaruose, dailininkai — aktyviau dalyvaudami užsienio parodose, architektai — persiorientuodami nuo socialistinės gigantomanijos prie individualios statybos.

Sunkiausia, žinoma, literatūrai. Išeiti į pasaulį jai trukdo kalbos barjeras. Sovietmečiu tą barjerą, bent jau valdžios numylėtiniai, įveikdavo per rusų kalbą. Tiesa, nueidavo netoli — iki Rytų Europos, bet vis tiek galėjo guostis šiokia tokia populiarumo iliuzija. Dabar šis kelias užsidarė, o naujo kol kas nematyti, nors jo intensyviai ieškoma stiprinant ryšius su Europos rašytojų draugijomis ir PEN centrais. Populiarumo stimulą galėtų bent iš dalies kompensuoti materialinis stimulas. Tačiau jis visai išnyko. Prieš penketą metų rašytojas, išleidęs 20 lankų romaną, gaudavo tiek, kad galėjo metus su šeima ramiai gyventi. Dabar už tokį romaną jis geriausiu atveju prasimaitins trejetą mėnesių. Poetai ir novelistai dar turi šansų pakartoti geriausius ankstesnius kūrinius, o romano nežinau nė vieno, kurį dabartinis leidėjas rizikuotų leisti iš

naujo. „Vagos" leidykla kol kas neplanuoja nieko. Tas pats, atrodo, ir kitose leidyklose. Nebent autoriai tuos romanus peržiūrėtų ir nupūstų visas konjunktūros dulkes. Bet ar toks elgesys nepasirodys keistas? Kita vertus, kai rimtai pagalvoji, nieko čia keisto nėra: rašytojas su savo kūriniu visada gali elgtis kaip tinkamas. Ne su kiekvienu romanu tą padarysi, bet jeigu galima padaryti, kodėl literatūra turi prarasti meniniu požiūriu vertingus dalykus dėl vieno ar kito išprievartauto epizodo? Juk nei Aukščiausios Tarybos rūmų, nei partijos komitetų nenugriovėme dėl to, kad jų frontonuose buvo įmūryti sovietiniai herbai. Manding rašytojus labai nemaloniai slegia tie jų kūriniuose styrantys konjunktūros reliktai. Jeigu visuomenė į tai pažiūrėtų blaiviai ir su humoru, gal ištraukytų vinis, kuriomis rašytojas jaučiasi prikaltas prie kryžiaus, kai praeidamas ant jo gali nusispjauti kiekvienas anų laikų neragavęs vaikėzas ar kiekviena anuomet po šluota tupėjusi moterėlė. Nužengęs nuo kryžiaus, jis greičiau atsigautų naujam gyvenimui, ir viena depresijos priežastis jau būtų pašalinta.

Materialinio stimulo stoka ir tam tikras nepatogumo jausmas dėl praeityje padarytų nuolaidų vis dėlto nėra pagrindinės aplinkybės, lemiančios šiandieninės depresijos laipsnį. Sovietiniais metais irgi tik retas rašytojas gyveno iš savo kūrybos, kita vertus, dabar niekas tokių pretenzijų ir nereiškia. A. Baltakis, anksčiau priklausęs „pateptųjų" kastai, gavęs šiemet už poezijos rinkinį 4.000 nuvertėjusių talonų (t.y. 8 dolerius), visiškai nepyko, o tik smagiai juokavo. O graužtis dėl nuolaidų jokio pagrindo neturėtų nei R. Lankauskas, nei J. Aputis, nei R. Granauskas, nei J. Juškaitis, nei M. Martinaitis, nei J. Strielkūnas, nei J. Vaičiūnaitė, nei H. Čigriejus, o kūrybinio entuziazmo juose irgi nematyti. Pagaliau įžengė nauja karta (A. Marčėnas, S. Parulskis, D. Paulauskaitė, K. Navakas), neabejotinai talentingi žmonės, su cenzūra beveik neturėję reikalų. O kur jų kūrybinis veržlumas? Pakalbėti apie literatūros būklę, apie visuomeninę situaciją jie moka origina-

liai ir analitiškai, bet pati kūryba atrodo kukliai. Lyg atpalaiduota spyruoklė staiga į viršų šovė R. Gavelis, jam ant kulnų mina J. Ivanauskaitė, iš klajonių grįžo subrendęs J. Kunčinas, bet tai atskiri atvejai, o bendras vaizdas pakankamai pilkas. Iš publikacijų periodikoje matai, kad žmogų Dievas tikrai apdovanojo, bet su savo talentu jis tarytum žaidžia, tarytum nežino, ką daryti. Iš vidaus jo nevaro jokia didelė tiesa, kurią norėtų įtvirtinti kaip savo atradimą ir credo.

Tai kur gi tos tikrosios priežastys? Jų, be abejonės, daug ir labai individualių. Iškelsiu tik vieną kitą. Gal tai bus hipotezės, o gal ir pataikysiu. Pirmiausia — apie idėjų krizę.

Istorija moko, kad literatūra didžiausią įtampą ir aukščiausią viršūnę pasiekia prieš visuomeninius kataklizmus. Gal todėl tie kataklizmai ir įvyksta, kad jau pribręsta naujas pasaulio ir žmogaus vertinimas, kuris reikalauja, kad gyvenimas savo pasikeitimais jį išbandytų, paskui būtų juo nusivilta ir nuvalyta erdvė naujoms sampratoms.

Lietuvių literatūra, nors ir kiek ją diferencijuotume, nors ir kokį įvairumą joje matytume, pastaruosius penkiasdešimt metų vis dėlto gyveno tautos išsilaisvinimo viltimi. Išeivijoje apie tai buvo galima kalbėti atvirai, todėl tas atvirumas net kenkė meniniam tekstui, darydamas jį deklaratyvų. Užtat talentingiausi rašytojai pasuko individo egzistencinių problemų linkme, žinoma, niekada neabejodami tautos nepriklausomybės idėja, tik jos įkyriai nekartodami ir už tai net susilaukdami priekaištų. Lietuvoje apie tą viltį kalbėti nebuvo galima, bet ji vairavo visų sąžiningiausių autorių kūrybą, versdama ieškoti specifinės išraiškos — pradedant ezopine kalba ir elegine nuotaika, baigiant gražiu žaidimu žodžiais, kurių potekstėje galėjai perskaityti: jeigu neleidžiate sakyti ką noriu, kalbėsiu nieko nepasakydamas. Buvo, žinoma, ir okupanto trubadūrų (kur jų nebūna?), ir sėdinčių ant dviejų kėdžių, bet geriausi kūriniai atsirasdavo tada, kai iš autoriaus dvasios trykšdavo slaptoji tautos laisvės viltis ir tikėjimas,

kad su ta laisve grįš vertybės, suformuotos mūsų istorinės atminties, tautinių tradicijų, krikščionybės, pagaliau ilgamečių kančių ir lūkesčių. Neveltui su tokia meile buvo piešiami senių arba keistuolių paveikslai, poetizuojama egzotiška užkampio buitis, kad tik toliau nuo melagingo sovietinio oficialumo ir dirbtinio optimizmo. Dėl to visokie hermetiškumai, bandymai užsisklęsti pernelyg intymioje problematikoje atrodė truputį nenatūralūs — lyg iš kažkur nukopijuoti, lyg koks išsisukinėjimas. Tai galima pasakyti apie daugelį vidinio monologo romanų, kurie, nepaisant didelės reklamos, atrodė dirbtinoki ir luoši. Niekam taip ir nepavyko pranokti A. Škėmos *Baltos drobulės*, atskleidusios XX a. žmogaus dvasinių problemų gamą, bet kartu užkliudžiusios ir tautos laisvės temą, kaip integralią lietuvio pasaulėvokos dalį. Dėl šitos prabėgom užkliudytos temos Lietuvoje niekas romano ir neleido, nors dėl egzistencialistinės pasaulėjautos jis tikrai būtų išėjęs.

Grįžtu prie kataklizmų. Keletą metų prieš Atgimimą mūsų literatūroje buvo didelio subruzdimo metas. Rašytojų spauda pasidarė įdomiausia, rašytojų susirinkimai — „eretiškiausi", literatūra atsidūrė dėmesio centre. S. Gedos ir J. Strielkūno lyrika, M. Martinaičio baladės, J. Apučio novelės, J. Mikelinsko apysakos, J. Marcinkevičiaus istorinės dramos, pagaliau R. Granausko *Gyvenimas po klevu* kaitino kraują ne tik autorių pozicijom, bet ir sugestyvia žodžio jėga. Užtat Sąjūdžio pradžioje rašytojai buvo patys aktyviausi, jiems teko atlikti kamikadzių rolę. S. Geda pirmasis sovietinę sistemą pavadino „šėtono paunksme", J. Marcinkevičius Ribentropo su Molotovu išgertą šampaną pakrikštijo „krauju". Jiems plojo minios, jie skrido kaip ant sparnų. Bet tai tęsėsi ne taip ilgai, tiksliau, iki nepriklausomybės realizacijos.

Nepriklausomybė tartum išmagnetino literatūrą. Galima tai aiškinti pasaulinei praktikai būdingais motyvais (kas realizuota, tas nebežadina fantazijos ir kūrybinės įtampos), bet galima pažiūrėti ir konkrečiau. Lietuvos rašytojai ant sparnų

jautėsi dar ir todėl, kad nauji reiškiniai — žmonių solidarumas, ryžtas, pasiaukojimas — jiems žadino iliuziją, kad tie 50 nelaisvės metų sutaurino dvasią, apvalė ją nuo egoizmo, melo, pavydo, tamsios konkurencijos ir kitų demonų, su kuriais kovodama literatūra yra sulaužiusi tiek iečių. Apvalė bent jau tuos, kurie drįso prisiimti atsakomybę kalbėti visų vardu. Deja, greit pasirodė, kad ne tik tie demonai gyvi, bet visuomenę tebevaldo trys didieji belzebubai, gundę ją nuo seniausių laikų: valdžia, turtas ir šlovė. Nepasakosiu, kaip tie belzebubai išropojo į paviršių, — visi tai žino, pasakysiu tik tiek, kad jie savo kariuomenę pradėjo telkti iš statistų, kurie visada laukia, kaip nuo scenos nustumti talentingesnius, tempiant į dienos šviesą jų nuodėmes, pamatytas pro rakto skylutę.

Nusivylimas sava valdžia — pats nemaloniausias pastarųjų metų Lietuvos visuomenės patyrimas, sunkia girnapuse prislėgęs ir kūrybinės inteligentijos dvasią. Kai kas to nusivylimo iki šiol nenori sau prisipažinti, guodžiasi ir raminasi, bet pasąmonėje tūnantis įtarimas, kad taip yra, paralyžuoja jėgas. Bene kategoriškiausiai tą nusivylimą išsakė poetas ir publicistas V. Rubavičius: „Buvo tikslas — laisvė. Tačiau greit teko patirti, jog laisvės lozungas yra tik jaukas nešvarių politikų rankose, jog laisvę jie supranta kaip nežabotas galimybes sukurti sau gerą gyvenimą". *(Respublika*, 1993 .05.28, p. 7). Suprantu, kad tas nusivylimas kai kam gali atrodyti labai vaikiškas. Iš tiesų jis vaikiškas. Jo nebūtų buvę, jeigu iš karto būtų vadovautasi sena tiesa — nė viena valdžia nėra iš Dievo. Tačiau senos išmintys tada mums atrodė atgyvenusios. Visiems vaidenasi, kad mes jas paneigsime. Taip, beje, atrodė ne tik mums, bet ir tiems, kurie žiūrėjo iš šalies. Paneigti nepavyko. Gal ne tiek nusivylimas valdžia kaip institucija čia lemtingas, kiek nusivylimas žmogaus sugebėjimu išsilaikyti didžiųjų idealų aukštumoje. Lietuvos rašytojai, matyt, per mažai buvo grūdinti skepticizmo ir cinizmo ugnyje, todėl jiems sunku atlaikyti šį išbandymą.

Kritišku momentu būtų labai padėjęs gaivinantis išeivijos idealizmo pavyzdys. Kaip jau minėjau, jo labai laukta. Deja, sulaukta nepakankamai. Materialinė parama, kad ir kokia nesavanaudiška, negalėjo atsverti dvasios apraiškų, kurios ne visada pasirodė simpatiškos. Nervingos pretenzijos dėl netobulo pilietybės įstatymo, skubėjimas susigrąžinti tėvų ir senelių turtą, arogantiškas mokytojų tonas, savo vaidmens nepriklausomybės kelyje afišavimas — tegul ir labai pagrįstai, tegul ir labai natūralūs dalykai, vis dėlto buvo tolokai nuo įkvepiančio idealizmo ir tauraus orumo. Jeigu Lietuvoje idealizmas ir orumas išdulkėjo, viską galėjai aiškinti sovietmečio suformuota psichologija, bet kuo reikėjo paaiškinti minėtųjų reiškinių gyvybingumą išeivijoje? Šviesūs Stasio Lozoraičio ir Valdo Adamkaus meteorai, praskrieję per Lietuvą rinkimų laikotarpiu, suteikė gražios dvasinės atgaivos, bet jau nebepajėgė išsklaidyti apatijos ir įtarumo pritvinkusios atmosferos.

Santaros-Šviesos konferencijoje Vilniuje mėginau iškelti klausimą: ar išeivija, tiek daug nuveikusi nepriklausomybės idėjos išsaugojimui ir tiek daug padariusi kultūros srityje, sukūrė kokią naują moralinių vertybių sistemą, kurią kritišką valandą būtų galėjusi pasiūlyti Lietuvai, kai atslūgo laisvės siekimo sužadintas entuziazmas ir pradėjo kelti galvas valdžios, turto ir šlovės hidra? Mano klausimas liko neišgirstas. Tai gal dabar jį kas išgirs?

Į kokias vertybes atsiremti ir kuo tikėti, kad įskeltum savyje kūrybos žiežirbą — tai pagrindinis šių dienų Lietuvos rašytojų klausimas. Kurį laiką, žinoma, galima verstis nusivylimo kartėliu, mefistofelišku juoku ar anarchistine laikysena, bet tie dalykai ilgam negelbės. Be to, ne kiekvienas jais gali ir nori gelbėtis. Todėl ir nusprendžia stabtelėti, palūkėti, pamedituoti.

Kita iš gilumos kylanti depresijos priežastis — slegiantis nereikalingumo jausmas, rašytojo patiriamas kasdien. Spauda gali ištisus mėnesius gadinti popierių dėl kokios

bankų aferos, televizija ištisus vakarus gromuliuoti banaliausias politikų frazes, o apie meną ir literatūrą užsiminti tik puse žodžio. Žinau, kad visame pasaulyje panašiai yra, kad tai net tam tikra norma. Bet Vakarų pasaulio rašytojas nuo to sugeba emancipuotis, jo visai nejaudina, kad televizija ir dienraščiai jį užmiršo. Lietuva pernelyg mažas kraštas, kad rašytojas galėtų izoliuotis nuo vyraujančių madų ir nuotaikų, kad sugebėtų užsidaryti aristokratiškame kūrybos komforte. Kita vertus, Lietuva pernelyg įelektrinta politinių aistrų, socialinių pokyčių, bepardoniško žmonių stumdymosi dėl vietos po saule, kad stovėdamas atokiai jaustumeis teisus ir tvirtas. Geriausiu atveju gali jaustis laukiantis savo valandos. Tokią jauseną gražiausiai nusakė R. Granauskas: „Literatūros pakilimas prasidės tada, kai tauta pati pašauks savo rašytojus. Jei gyvi būsim, išgirsim tą šauksmą, ne kurti esam. Ir eisim ten, kur mus šaukia, kaip ėjo daugelis iki mūsų, kaip eis ir po mūsų. Bet kol kas tylu. Matyt, mes savo tautai nebesam reikalingi" (*7 meno dienos*, 1993.06.25, p. 5).

Tačiau galima pasijusti ir blogiau. Dabartinei Lietuvai ypač tinka postmodernizmo tezė: ko nėra informacijos priemonių sukurtame modelyje, to nebėra ir tikrovėje. Kai visuomenė kuria įspūdį, kad rašytojų lyg ir nėra, lyg jų ir nereikia, rašytojas savaime pasijunta lyg jo ir nebūtų. Tai ką jis dar gali kurti, jei jo nebėra?

Tokioje būsenoje šiek tiek pagelbėtų grupinio solidarumo jausmas, padedantis išsivaduoti iš vienatvės. Bet Rašytojų sąjunga — per didelis griozdas, kad sugebėtų rašytojus suburti iš vidaus. Tarp dailininkų, sakysime, pastebimi kitokie reiškiniai: kuriasi įvairios grupės su savo programom ir galerijom. Tarp rašytojų dar nepasirodė jokia grupuotė su savo idėjiniu ir estetiniu manifestu, laikraščiu ir leidykla. Todėl su pavydu prisimenu prieškario Lietuvą, kai ėjo *Keturi vėjai, Pūvis, Gairės, Naujoji romuva*... Dabar, žinoma, irgi atskirsi *Literatūrą ir meną* nuo *Naujojo dieno-*

Biblioteka

vidžio, bet daugiau pagal adresatą, politines ir religines nuostatas, o ne pagal estetines, kultūrines, filosofines koncepcijas. Aiškinti šį faktą vien iš sovietmečio paveldėta unifikacijos inercija nenorėčiau. Greičiausiai trūksta autoritetingų, plačios erudicijos lyderių, kurie kaip magnetas sutrauktų bendraminčius ir įkvėptų. Tokių, kaip *Keturi vėjai* turėjo K. Binkį ir P. Tarulį, *Pjūvis* — P. Juodelį, *Naujoji romuva* — J. Keliuotį, *Aidai* — A. Vaičiulaitį ir J. Girnių, kaip *Metmenys* turi V. Kavolį. Jeigu tokios grupės susidarytų, atsirastų įtampa, polemika, konkurencija, verčianti pasitempti, patikrinti savo argumentus. Literatūrai tai išeitų į sveikatą, nes jos vystymąsi lemia ne linijinis vyksmas, o paralelių, sankirtų, susiliejimų ir transformacijų procesas. Dirbtinai jo nesukursi, o savaiminiam atsiradimui kliudo viena Lietuvos intelektualų bėda — baimė užsiangažuoti, kad nebūtum nuneigtas, baimė pradėti, kad netektų baigti. Kitaip sakant, karšto ir šalto baimė, arba drungno sindromas.

Trukdo ir dar viena labai paprasta aplinkybė. Beveik visi literatūriniai sąjūdžiai Lietuvoje, pradedant Aušros romantikais, baigiant trečiafrontininkais, buvo savotiškos mimikrijos, atėjusios iš svetur ir pritaikytos vietos sąlygoms. Gal tik „žemininkų" ir „bežemių" grupuotės išsirutuliojo iš savo dirvos. Anksčiau daugelis sugestijų ateidavo per antras rankas — rusų ir lenkų kalbą. Dabar nuo tų kanalų nusisukta ir ambicingai atsigręžta teisiai į Vakarus. Atsigręžti galima, bet kaip paimti? Tik retas rašytojas laisvai skaito viena, o dar retesnis — keliom Vakarų kalbom. Vadinasi, teks palūkėti, kol užaugs naujos kartos. O ar mes patys sukursime kokį neregėtą literatūrinį judėjimą — didelis klausimas.

Čia jau prasidėtų prognozės, pats pavojingiausias užsiėmimas. Bet kaip be jų, kai visa Lietuva dabar pilna pranašų. Jei neužtenka savų, pasikviečiam svetimų — nuo politologų iki astrologų. Pamėginsiu paburti ir aš.

Geriausia burti, kai galima bent už kokio realaus

siūlelio nusitverti. Ar esama Lietuvoje literatūrinių reiškinių, kuriuos galėtume laikyti bendresniais ir kalbėti apie jų ateitį? Žinoma, esama.

Iškėlę galvas žengia, A. Marčėno terminu, „poezijos seržantai", puikuodamiesi kiekvienas savo atskirybe, rizikuodami, anot to paties A. Marčėno, „teturėti tik vieną skaitytoją — savo žmoną" (*Metmenys*, nr. 63, 1993, p. 17). Visus juos jungia alergija visuomeninėms problemoms, jie išaugo ne protestuodami prieš melą ir pompastiką, o atgręžę jai nugarą, saujoje suspaudę širdį, kad jos nepaliestų sovietinio gyvenimo oficialumas. Jiems gerai pažįstamos poezijos paslaptys, žodis jų posmuose spindi ir skamba. Jie dar kartą įrodo, kad Lietuva — „prakeikta lyrikų tauta",kad kiekvienas poetas turi teisę rašyti ką nori, kad tik būtų poezija. Tai labai gražu, tik ar bereikia tai įrodinėti, nes jau įrodyta. Prisimena pomaironinė karta su jos fanatišku tikėjimu, kad visas tikslas — adekvačiai išreikšti savo nuotaikas. Adekvačiai ir tobulai, o kokios nuotaikos — ne tiek svarbu. Bet skaitytoją, kaip žinote, domina ne adekvatumas, o nuotaikos. Štai čia ir prasideda visos nelaimės. Gerai, kad tokia poezija yra, bet didelės „pagados" literatūroje ji nepadarys. Ne aš vienas taip galvoju, taip samprotauja ir jaunosios kartos rašytoja D. Paulauskaitė. Štai jos žodžiai: „Atsiprašau dekoltuotų marčėnų, zingerių, navakų ir ališankų, kad seniai nebeskaitau jų kūrybos, nes jie rašo praėjusioms kartoms" (*Literatūra ir menas*, 1993.05.29, p. 14).

Kita tendencija, verčianti kažką prognozuoti, siejasi su R. Gavelio, J. Ivanauskaitės, J. Kunčino vardais. Tos literatūros šerdį sudaro ironija, sarkazmas, groteskas, absurdas, netgi mazochizmas ir sadizmas, žodžiu, viskas, kas dirgina sąmonę, pripratusią prie išbalansuoto vaizdo ir tradicinių interpretacijų. Ji ypač linkusi brautis į tris sritis, sovietinėje sistemoje laikytas didžiausiais tabu: saugumo prigimties ir veiklos tamsiuosius labirintus, erotiką ir marksizmą nepripažintus

dalykus (religinį jausmą, parapsichologiją, magiją, vadinamuosius „lygiagrečius" arba „paralelinius" pasaulius ir pan.). R. Gavelis apie tai kalba su įpykusio intelektualo aistra ir pavydėtinu analitiko talentu. J. Kunčinas užsideda autoironišką kaukę ir pasitelkia neišsenkančias pastabaus pasakoriaus versmes. J. Ivanauskaitė išdidžiai atsistoja kažkur tarp pankės ir dvasios aristokratės ir meta pirštinę tradicinėms šventenybėms. Paneigti visus mitus, desakralizuoti ir demistifikuoti tikrovę yra šios literatūros uždavinys. Kiek ilgai mitai bus neigiami, sunku pasakyti, matyt, tol, kol jų bus. Bet čia pat reikia pažymėti vieną dalyką: toje literatūroje, naudojant J. Kunčino pasakymą, yra „per daug neigimo ir tyčinio alinimosi" *(Glisono kilpa*, p. 254). Autoriai iš karto paėmė pernelyg aukštą skepticizmo ir cinizmo gaidą, ir juos gali ištikti falcetas. Saugumo ir erotikos temos įdomios tol, kol tebesijaučia uždrausto vaisiaus skonis burnoje. Bet skonis greitai nyksta, nes ką čia nauja pasakysi po Dž. Orvelio, N. Bulgakovo, A. Solženycino, V. Voinovičiaus, V. Nabokovo, po vakarietiškų sekso filmų. R. Gavelio *Vilniaus pokeris* buvo labai greit išpirktas, o *Vilniaus džiazas* jau guli knygynuose. J. Ivanauskaitės romanui *Ragana ir lietus* pagelbėjo aplinkybės: jį išreklamavo juokingas cenzūros skandalas.

Šio tipo knygos, kad ir kiek gabiai parašytos, iš esmės yra proto ir erudicijos pagimdytos konstrukcijos. Autentiškos, iškentėtos patirties daugiau tik J. Kunčino *Glisono kilpoje*. Neveltui jų koncepcijos dažniausiai dėstomos herojų ir pasakotojo lūpomis, o ne kyla iš meninio vaizdo. Jas galima įdomiai analizuoti kaip originalias struktūras, bet skaitytojui sunku identifikuotis su jų pasauliu, užtat pastarasis lieka kažkur nuošaly su visais savo buitiniais ir egzistenciniais klausimais. Lieka ilgėdamasis kažko kito.

Drįsčiau spėti, kad to ilgesio vakuumą netrukus užpildys daugmaž tradicinio stiliaus kūriniai, bandantys atskleisti žmonėse susikaupusį psichologinį ir socialinį diskom-

fortą. Tai bus literatūra, kilusi, kaip sakytų S. Geda, „iš įniršio". To įniršio visuomenėje randasi vis daugiau ir daugiau; dėl socialinės nelygybės, valdininkų savivalės, politikų veidmainystės ir tuščiagarbiškumo, įstatymų nepažaboto agresyvumo ir anarchijos. O kai visuomenės įniršis sutampa su rašytojo desperatiška nuotaika, kritiškos socialinės literatūros pasirodymas neišvengiamas. Panašiai kaip nepriklausomoj tarpukario Lietuvoj, kai atsirado F. Kiršos *Pelenai*, V. Krėvės *Likimo kelių* II dalis, P. Cvirkos, J. Grušo, J. Paukštelio knygos. Pirmoji kregždė, ko gero, bus baigiamas rašyti naujas J. Avyžiaus romanas. Labai nesinorėtų, kad ta literatūra pultų į kitą kraštutinumą — pradėtų ironizuoti tautines ir religines idėjas, bet jeigu taip atsitiks, per daug nesistebėsiu: šias idėjas gerokai kompromituoja trečiaeiliai talentai ir neatsakingai su jomis žaidžiantys propagandistai. Nemanau, kad ta literatūra pasakytų kažką ypatingai nauja, bet ji spragą užpildys ir turės pasisekimą.

Daugiausia nauja, mano galva, būtų galima pasakyti, pasitelkus ilgametę patirtį, susijusią su būtinybe prisitaikyti ir išlikti. Nebijokime žodžio „prisitaikymas", jis ne prastesnis negu „kova". Pabandykime įsijausti ir suprasti. Prisitaikymą diktuoja intuicija ir savisaugos instinktas, tiksliai pasakantis, kada kova beprasmė. Prisitaikyti ir išlikti reikia ne mažiau jėgų ir ištvermės, negu kovoti, nes prisitaikymo formos skausmingesnės ir dramatiškesnės — jos reikalauja nuolatinio susidvejinimo ir savęs tramdymo. Sovietinė sistema buvo pati rafinuočiausia iš visų XX a. sistemų, pasikėsinusių į žmogaus prigimtį. Joje gyvendamas rašytojas galėjo savo kailiu patirti, kiek žmoguje slypi rezervų tuo pačiu metu atlikti dvigubą vaidmenį — nežmoniškoje sistemoje išsaugoti gyvybę ir neprarasti žmogiškos prigimties, tegul kiek ir suluošintos.

Mes pernelyg įtartinai žiūrime į prisitaikymo faktą, nes esame įpratę viską matuoti riterinės moralės principais.

Net nesusimąstome, kad prisitaikymas gimdo ne tik žemus, bet ir aukštus dvasios skrydžius, kuriuos sukelia apskritai egzistencijos tragizmo supratimas. Smerkdami tokią būseną, mes užkirstume menininkui kelią įžvelgti labai įdomius žmogaus dvasios labirintus. Buvusių komunistinių šalių rašytojai čia gali atverti nuostabiausių dalykų.

Šiek tiek panašią patirtį, tarp kitko, turi ir išeivija. Daugiausia dvasinės energijos ji irgi turėjo atiduoti prisitaikydama prie naujų sąlygų. Tiesa, ji gyveno tikėjimu, kad prisitaikymas — tik antraeilė egzistencijos forma, o pirmaeilė — lietuviška veikla. Bet pasirodė, kad ta antraeilė supančiojo daugiau, negu pirmaeilė. Pirmaeilė kilo iš sąmoningo susipratimo, iš idėjos, o antraeilė įsisiurbė į visą esybę — per gyvenimo būdą, įpročius, kraujo ryšius. Kol Lietuva buvo pavergta, protas turbūt ne vienam sakė: kai bus laisva, lėksiu atgal, ir tas balsas atrodė visai tikras. O kai galima taip daryti, pasirodo, nėra lengva: siela ir kūnas lyg subtilus laikrodžio mechanizmas prisitrynė prie naujos vietos, išardyk jį dabar. Savas jautiesi čia, o Lietuvoje — svečias. Jeigu į šią savijautą žiūrėsi iš tradicinių patrioto ar moralisto pozicijų, atsiras žudanti graužatis, kuri kaustys jėgas, jeigu ją vertinsi kaip natūralų paties gyvenimo tragizmą, gali atsiverti erdvė įdomioms interpretacijoms.

Kas žino, gal kada lietuvių rašytojai — tiek Lietuvoje, tiek svetur, — netradiciškai pažvelgę į prisitaikymo problemą, pateiks kūrinių, dominančių kitas tautas, kuriose tokios medžiagos sunkiau rasti. Gal mano nuojauta klaidinga, bet kažkodėl manau, kad mūsų literatūros pakilimas turėtų prasidėti būtent nuo šio taško. Ne nuo madingų tendencijų mėgdžiojimo, o nuo sugebėjimo atidžiai įsiklausyti į autentišką patirtį ir galėjimo ją išreikšti kūrybingu žodžiu.

(Straipsnis paruoštas pagal pranešimą, skaitytą VIII Mokslo ir kūrybos simpoziume.)

TUŠTUMA AR CIVILIZACINIS ŽIDINYS?

VYTAUTAS KAVOLIS

Šiandieninė Lietuva daugiausia domina politiniais ir ekonominiais požiūriais. Dar vienas kitas egzotiškas lokalinės reikšmės kultūros potepis. Bet apie europinę valstybę norisi klausti: ar vyksta joje ir „civilizacinio lygio" procesai, tokioje plotmėje ir tokiu mastu, kad būtų galima sakyti, jog civilizacijos likimas sprendžiamas ir Lietuvoje?

I. Bendroji civilizacinio vyksmo samprata

Norbert Elias *Ueber den Prozess der Zivilisation* siūlo bendrą sampratą: impulsų kontrolės internalizacija, susijusi su politinio autoriteto valstybėje konsolidacija. Studijuotas atvejis: Europa iš Viduramžių į moderniuosius amžius.

Elias cituoja iš ankstyvųjų, viduramžiškų europinių etiketo knygų: pietaudamas pas karalių, nespjaudyk per stalą. Suvaldyk savo impulsus. Nuo XIII iki XVIII amžiaus vis griežčiau (ir sėkmingiau) suveržiami savikontrolės įgūdžiai.

Atvirkštinis atvejis: sovietinės sistemos žlugimo atpalaiduota „necivilizuotumo", agresyvių impulsų ekspliozijos banga. Audronė Girdzijauskaitė *Kultūros baruose* prisimena Vilniaus kritiką, po premjeros tris kart nusispjovusį ant teatro slenksčio, ir priduria: „gatvių ir tarpuvarčių chuliganizmas skinasi kelią į vis aukštesnes sferas..."[1]

Įvykis trivialus, bet gal teisingiau civilizacinį procesą apskritai suvokti kaip dvilypį: ir savikontrolės, ir barbariško potencialo stiprėjimą. Bent vienas barbariškumo kriterijus: žmogiško santykio su nepanašiais į save praradimas.

Bet juk civilizacijos skirtingos. Ar gali visoms galioti viena civilizacinio proceso samprata?

Aš suvokčiau civilizuotumą kaip *koherentiškumo skirtingume* ieškojimą. Civilizaciją integruoja tam tikras kiekvienai civilizacijai, kiekvienoje esminėje jos fazėje būdingas koherencijos — arba santykio tarp skirtingumų— ieškojimo būdas.

Indijoje daug ką jungia pastovios hierarchijos amžinai pasikartojančių procesų rate įvaizdis. Tradicinei Kinijai būdinga priešingybių bendradarbiavimo, maitinančio vienintelio egzistuojančio pasaulio gyvybę, raktinė metafora. Ir Indijai, ir Kinijai natūralios kultūros integravimo formos nebuvo palankios „šuoliui į modernybę", nors modernizuojančių impulsų būta ir vienur (budizmas), ir kitur (neokonfucionizmas).

Viduramžiški Vakarai suvokiami kaip krikščioniška civilizacija (su autonomiška žydų tradicija joje), kontroliuojama vienos vertybių hierarchijos, „didžiosios būties grandinės", kurioje tačiau vyksta nuolatinė, jos tvarkai grėsminga gėrio ir blogio kova. Islame irgi randame šitokią tvarkos viziją, tačiau jame daugiau ir klusnumo, ir egalitarizmo. Islame iki XII amžiaus daugiau modernizuojančio potencialo negu Vakaruose. Bet islamas užslopino racionalią kritiką ir savo tikslus sau susikuriančias, savanoriškai susiorganizuojančias viešąsias institucijas.

Modernūs Vakarai gali būti suvokti tik kaip vis platėjančios religinių ir sekuliarinių kultūrų skalės tarpusavis pripažinimas ir apytikris balansas, kaip daugelio skirtingų diskurso metodologijų ansamblis. Viduramžiška *grandinė*, modernusis *ansamblis*: kaip pasikeitė pagrindinis kultūros integracijos įvaizdis!

Gal moderniąją ansamblio kaip integracijos būdo metaforą reiktų skirti nuo postmodernaus koliažo. *Ansamblį* apibūdina jo skirtingos prigimties elementų tarpusavis reikalingumas į kur nors judančioje erdvėje; *koliažą* — skirtingos paskirties elementų buvimas viename, kuo nors tik tam reikalui įrėmintame momente, „lietsargio ir siuvamosios mašinos atsitiktinis susitikimas ant operacinės stalo".

Koliažas su galinga, bet ne visai patikimai veikiančia technine infrastruktūra — šiandieninės kultūros reprezentacija. Koliažo momentai — besantykiškumo šviežiena — išskleidžia kultūrą ir jos projektuojamas visuomenės imitacijas ant necivilizuotumo ribos.

Civilizacinis vyksmas — kultūrinių skirtingumų gausėjimas ir ryšių tarp skirtingų reikšmių ieškojimas. Išsiskyrimai ir sąskambiai ne vien „aplink mus", bet ir istoriniame laike, ir pasaulio erdvėje: su kuo pajunti kokio sąskambio galimybes?

II. Kontestacinė kultūra ir jos problemos

Klausiame: Koks yra civilizuotose visuomenėse pats bendriausias kultūros modelis, kurio rėmuose veikia visos jos apraiškos? Atrandame du priešingus, kartais šiek tiek pasimaišančius variantus: homogenizuojantį ir kontestacinį.

Homogenizuojančioje kultūroje siekiama kokios nors viską vienijančios sistemos, laikant ją normaliu kultūros stoviu. Nors būdinga Viduramžių Europai, civilizacijų istorijoje apskritai homogenizuojantis kultūros modelis yra „nenormalus", retai ilgam įsitvirtinantis. Gal jis laikytinas nenatūraliu spontaniškai kultūros plėtotei, t.y. procesams, į kuriuos pati kultūra, niekieno neverčiama, yra iš savo prigimties linkusi.

Kontestacinę arba konkuruojančių reikšmių kultūrą apibūdina dvi savybės: (a) Egzistuoja platėjanti skalė alternatyvių reikšmių, tarp kurių visiems galima rinktis, kurios

turi lygias teises visuomenėje dalyvauti, kiek pajėgia, ir kurių nei viena negali būti sutapatinama su „bendruoju reikalu"; (b) Visos reikšmės diskutuotinos, kritikuotinos, dėl santykio tarp reikšmių tariamasi, aiškinamasi, ir tai vyksta ne tik tarp žmonių, bet ir individų viduje.

Kad kontestacinė kultūra galėtų funkcionuoti, tarp skirtingų reikšmių turi būti koks nors aktyvus santykis (ne visiška indiferencija), ir reikalingos jų santykius reguliuojančios, lygias teises dalyvauti reikšmių kovoje pripažįstančios „žaidimo taisyklės". Visada atsiras ir tokių taisyklių eksploatatorių, kurie, reikalaudami savo teisių apsaugos, kitiems tokių pačių teisių nepripažįsta. Su tokiais elgiamasi atsargiai. „Įskilusius puodus", lunatiškąjį paribį nevisada lengva — bet būtina — skirti nuo civilizaciniame pokalbyje dalyvaujančių keistuolių.

Kontestacinės kultūros šaltinių galima ieškoti graikuose, Abelardo *Taip ir ne*, Petrarkos 1362 m. laiške: „Aš netikiu savo sugebėjimais, nieko netvirtinu, ir abejoju kiekvienu dalyku, su vienintele išimtimi to, kuo abejoti laikyčiau šventvagyste".[3] Kontestacinės kultūros elementų esama ir kai kuriose nevakarietiškose civilizacijose. Vakaruose ji pradeda įsitvirtinti bent nuo Reformacijos karų pabaigos XVII amžiuje, Rusijoje išlieka principas: „Vienas miestas — vienas vyskupas".

Pretendentai į dabartinį lietuvišką kultūros modelį šiek tiek išryški pleptelėjimuose apie religijų santykius Lietuvoje. Jie suvokiami taip, kaip apie juos galvojo Viduramžių arabai: viena dominuojanti ideologija, ir devynios tradicinės „toleruojamos mažumos". Visuomeninė simbolika siejama tik su dominuojančia ideologija. Valstybės prezidentas, niekieno neatsiklausęs, pažada *visos tautos* ištikimybę tai ideologijai ir jos ikonoms. „Netradicinėms" mažumoms, šiandien atsirandančioms sektoms, nenorima pripažinti teisių į masinės komunikacijos priemones ir tokią valstybės globą,

kokią gauna „tradicinės" ideologinės bendruomenės. Šiuo atžvilgiu tiek Landsbergis, tiek Brazauskas — Viduramžių arabai, egzotika šiandieninių Vakarų kontekste.[4]

Aišku, kontestacinė kultūra visada veikia specifinėse istorinėse situacijose, reaguojant į jų keliamas problemas, priklauso nuo vietinių, bet vis perkuriamų retorikų ar poetikų. Galima apie bet kurią retoriką klausti, kiek ji įsišaknijusi mūsų būtyje. Jei esame arabai, kodėl nekalbėti kaip arabams? — ypač jei tik neseniai apsisprendėm, kad tokius vaidinsim. Bet dar labiau reiktų klausti, ar mūsų retorika pakankama pasauliui, kuriame gyvename. Koks nepatikimas jis bebūtų.

Istorijoje vyksta nuolatinis kultūros elementų išbandymas pragmatinėmis jų pasekmėmis visuomenės (o dabar jau ir globalinės žmonijos) gyvenime. Šis pragmatinių išbandymų vyksmas yra pagreitėjęs, ir jame dalyvauja daugiau žmonių. Šitaip kontestacinė kultūra teisia „tradicijas".

Bet iškyla ir kontestacinei kultūrai tame pačiame teisme klausimas: Ar ji negresia visuomenės problemų sprendimo efektyvumui? Kontestacinė kultūra reiškia užtikrintų prielaidų ir patikimų įpročių susilpnėjimą visur, įskaitant ir valstybės valdymą. Visur (išskyrus nebent „gamtos mokslus", ir tai tik iš dalies) sunkiau „daryti tvarką". Ar neskatina kontestacinė kultūra, James N. Rosenau knygos vardu, *Turbulence in World Politics?* O ar gali dėl vertinimo kriterijų ir priimtinų metodų nesutarianti visuomenė būti jai pačiai pakankamai efektyvi? (Kita vertus, kontestacinė kultūra kaip tik ir leidžia išsiaiškinti, dėl ko iš tikrųjų, be prievartos, sutariama, ir kurie metodai iš tikrųjų veikia.)

Kultūrai kaip reikšmių inventoriui galima viskas. Bet ne visko reikia žmogui. Kas nors kultūroje turi kalbėti į tai, ką žmogus savyje patiria kaip jam ar jai esmiška, ką ji ar jis, tarp pūslėtų konvencijų ir „svetimų likimų", spontaniškai vertina.

Ar kontestacinė kultūra apsaugo tai, kas žmogui „ar-

čiausia širdies" (kur tas organas kuriuo metu besislėptų)? Tai, kas neįspraudžiama į poleminių reikšmių turnyrus? Esmių nuojautas, pagal kurias, gelmių gelmėse, — skiedalo kibirais neužklijuojant kalbos ,— vertinami kultūros reiškiniai ir pats žmogus.

Pagrindinės kontestacinės kultūros problemos: kaip surasti galiojančią poetiką, kaip pagrįsti vertinimo kriterijus, kaip apsaugoti esmių patirtis. Nesusigaudžius, ko tai iš mūsų reikalauja, kontestacinė kultūra atsiduria ant burleskos ribų.[5]

Tiesa, farsas neretai išryškina realias kultūros tendencijas. Filosofija, nesvarstanti savo santykio su farsu, šiandien atrodytų neatsakinga.

III. Civilizacinių krizių galimybės

Kultūros modelio klausimas įsitalpina į platesnę — alternatyvių krypčių civilizacijose — temą.

Kaip tarpusavyje susišaukiančių reikšmių ansamblis, civilizacija yra daugiadimensinė struktūra. Jos dimensijas galima suvokti kaip ribotą skaičių kiekvienai civilizacijai reikalingų įtampos ašių. Kiekviena įtampa atsiranda tarp priešingų orientacijų vienoje, visur reikalingoje kultūros organizacijos plotmėje.

Tuo pačiu metu egzistuojančios priešingos orientacijos ir įtampa tarp jų reikalinga išlaikyti civilizaciją balansuotame ir dinamiškame, gyvybingame stovyje. Šiai įtampai perdaug susilpnėjus, vienai orientacijai įgijus dominuojančią galią, civilizacija sustingsta, nebepajėgdama atsinaujinti, kaip istorinė Kinija konfucinio hegemonizmo laikotarpiais, ypač po XVII amžiaus restoracijos, arba Lietuva prarastajame šimtmetyje tarp 1650 ir 1750 m.

O jeigu tarp priešingybių civilizacijos reikšmių ansamblyje nėra aktyvios įtampos, tada ji suskyla į tarpusavyje izoliuotų reikšmių salas, paskęsdama dinamikoje be koheren-

cijos, frenetiškoje stagnacijoje, — pavojus, neretai gresiąs dabartinei Vakarų civilizacijai. Ir vienpusiškas hegemonizmas, ir frenetiška stagnacija — specifiškai civilizacinės (t.y. tik civilizacijų viduje atsirandančios) barbarizmo formos.

Iš savo studijų išgriebsiu devynias civilizacinių įtampų ašis.[6] Jas suvokiu kaip (1) kontrolę — išsilaisvinimą; (2) vidinį turinį, *Innerlichkeit* — išorinę erdvę, *action space*; (3) racionalumą — emocionalumą; (4) susirišimą — atsijungimą; (5) hierarchiją — lygybę; (6) empiriką — transcendenciją; (7) natūralumą — dirbtinybę; (8) universalumą — partikuliarumą; ir (9) archaizmą — futurizmą. Civilizacija — bent devynių dimensijų erdvė, apibrėžta įtampomis tarp šių priešingybių.

Chaoso ir tvarkos santykis turbūt laikytinas ne atskira simbolinių konstrukcijų dimensija, bet visų jų infra- ir superstruktūriniu lygmeniu: jis paslėptas (arba atvertas) ir kiekvienos dimensijos kiekvienoje pozicijoje, ir jų visų vienoje ar kitoje konfigūracijoje. Šiuo atveju drįsčiau prašnabždėti net apie *Totalitäten*, bet, žinoma, tik daugiskaitoje. Vienaskaitoje — t.y. universalūs — gali būti tik kai kurie elementai, ne bet kuri visuma.

Civilizacinių krizių laikotarpiais, kada anksčiau pripažinti problemų sprendimo būdai daugeliui nustoja būti įtikinami, paaštrėja prieštaravimai tarp visų šias įtampas definuojančių priešingybių. Krizės laikotarpiais civilizacijai atsiveria galimybės toliau vystytis arba viena, arba kita linkme visose devyniose plotmėse, arba atrasti ką nors nauja *abiem kryptim*. Tai, kas pastovesniais ar bent savo kalbėjimo būdu labiau pasitikinčiais laikais būna pergyvenama kaip „savaime suprantamas", papročio įtvirtintas balansas, krizių laikotarpiais atsiveria kaip realios galimybės rinktis tarp priešingų krypčių (arba jas savo galvosenoje ir jausenoje naujai balansuoti).[7]

Visas šias dilemas galima atpažinti postsovietinėje

Rytų Europoje, — bet, skirtingais pavidalais, taip pat ir daug kur „postmoderniuose" Vakaruose.

Beveik visos iš minėtų civilizacinių įtampų įžvelgiamos vėliausiuose Arvydo Šliogerio tekstuose. *Transcendencijos* ir *empirikos* įtampoje išsaugojama transcendencijos būtinybė, bet ji sugrąžinama į juslinę patirtį, transcendenciją atrandant „daiktuose".

Šliogeris rašo: „Sąmoningai susiliečiame su daiktu tik ten, kur daiktas priešinasi žmogui, atverdamas savo kitabūtį ir į matančio mąstymo regratį patekdamas kaip būtis-anapus-ego, atkakliai teigianti savo transcendentiškumą". Ir toliau: „Kas mums dabar svarbiausia?" — : „Iš imanencijos kevalo išlukštenti transcendencijos branduolį ir tokiu judesiu įveikti beviltišką imanentizmą, į kurį įklimpo dabarties filosofija ir ne tik ji".[8]

Dėl Šliogerio universalizmo ir partikuliarizmo įtampos sprendimo iškart norisi ginčytis: „Pamatinis pasaulio žmogaus bruožas yra nesugebėjimas būti čia ir dabar, įleidus šaknis į vietovę-šiapus-horizonto... Jeigu žmonės nebetiki tuo, ką jie mato, ir visą jų elgseną bei mąstyseną reguliuoja ideologiniai stabai, stoja paskutinioji žmogaus valanda..."[9] — Taip, aišku, bet ar ideologiniai stabai, siejami su pasaulio miestu, yra vienintelė alternatyva buvimui čia ir dabar, t.y. įsišaknijimui savame kaime, ar universalumo poreikis būtinai turi įgyti ideologinių stabų charakterį?

Reikšdamas nusivylimą civilizacija, Šliogeris civilizaciją kuria, ne tiek sėkmingai ją analizuodamas, kiek — beveik visada tirštas ir autentiškas — parūpindamas tekstų, su kuriais kitiems vėliau bus verta ginčytis. Taip vyksta civilizacinis procesas šiandieninėje Lietuvoje.

Galima būtų persijoti per devynerių (ar daugiau) civilizacinių įtampų tinklą kompozitorių, gal analitiškiausių Lietuvos menininkų, pasisakymus, bandant apibrėžti jų vaizduotės galvojimą maitinantį lauką; lyginti, kaip civilizacinės

įtampos balansuojamos skirtingose kultūros šakose, skirtinguose žanruose ir skirtinguose tekstuose, apgaubiant atskirus reiškinius bendrosios kultūros problematikos ryšiais; svarstyti, ar šiandieninis literatūrinės kūrybos nuosmukis Lietuvoje nesisieja su šių įtampų neapčiuopimais grožinėje literatūroje ir literatūros kritikoje, arba jų vienpusiškais užgriebimais.

Civilizacinės įtampos sprendžiamos ne vien „teoretiškai", filosofiniame galvojime ir meninėje vaizduotėje, bet ir „praktiškai", visuomeninėje veikloje, sąjūdžių reikalavimuose, asmeniniuose lojalumuose. Dvi civilizacinės įtampos dabartinėje Vidurio ir Rytų Europoje ir teoriškai, ir praktiškai nelabai sėkmingai sprendžiamos.

(1) Civilizacinių krizių laikotarpiais — kaip II amžiaus Kinijoje, XVI ir XVII amžių Europoje — paprastai sustiprėja lygybės poreikis: noras dalyvauti, nepripažįstant ligi tol galiojusių skirtumų tarp stipriųjų ir silpnųjų, civilizuotų ir barbarų, centro ir periferijos, vyrų ir moterų, antinomiškas bet kokių žmones ar vertybes skiriančių kategorijų smerkimas.

Bet lygybę iškeliančių sąjūdžių viduje išryški ir vertybių hierarchijų, kurios galėtų suteikti orientyrus kitimų sraute, potraukis. Jos tokiais laikotarpiais kartais įtikina tik kaip ankstyvesnių hierarchijų inversijos.

Kai kuriais laikais lygybės poreikis skelbiamas kaip panteistinis visų gamtos ir žmonių veiklos apraiškų vienodas šventumas ar nekaltybė. Šiuo atžvilgiu galima ieškoti šiokio tokio panašumo tarp daoistų ir Spinozos. Dabar Rytų ir Vidurio Europoje vykstančiose šio proceso versijose lygybės poreikis išreiškiamas daugiausia demokratijos programa. Bet lygybė, šio proceso kertinis konceptas, yra ankstyvesnio režimo tiek diskredituota, o jos vakarietiška reikšmė (Louis Dumont teigia, kad tik Vakaruose lygybė suprantama) tiek prastai suvokiama ir negiliai įsišaknijusi, kad lygybės poreikis praranda savo dinamizmą ir tampa pseudo-lygybės kon-

vencijomis, pravardžiuojamas „populizmu" ir nelaikomas rimtu dalyku.

Tas pats atsitinka ir vertybių paieškose: apie vertybių sąrangas Lietuvoje kalbama arba tiek partikuliaristiškai, jomis ginant visų pirma savosios grupės grožį ir galią, — dažnai ta proga išverčiant savo paties ar pačios kailį, — arba vertybių kalba būna tiek techniška ar miglota, kad vertybių hierarchijos lieka nekomunikuojanti, į gyvenimą neveikianti, jame realiai neegzistuojanti sąvoka. O be jos neįmanoma tokia svarbi civilizacijos funkcija kaip banalybės apkuopos ir kultūrinė kanalizacija.

Pseudo-lygybė susitinka su pseudo-hierarchijom. Lygybės ir hierarchijų įtampa lieka faktiškai nesprendžiama ir praranda savo kūrybinį potencialą. Adekvačios kalbos spręsti — ar balansuoti — civilizacijoje egzistuojančias įtampas nesuradimu galima apibūdinti civilizacijos tuštumą. Adekvačios kalbos Lietuvoje trūksta beveik visur.

Vienas šiandienybei gal kiek tinkamesnis lygybės ir vertybių hierarchijų balansavimo būdas kiltų iš minties, kad visos vertybių hierarchijos yra „lokalinis žinojimas", privalomas tik žmonėm, susitapatinantiems su jas išreiškiančiomis ideologijomis, — bet nebūtinai neangažuojančios tų, kuriems jos neprivalomos, lojalumo. Kai kurių (bet ne visų) reikšmių pajėgumas angažuoti ir tuos, kuriems ar kurioms jos neprivalomos, ir diskurso metodologija ar poetika, leidžianti savy atrasti „neprivalomas ištikimybes": ko mums daugiau reikia? Šalia būdo, kaip „dvejus metus ar ilgiau išlaikyti česnakus". (Citata nuo šaldytuvo durų.)

(2) *Futurizmo* ir *archaizmo* įtampą iliustruoja buvęs jugoslavų filosofas Mihajlo Marković, anksčiau marksistas humanistas iš Praxis grupės, Vakaruose laikytos disidentine ir laisvinančia, — dabar virtęs griežtu nacionalistu, pagrindiniu serbų „etninio valymo" ideologu.

Šiuo atveju susiduriame ne su tradicijos išlikimu, bet

su archaizmo generacija iš modernizacijos proceso vidaus. Archaizmo prireikia, kad susijungtų, ką modernizacija yra jau išskyrusi. (Atrodo, kad archaizmo generacija pavojingiausia, kai jo atstovai jau nebeturi autentiško santykio su archaiškuoju savo kultūros sluoksniu ir imasi jį išradinėti „iš nieko", t.y. iš savo pačių kalbos.) Bet nacionalizmas gali būti ne vien archaiškas, o ir modernus ar net „postmodernus". Gal prasmingiau ne į nacionalizmą šaudyti iš teoretinių patrankų, o stengtis jį modernizuoti.[10]

Produktyviam archaizmo-futurizmo įtampos sprendimui Lietuvoje kliudo tai, kad beveik nesiginčijama nei su tradicijom, nei su naujovėm, kurios gerbiamos, nekritikuojama tai, su kuo tapatinamasi. Tai vėl civilizacinės tuštumos savybė. (Paveldėta iš XIX a. pabaigos lietuviškosios „dešinės" ir „kairės" kultūrų. Dabar bet kokią apčiuopiamą reikšmę turinti kairės kultūra Lietuvoje nebeegzistuoja.)[11]

Pabrėžiau alternatyvių reikšmės organizacijos krypčių suaktyvėjimą civilizacijos krizių laikotarpiais. Atsakomybės už civilizaciją jausmas, „civilizacinė etika" skatintų tokiais laikotarpiais specialiai įsiklausyti (kadangi ji sunkiau išgirstama) į silpnesnę alternatyvą, ar ji būtų „sava" ar „svetima" — ir išlaikyti dialoginį santykį tarp priešingybių.[12]

Turiu galvoj ne *dialogą iš sosto*, kada kiti mandagiai išklausomi, o po to pareiškiama, kad jei jų nuomonės skiriasi nuo mano nuomonės, tai dėl to, kad jie nuodėmingai gyvena ar šiaip atsilikę ir dėl to negali teisingai galvoti.[13]

Palikime automatines telefonų atsakinėjimo sistemas kalbėtis tarpusavy. Autentiškame poliloge visi dalyviai savyje atranda ką nors nauja, ką pradedant savąjį pareiškimą dar nežinojo savyje turį.

Poliloge dalyvauti nelengva — bet linksma.

IV. Kelios neprivalomos užuominos apie kultūrologines viltis

Civilizacinių krizių galime atrasti kiek norim ir Rytų ar Vidurio Europoje, ir pačiuose vakarietiškiausiuose Vakaruose. Bet „postmoderniuose" Vakaruose labiau negu kitur suaktualėja vienas civilizacinių krizių sprendimo aspektas, kurį pavadinčiau reikšmių kondensacija.

Niekas neplūduriuoja vien „postmodernioje" kultūros erdvėje. Bet kai kurios problemos verkia būti joje sprendžiamos. Tiek, kiek joje atsiduriame, išeities taškas yra ne kuri nors galimybes apribojanti ar atverianti tradicija, o begalinis skaičius nuolat tarpusavyje susiduriančių reikšmių. (Nuo tos aplinkybės kaip tik jau niekam ir nebegalima pabėgti.) Tokioje erdvėje „prasmę gamina" du klausimai: kaip iš nuolat gausėjančių reikšmių atsirinkti, ką verta išsaugoti atminty, ir kaip vienose reikšmėse atrasti kitų atgarsį, kaip leisti skirtingoms reikšmėms drauge veikti, susisiejant spontaniškais tarpusavio ryšiais.

Tie reikšmių sutirštėjimo taškai, apie kuriuos kaupiasi atranka ir sąsajos, tampa nors ir laikinais kuriamos kultūros koherencijos branduoliais, juose giliau negu kitur įsišaknija šiandieninio civilizacinio diskurso retorikos, iš jų gal išsikristalizuos įtikinančios vertybių hierarchijos.

Kaip ieškoti tokių kultūros sutirštėjimo taškų? Kai ką gal paprovokuos penkių punktų programa: (1) artinti „vėsią", objektyvią būties struktūrų analizę su „šilta" asmeninės egzistencijos patirtimi; (2) ieškoti kiek galima paprastesnių formų, savyje talpinančių komplikuotas sistemas ar logikas; (3) bandyti savo ir kitų reikšmes iš kiek galima įvairesnių kritinių perspektyvų; (4) atkimšti savo reikšmes kitoms reikšmėms, kiek galima mažiau ribotai kitų galvojimo disciplinų ir polinkių įvairovei; (5) koštuvas, veikiantis principu: „Nereikalingų žodžių ne daugiau kaip vienas iš dešimties".

Bet reikia ir organizuotos erdvės rimtam reikšmių žaidimui, kur visa tai galėtų atsitikti ne tik individuose, bet ir tarp individų. (Šioje vietoje įsiskverbia amerikietiškas gyvenimo būdas: skambina telefonas, ir siūlo įsigyti sklypą kapinėse bei apdrausti šaldytuvą.)

V. Tuštuma Lietuvoje?

Apie šiandieninę Lietuvą kaip civilizacinę tuštumą galėtų liudyti tokie ženklai kaip:

— Dažnokai išgirstame nuomonę, kad per sovietinį laikotarpį vyko tik „kultūros deformacija", tikros kultūros griuvėsių gamyba, ir tik dabar ji pradeda atsigauti.

— Šiandieninės Lietuvos kultūros neegzistavimas pasaulinio „diskurso apie kultūrą" plotmėje, — net ir tada, kai vienas kitas dalykas išverčiamas ar parodomas.

— Pačių Lietuvos žmonių vėliausias nusikreipimas nuo kultūros beveik išimtinai į politikos ar ekonomikos rūpesčius (matomas ir išeivijos auditorijų dydžiuose, kai kalbama apie kultūrą ir kai apie politiką).

Prieš šitokias nuomones ginčiau mintį, kad Lietuvoje kyla visos šiandieninei civilizacijai būdingos problemos ir kad kiek jos Lietuvoje sprendžiamos, Lietuva yra toks pat civilizacinio proceso židinys, kaip ir bet kuri kita Vakarų civilizacijos vieta.

Individų, kurie su šiomis problemomis grumiasi, Lietuvoje yra. Trūksta daugiaplotmių, daugiakrypčių kultūros sąjūdžių.

IŠNAŠOS

1 *Kultūros barai*, 93/10, p. 36.

2 Iš kultūros reikalaujama gyvybiškumo, iš civilizacijos — koherencijos (rišlumo, sankabumo: joks lietuviškas terminas tiksliai netinka tam, ko per daug nė nepasigendama).

3 Ernst Cassirer *et al.*, *The Renaissance Philosophy of Man* (Chicago: The University of Chicago Press, 1971), p. 35. Lietuvišku įpročiu skubiai švęstina šio laiško parašymo 632 metų sukaktis.

4 Kaip arabas, Brazauskas už Landsbergį didesnis: tikėjimo deklaracijas atlieka ne vien už savo, bet ir už kitų kraštų piliečius. Plg. Lietuvos prezidento nurodymus Venecuelos kardinolui, kad „abi tautos drauge išreikš ištikimybę Katalikų Bažnyčiai ir popiežiui Jonui-Pauliui II". *Tėviškės žiburiai*, 1993.X.12, p. 2.

5 Postmodernios burleskos žanre — turbūt nė nežinodami literatūrinės kategorijos, iš kurios jie išspirti — taškos kaip kūdikiai maudymosi baseine politiniai veikėjai, kurių veikloje nėra kito tiesos kriterijaus kaip tai, ką pats veikėjas kuriuo momentu deklaruoja. Iš pokalbio Seimo užsienio reikalų komitete: „Algirdas Gricius priminė, kad net Aukščiausioje Taryboje buvo geriau — patarėjus rinkdavo visa komisija, o ne savavališkai vienas pirmininkas. ‚Aukščiausioji Taryba dirbo komunistiniais metodais, o dabar demokratiniais', atsiliepė [pirmininkas] Bobelis". *Draugas*, 1993 gruodžio 24, p. 1.

6 Mano straipsniai: „Social Movements and Civilizational Processes," *Comparative Civilizations Review*, No. 8 (Spring, 1982), p. 31-58: „Civilizational Processes in Contemporary Eastern Europe," *Revue baltique*, Vol. 2, No. 1 (1991), p. 95-107 ir kažkur pranykusios išnašos.

7 Nors loginiu požiūriu prieštaravimai kurio nors galvotojo „sistemoje" ir negirtini, jie gali išreikšti jo ar jos civilizacijoje egzistuojančias ir tik laikinai ar iš dalies išsprendžiamas (ar užglostomas) įtampas. Daugiau kultūros padirbama išreiškiant, kas joje tuo metu neišsprendžiama, negu įkalinant egzistuojančias įtampas į tik patirtimi „tuščioje" logikoje įtikinančius sintetinius sprendimus.

8 Arvydas Šliogeris, *Post scriptum: Iš filosofinių dienoraščių* (Vilnius: Regnum, 1992), p. 95, 106.

9 Šliogeris, *op. cit.*, p. 80-81.

10 Apie nacionalizmo variantus žr. Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992) ir Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992).

11 Išskyrus nebent kai kurių antimarksistinių grupių įsitikinimą, kad jos privalo būti tai, kas jose buvo marksistų labiausiai išjuokiama. Šešėliškas mirusios planetos įsiamžinimas jos priešų pavirtime jiems paruoštomis karikatūromis.

12 Civilizuojančiai normaliausias, t.y. balansuotas ir dinamiškas santykis tarp priešingų reikšmės krypčių būtų tada, kai jis labiausiai priartėja prie jų lygybės tiek intelektualinių išteklių, tiek atramos visuomenėje atžvilgiu. Kultūra, kurioje daugiau negu 40% priklauso daugumai, man atrodo deformuotame, demonizuojančiame stovyje.

Už balanso kriterijų kultūrinėje veikloje vienok daugiau sveria kūrybinė kokybė, o visuomeninėje — ilgalaikių pasekmių žmogui, visuomenei ir pasauliui pramatymas.

13 O „dėl Lietuvos ateities mažai gali liudyti" tie, kurie „neturi vaikų". Linas Sidrys, *Draugas*, 1993 gruodžio 29, p. 3.

METMENIMS aukojo:

LIETUVIŲ FONDAS **1,000** dol.

100 dol.:

Dr. A. Kelertas

Adomas Mickevičius

Vytautas R. Plukas

50 dol.:

Eugenia Pakulis

Dr. L. Seibutis

S. Slavickas

Tomas Venclova

MAČIAU SNIEGINĘ DIEVO MOTINĄ

JUDITA VAIČIŪNAITĖ

Mačiau snieginę Dievo Motiną
Trijų Karalių vakarą —
stovėjo ji basa ant debesies
senam paveiksle
švento Rapolo bažnyčioj Vilniuj
ant upės kranto sutemoj,
kur svetimų kareivių statulos prie tilto,
kur nykus žiemos peizažas,
kur tik sniegas vilnijo,
kur tik vieninteliam tamsiam lange dar degė
gal žvaigždė, gal žvakė.

SKAISTUS VELYKŲ SNIEGAS

Skaistus Velykų sniegas,
laistyk kambarinių augalų šaknis —
kuplių vešlių žiedų sulauksi,
šviesios mintys spiečiumi apniks,
sutirpęs liūdesys į žemę susigers,
ir ledo, sniego vandenys
pavirs tau rytmečio varpais,
išmuš pačias skaidriausias tavo valandas,
išnirę iš nykios tamsos
šerkšnu boluojantys seni stogai
vaiduokliška šviesa pro langą švis,
jei tu vilties nepristigai,
skambės graudi varpų rauda
virš skeldinčio pasaulio suirutės,
skaistus Velykų sniegas,
susigėrusios į juodą žemę srutos.

ŠIUKŠLYNŲ ROŽĖS

Dagys, kardažolė ir geltė,
usnies ir varnalėšos karštas žiedas —
raudoną, purpurinį, geliantį
ligi rudens šalnų širdy nešies,
vanduo ir vėjas išnešioja
dygiąsias sėklas po statybų dykvietes,
jos žydi mūre, lyg ne šio
dirvono šaknimis, jos vėl išdygs,
usnies žiedai nudažo šilką
rausva ir violetine spalva —
laukinės laisvės laukta, išsiilgta,
jų gyvastis tokia sava.

POPIERINĖ GĖLĖ

KORNELIJUS PLATELIS

Mirties pilni akligatviai ir aikštės,
Plieniniai žmonės iš nakties sargybos
Praeina žvangėdami savo ginklais
Pro gležną popierinę gėlę ryto
Purve ir porą vystančių mergelių,
Pasiūlančių draugystę prie fontano.
Šventasis mieste, skendintis migloj,
Gyvybė tavo kalasi pro liūdną
Betoną, po lietaus balkšvi sliekai
Po kojom tįso žvangančiai sargybai
Ir mano žvilgsnio krešuliui, iš rūko
Ydingo pieno sutrauktam aistros,
Keliaujančiam blogos šlovės kvartalais,
Kuriuos seniai išminčiai nesilanko,
Kuriuos nėra teisiųjų nei tiesos,
Gėlė ta popierinė homunkului
Patinka, jis ją pakelia, nuplauna
Balutėj ir padažęs mėnesienos
Iš debesio ištryškusia šviesa
Vaiduokliškai pro pilką sieną kiša
Jums prieš akis. Kvailystė tai, ar ne?

Kvailystė. Kam šarvuotiems kasdienybe
Niekučiai iš nežinomų kraštų?
Bet štai gyvybė plūsteli pro ranką
Gėlėj sušvinta ir balkšva rasa
Į jūsų miestą snaudžiantį nukrinta
Ant to, kas spurda, kalasi slapčia
Po užklotais asfalto ir betono...
Nežinome juk patys, kaip, kodėl
Pražysta šie nereikalingi niekam
Nakties šviesoj atgyjantys daiktai.

REGĖJIMAS

Vėjas be tikslo pakilęs pakelia dulkes,
Plunksnas, papiruso skiautes, drugelį,
Slenka niūria ištuštėjusio miesto gatve
Drengdamas sienas. Trūnija persenęs popierius, raidės
Išbyra iš knygos. Ant jos patupdyta šventovė
Pakelia juodus sparnus ir paleidžia
Pulką kranklių — jie raides lesioja, į savo
Matricą neša, deda į judantį pamatą,
Spindi plieniniai snapai, žvilga kaulinės kaukės...
Vėjas pakilo anksčiau už mane
Ir vėliau nuščius, aš į jį įsiritęs
Mosuoti bandau nerangiais drugelio sparneliais,
Kliūdamas už vešlių visažinių blakstienų,
Ieškau rimties savyje, kur pamišęs pasaulis aidi.
Dieve, štai mano sparnai,
Išrašyti kaip rojaus gėlynai,
Mano širdies dantiraštis neįskaitomas!
Argi ne tavo keliai žemėlapį jos suraižė?
Kam tie varnai po rasa nusipraususia saule?
Kam tas jų triūsas tiek amžių? Tuštybių
Tuštybė? Pabudus ranka lyti veidą — kas aš —
Regėjimas ar regintysis? Ar kraujo puta,
Godžiai laižanti tuščią ir svetimą krantą?

ĮSIKŪNIJIMAI

Šalia ankstesnių įsikūnijimų norėčiau
atkreipti dėmesį
Į vieną, pastebimą istorijoje kas kuris laikas,
Kuomet staiga pasaulio Dievas pavirsta
Mūsų-dievu, Mūsų Viešpačiu su jam
Priklausančiom žemėm, galvijais ir žmonėmis,
Panašiai kaip satrapas atsiskiria
Nuo yrančios šio pasaulio imperijos
Kadaise jam duotą valdyti satrapiją
Ir tampa nauju karaliumi...
Taip Mūsų-dievas nužengia
Į pražydusią veikiančiųjų sąmonę,
Jų šūkius bei vėliavas, sakoma — į istoriją,
Ir drauge su jais pridaro keistų dalykų,
Labai dažnai nesiderinančių
Su paprasčiausia teisėtvarka,
Ir vėl sugrįžta pas kažkurį savo Tėvą
Sėdėti Jo dešinėj, ir vėl palieka pasaulį
Daiktų ir sąvokų tuštumai.

MĖNESIENOJE

Du mėnuliai pateka virš dantytų bokštų,
Du pusrutuliai išnyra
Iš svaiginančiai kvepiančių žydinčių krūmų putų
Ir nušviečia ant mano stalo pabirusius
Kažkokius rašmenis. It sudžiūvę driežai,
Sukalkėjusios kriauklės jie mėtosi
Ant melsvai baltos staltiesės ir nesijungia
Į sakinius. Tarsi sudžiūvusios sėklos,
Nebeslepiančios gyvybės. Tik miegas
Išauga iš jų, tik sapnai —
Gotikinių katedrų durys,
Pro kurias išeinu į nieką, į alsią tuštumą...
Tarsi tai būtų tik fasadų maketai,
Pigi butaforija,
Skirta savitiksliam veiksmui:
Šiapus aistros, ekstazės ir siaubas,
Anapus tylus liūdesys,
Blaivi tuštuma.

ŠACHMATŲ PARTIJOS

saulės auksinis žvilgsnis
plūstantis pro dangaus mandorlą

saulė auksas ir dievas
į šachmatinius žmones susmeigę
žvilgsnius tarsi adatas

saulė auksas ir dievas ir karalius
tvarkingam kovos lauke
aštuoniasdešimt tūkstančių pėstininkų
dvidešimt tūkstančių raitelių
du tūkstančiai kovinių dramblių
mes jums paleisime žarnas

vardan saulės aukso ir dievo
kurį mes paveldėti teikėmės

nustalbusi saulė
išgrobstytas auksas
miręs dievas

rinkėjų balsų medžioklei
rikiuojas politinės partijos

SNINGANT

DONALDAS KAJOKAS

manęs jie sningant neįleido į namus
nors belsdamas kartojau tėvo vardą
sulinkęs nuėjau
vos bepavilkdamas įmirkusius sparnus
per brolių lauką šoblėmis suartą

ir supratau jog niekados dangaus
jau nepasieksiu nesulauksiu ryto
giedojau viešpatie
raičiaus iš skausmo ir džiaugiaus
kad jie neatidarė durų nesuklydo

VIENKIEMIS. SEKMINĖS

žąsiukai, tinklas kvepiantis dumblu,
ant malkinės vijokliai susiraizgę

toli toli — pro padūmavusią giraitę —
nuo pat šventoriaus vinguriuojančiu keliu
karališkai šlubuoja Ilzė, genas kriukeliu
Jeruzalės vynuogienojų sraigę

KELEIVIS, NAKTĮ SUTIKTAS KELYJE PRIE ČERĖJOS

— ledas — erškėtynas — sausis —
vėjas — girgždesys liktarnos —
žemę siekiantis apsiaustas —
ant peties žvynuotas varnas —
ir — jau prasilenkiant — siaube —
kaktoje žaizda baisiausia —
o — žaizdoj toj — Varpas —

TAUTOS POSTKOMUNISTINĖJE PASAULĖTVARKOJE

ALEKSANDRAS ŠTROMAS

I. Pasaulėtvarka ir ideologija

Šaltojo karo pabaiga akivaizdžiai įrodė, kad vadinamoji Rytų-Vakarų konfrontacija buvo perdėm ideologinė. Komunistinei santvarkai Rytuose žlugus, staiga paaiškėjo, kad tarp Rusijos (jau nekalbant apie kitus postkomunistinius kraštus) ir JAV bei apskritai Vakarų pasaulio nėra jokių iš esmės prieštaringų nacionalinių interesų ar kokių nors reikšmingesnių pragmatiškai apibrėžtinų konfliktų. Iš tiesų, dešimtmečius užsitęsusi ir, atrodė, be Trečiojo pasaulinio karo nebeišsprendžiama Rytų-Vakarų konfrontacija per keletą 1991 metų rugpjūčio dienų išnyko lyg ir savaime — it tas „dūmas neblaškomas vėjo", — ir per vieną istorijos akimirksnį pavirto į ąbipusiškai palankią bei geranorišką, nuoširdžiu bendradarbiavimu pagrįstą bei stabilią taikių santykių sistemą. Tokiu būdu, pati ūmi ir organiška tarptautinių santykių kaita parodė, kad konfliktas tarp TSRS bei jos satelitų, iš vienos pusės, ir JAV bei jų sąjungininkų, iš kitos pusės, slypėjo viso labo tik ideologiškai nesuderinamose būsimosios pasaulėtvarkos vizijose. TSRS ir kitos komunistinės valstybės stengėsi išplėsti savąjį komunistinės-totalitarinės santvarkos modelį ir primesti jį visam pasauliui. Vakarų blokas gi stengėsi šiam planui priešintis ir užkirsti kelią jo įgyvendinimui, vykdydamas (kad ir ne visada nuosekliai ir sėkmingai) dar 1947 metais George'o Kennano suformuluotą komunizmo „sulaikymo" (containment) politiką.

Vakarai iš esmės niekada ir nesiekė įgyvendinti pa-

saulėtvarkos, pagrįstos universaliais, visiems priimtinais ideologiniais liberalinės demokratijos principais. Jie galutinai susitaikė su „daugiavariantine" pasaulėtvarka, kurioje komunistinės-totalitarinės valstybės taikiai koegzistuotų su liberalinėmis demokratijomis. Tačiau XX amžiuje pasaulis, anot Marshallo McLuhano, virto „globaliniu kaimu", primygtinai reikalaujančiu nuoseklios, universaliais principais pagrįstos vienovės. Modernioji technologija, dabarties komunikacijų bei informacijos kaitos sistemos, o sykiu ir jų sąlygotas bei tolydžio vis aktyvėjantis globalinis vertybių suvienodinimo procesas, paprasčiausiai negalėjo būti suderinti su „daugiavariantine" pasaulėtvarka bei ilgalaikiu pastarosios egzistavimu. Komunistai puikiausiai šitą suprato — idant išliktų valdžioje bent savo valdomose šalyse, jie turėjo be atvangos ir kiek įmanydami plėsti komunistinės santvarkos sferą, siekdami tą santvarką paversti universalios pasaulėtvarkos pagrindu, — ir todėl nedvejodami vykdė globalinę komunizmo ekspansijos politiką. Alternatyva komunistinei pasaulėtvarkai tebuvo viena — paties komunizmo išnykimas iš pasaulio politinės arenos. Kaip žinia, būtent tai ir įvyko.

Universali pasaulėtvarka, betgi, anaiptol nereiškia, kad pasaulis jos sąlygomis privalo tapti ideologiškai vienalyčiu. Priešingai (ką ganėtinai akivaizdžiai įrodė garsus politologas Hedley Bull), ideologiškai vienalytė pasaulėtvarka, jei ji kada nors ir būtų įgyvendinta, įkūnytų aukščiausio laipsnio priespaudą, sukeltų itin aštrius konfliktus ir atvestų pasaulį prie sprogimo ribos.[1] Tai pasakytina ne vien apie komunistinę ideologiją. Panašias pasekmes sukeltų bet kuria kita išskirtine ideologija besiremianti vienalytė pasaulėtvarka, nesvarbu, ar ta ideologija būtų komunistinė, ar teokratinė, ar fašistinė, ar netgi neorousseau'istinė-fenomenologinė.

Nėra tokio dalyko, kaip universali ideologija, kuri ga-

1 H. Bull, *The Anarchical Society: The Study of Order in World Politics* (London: Macmillan, 1977), pp. 243-248.

lėtų suvienyti visus žmones ir atliepti jų lūkesčiams. Iš prigimties, vadinasi taip pat ir socialiniu bei kultūriniu požiū riais, žmonija yra ideologiškai heterogeniška esybė; todėl jai ir reikalingos visuomeninės-politinės struktūros, galinčios kiek įmanoma pilniau įgyvendinti jos prigimtinį heterogeniškumą.

Vis dėlto egzistuoja viena universali ideologija, atitinkanti žmogaus prigimtį ir todėl sugebanti pagrįsti visuomenines-politines struktūras, praktiškai įgyvendinančias žmonijos heterogeniškumą. Tai žmogaus teisių ideologija. Tolerancija, arba pakantumas, tampa žodžiu-nuoroda į šios ideologijos unikalumą ta prasme, kad ji veikia ne kaip išskirtinė ideologija, bet kaip laidas visoms, net pačioms prieštaringiausioms, ideologijoms organiškai greta viena kitos sugyventi toje pačioje — visais kitais atžvilgiais vienalytėje — visuomenėje. Tautos, kurios politiškai organizavosi pagal žmogaus teisių principus, pačia savo esme yra pliuralistinės ir, vadinasi, atsparios smaugiančiam ideologiniam suvienodinimui, kuris būdingas bet kuriam kitam ideologiškam homogeniškumui. Užmegzdamos tarpusavo ryšius su kitomis tautomis, šios tautos natūraliai išplečia į tarptautinę sferą principus, kuriais pačios yra pagrįstos, ir tuo padeda sukurti patikimą universalų pamatą naujai funkcionaliai pasaulėtvarkos sistemai. Maksimaliai lygios teisės visiems individams ir jų laisvai suburtoms asociacijoms — visoms tautybėms, religijoms, kultūroms ir rasėms; visuomenės konsensusu pagrįstos vyriausybės, arba, pacituojant Abrahamą Lincolną, vyriausybės, sudarytos „žmonių, iš žmonių ir žmonėms", — tokios tad pamatinės idėjos, kurios iš jų sklinda ir palyginti lengvai prigyja globaliniu mastu.

Iš to seka, kad gebančios funkcionuoti pasaulėtvarkos sistemos universaliu pamatu negali būti nei pragmatiškais sumetimais toleruojamas ideologinis „daugiavariantiškumas", nei bet koks ideologinis homogeniškumas. Vieninteliš univer-

salus pamatas, atitinkantis tokiai pasaulėtvarkai, tėra visoms joje dalyvaujančioms valstybėms bendra liberalinė demokratinė santvarka.

Pirmasis šią idėją suformulavo didysis vokiečių filosofas Immanuelis Kantas 1795 metais išleistame savo esė *Į amžinąją taiką.* Anot Kanto, pirmasis amžinąją taiką galutinai apibrėžiantis straipsnis, klojąs kertinį funkcionalios bei taikios pasaulėtvarkos pamatą, skelbs, jog kiekvienos stojančios į amžinosios taikos tikslais pagrįstą pasaulėtvarką valstybės konstitucija turi būti respublikinė. Respublikinę konstituciją Kantas apibrėžia kaip tokią, kuri:

> pirma, (...) atitinka visuomenės narių (kaip žmonių) *laisvės* principus; antra, (...) atitinka jų (kaip pavaldinių) *priklausomybės* nuo vienos bendros įstatymų sistemos principus; ir, trečia, (...) atitinka visų jų (kaip piliečių) lygybės dėsnį.[2]

Tik tada, kai visos valstybės taps tokiomis respublikomis, bus galima kilti į sekančią pakopą ir susitarti dėl antrojo amžinąją taiką galutinai apibrėžiančio straipsnio, įsteigiančio laisvų valstybių federaciją (*foedus pacificum*). Kantas įsakmiai pabrėžia, kad šioji federacija turinti būti „tautų federacija, bet jokiu būdu ne valstybė, susidedanti iš tautų".[3] Tad Kantas pasisako prieš pasaulinę valstybę. Jis pagrįstai mano, jog viena pasaulinė vyriausybė yra nesuderinama su natūraliu žmonijos skaidymusi į tautas, o sykiu, vadinasi, ir su tautine laisve. Todėl jis ir siūlo sudaryti ne pasaulinę vyriausybę, o lygiai suverenių, respublikinės konstitucijos pagrindais besitvarkančių tautinių valstybių federalinę sąjungą, paklūstančią bendrai sutartoms tarptautinės teisės normoms ir svarstančią bei sprendžiančią problemas, kurios rūpi

---

2 I. Kant, *Perpetual Peace and Other Essays* (Indianapolis, Indiana: Hackett, 1983), p. 112.

3 *Ten pat*, p. 115.

visoms valstybėms — tos federacijos narėms, — bet kurių pavieniui tos valstybės išspręsti negali. Tokiu būdu, Kanto *foedus pacificum* iš tikro yra pasaulinė laisvų ir demokratinių tautų laisva ir demokratinė sandrauga.

II. Tautos ir religijos: prieštaravimai ir vienybė

Kiekviena etninė grupė yra unikali, kadangi ją jungia į vienumą tik jai vienai būdingos vertybės bei tikslai, tik jos vienos nariams bendri kultūriniai saitai bei istoriniai prisiminimai. Tačiau etninė grupė, arba tautybė, dar nėra tauta. Tautybei egzistuoti pakanka to, kad palyginti didelė žmonių grupė save identifikuoja kaip tos konkrečios tautybės narius ir kad jie vienas kitą tokiais pripažįsta. (Čia aš naudojuosi Herderio, Kanto ir Renano siūlomu subjektyviu tautybės apibrėžimu.) Tačiau tam, kad tautybė taptų tauta, jai, kaipo visumai, dar būtina save sutapatinti su tam tikru, tai tautybei išskirtinės teisės tvarka priklausančiu teritoriniu vienetu, tautos narių laikomu jos vienintele istorine bei egzistenciškai nepakeičiama tėvyne. Be teritorinės tapatybės nėra tautos; gi tautybės, neturinčios teritorinio identiteto, egzistuoja kitų tautų teritorijose, sudarydamos jose tautines mažumas.

Religijos, besiskirdamos savo pirmapradės ir joms visoms bendros metafizinio „dieviškumo" sampratos formomis, viena su kita dažnai konfliktuoja, sėja nepakantumą, netgi virsta savistoviomis nesantaikos bei karų ištakomis. Bet sykiu jos gali ir taikiai sugyventi tarpusavyje. Toks taikus koegzistavimas pasidarė ypač akivaizdus supasaulietintose XX amžiaus visuomenėse, bet iš principo jis yra įmanomas visų pirma todėl, kad pamatinės vertybės ir tikėjimai visose didžiosiose pasaulinėse religijose ne tiek jau daug ir skiriasi. Skirtumai gimsta detalėse bei jų interpretacijose, kurie po to įvairių grupių (neišskiriant ir etninių) yra naudojami tam, kad jais būtų galima pagrįsti savosios grupės pranašumą kitų panašių grupių atžvilgiu ar netgi savosios grupės teisę tarp jų

dominuoti. Kita vertus, šis koegzistavimas įmanomas ir dėl to, kad vertybės, skatinančios etninį sutelktumą, nėra išskirtinai ar netgi pirmiausia religinės. Romos katalikai ar musulmonai sunitai visame pasaulyje priklauso vienai religijai ir išpažįsta tas pačias religines vertybes, bet tai netrukdo jiems būti susiskaidžiusiems į daugybę viena nuo kitos atsiribojusių, bet vidujai sutelktų etninių grupių arba tautų. Tiek persai, tiek azerai yra musulmonai šiitai, lygiai kaip ir tiek švedai, tiek suomiai yra krikščionys liuteronai, bet šios religinės tapatybės jokiu būdu, netgi nepaisant šių tautų artimos geografinės kaimynystės, nei persų ir azerų, nei suomių ir švedų nesujungia į vienas ir tas pačias tautas. Be to, daugelis tvirtai sutelktų tautų pačios savaime yra religiškai įvairialypės. Pavyzdžiui, vokiečių tauta yra neabejotinai vienalytė, nepaisant savo mišrios religinės (Romos katalikai ir protestantai) sudėties, ir tokios yra daugelis, netgi didžioji dauguma tautų, nors ir ne visos. (Tarkim, adžarai nuo stačiatikių gruzinų skiriasi tik savo musulmonišku tikėjimu, bet kaip tik dėl to save ir laiko ne gruzinais, o atskira adžarų tauta.)

Geriausias organiško tautinės vienybės ir religinės įvairovės suderinamumo pavyzdys yra Amerika. Ir kadangi ji įkūnija savotišką pasaulio modelį, reikėtų manyti, kad tai, kas pasirodė besą įmanoma Amerikoje, su laiku taps įmanoma ir visur kitur.

Etninės vertybės *per se* yra pagrįstos tuo, ką Martinas Heideggeris pavadino specifine mitopoetine substancija, kuri, pasak jo, vienintelė bloškia tautą į būtį. Peizažas, folkloras, akumuliuotos kalbinės variacijos, sutelkto darbo ir tarpusavio asocijavimosi būdai yra, anot Heideggerio, vis tos pačios mitopoetinės substancijos dalys. Bet dar svarbesnė įvairialypių etninių vertybių formavimuisi, manyčiau, yra ypatinga istorinė kiekvienos tautos patirtis bei josios sąlygotas bendras šios tautos žmonių likimas, jungiąs juos tam tikru nerimu, įtarimais, išsirutuliojusiomis nuostatomis kitų tautų atžvil-

giu, idėjomis, siekiais, tikslais. Šis istorinis tautos likimas esti tiek pat unikalus, kaip ir pati mitopoetinė tautos substancija; tad jis, savo ruožtu, taipogi formuoja kiekvienos tautos unikalumą bei specifinę jos vertybių sistemą.

III. Tauta ir valstybė: nevalstybinės tautos ir jų laisvo apsisprendimo teisė dabarties pasaulyje

Išties, kol kiekvienos tautos santykis su savąja specifine mitopoetine substancija nėra inventorizuojamas, visos jos išpažįsta tas pačias vertybes. Jos siekia apsaugoti ir ginti tai, kas sudaro tą jų specifinę substanciją. Tos substancijos turinys kiekvienos tautos atveju yra, žinoma, skirtingas, bet visų tautų santykis su savąja substancija yra visiškai vienodas. Visos tautos iš tikro vienodai trokšta būti laisvos, saugios, savipakankamos ir, kiek įmanoma, įtakingos bei turtingos, bet dėl šių galimybių objektyvaus stygiaus tik kai kurios iš jų (ir tai skirtingu mastu) įgyvendina šiuos siekius. Tautos sėkmės ir bėdos, slypinčios jos gebėjime įgyti ir išsaugoti šias „deficitines" vertybes, didžia dalimi apsprendžia tautos požiūrį į pasaulį ir į save jame, susieja tautą su kitomis tautomis ir galiausiai formuoja hierarchinę tautos vertybių struktūrą. Vadinasi, tautinis saviteisuoliškumas įvairuoja, keliaudamas iš vienos tautos į kitą keliais, kurie dažniausiai veda į abipusį išskirtinumą; jis reiškiasi įvairiomis ar tai priešiškumo, ar simpatijų kitoms tautoms formomis bei prieštaringomis pirminių dorybių sąvokomis, dorybių-ydų paskirstymu tarp kitų tautų ir panašiai. Ar gali visos šitos kiekvienai tautai imanentiškos, bet tarpusavy (tarp tautų) prieštaringos ir dažniausiai nesuderinamos vertybės bei idėjos kaip nors būti harmonizuotos konsensusu ir pagaliau sutaikytos? Mano požiūriu, gali, bet tik tokiu atveju, jei visos tautos gautų lygiaverčius savosios egzistencijos pamatus, t.y. jei jos visos įgytų stabilią suverenią lygybę su visomis kitomis tautomis.

Šiandien priskaičiuojama 175 vadinamųjų tautinių valstybių — pilnateisių Jungtinių Tautų narių. Tarybinei imperijai žlugus, visos jos laikomos vienodai suvereniomis, nors kai kurios iš jų, kaip kad dauguma buvusių tarybinių respublikų, buvo visiškai neseniai į šią organizaciją priimtos, o iki 1991 metų rugpjūčio buvo priskaičiuojamos prie daugybės pasaulyje egzistuojančių tautų, neturinčių savosios valstybės. Kartu su keliomis kitomis valstybėmis, dėl vienokių ar kitokių priežasčių liekančiomis JT nuošaly (Šveicarija, Vatikanas, Pietų Afrika), jos formuoja išskirtinį klubą, susidedantį iš suverenitetą įgijusių politinių vienetų, arba, vartojant Hegelio terminą, istorinių tautų.

Tačiau, pasaulį sudaro ne apie 180, bet apie 1800 nacijų, t.y. etniškai skirtingų ir unikalių tautų, kiekviena iš kurių užima tam tikrą teritoriją (ar bent jau identifikuoja save su ja), kurią laiko teisėta istorine savo tėvyne. Nepalyginamai daugiau yra etnokalbinių grupių — apie 4000, — kurios galėtų būti apibrėžtos kaip ‚prototautos', o su laiku ir evoliucionuoti, sudarydamos apie 1000 (ar net ir daugiau) naujųjų tautų. Apie 180 tautų, įgijusių suverenitetą, šiuo požiūriu niekuo nesiskiria nuo likusiųjų nesuverenių tautų. Nors kai kurie suverenūs valstybiniai vienetai — kaip Mikronezija, Trinidadas ir Tobago bei kitos minivalstybės ar dar iki šiol išlikusios feodalinės valstybės, tokios, kaip įvairūs Arabų emyratai, — ir skiriasi, nes neatstovauja tikroms tautoms, ir todėl negali būti laikomos tautinėmis valstybėmis tiksliąja šios sąvokos prasme. Likusios gi tautos neturi savo valstybių.

Inkorporuotos į kitos tautos valstybę, nevalstybinės tautos yra valdomos svetimosios tautos politinių institucijų. Jų interesams šalyje ir pasaulyje neišvengiamai atstovauja minėtosios institucijos, kurios tai daro, visų pirma besivadovaudamos dominuojančios tautos interesais. Daugumą nevalstybinių tautų žeidžia jų priklausomybė, o kartu ir joms primestas paklusimas kitos tautos valdymui, tad jos vienaip

ar kitaip tam priešinasi; tokiu būdu, nepaisydamos Hegelio nustatytųjų dėsnių, jos stengiasi (ir dažnai gana sėkmingai) įsijungti į istorinių tautų gretas. Nūdienos pasaulyje žinomi daugiau nei 1,600 tautinių sąjūdžių, kovojančių arba už visišką ir besąlygišką suverenitetą, arba bent jau už autonomijos statusą. Pastarąjį statusą jie paprastai traktuoja ne kaip savo galutinį tikslą, o kaip viso labo tik pirmąją realistišką pakopą ir kartu lemtingąjį tramplyną kelyje į pilną nepriklausomybę, arba veikiau į, vartojant tarpusavyje tampriai susieto dabarties pasaulio terminus, lygiavertį suverenitetą — lygiavertį suverenitetui tautų, jau sukūrusių savąsias tautines valstybes.

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, tautų apsisprendimo teisė tapo vienu iš liberalinės demokratinės pasaulėtvarkos kertinių akmenų. Jai buvo pritarta Atlanto Chartijoje ir Jungtinių Tautų Chartijoje, vykstant Antrajam pasauliniam karui. 1948 metų Visuotinė Žmogaus Teisių Deklaracija, lygiai kaip ir kiti tarptautiniai žmogaus teisių dokumentai, kuriems pritarė JT ir jos narių daugumą sudarančios valstybės, tautų apsisprendimo bei joms tinkamos valdymo formos laisvo pasirinkimo teisę traktuoja kaip visų kitų žmogaus teisių ištakas. Nepaisant to, nesiskaitymo su šia teise atvejai praktikoje yra gerokai dažnesni nei pagarba jai.

Totalitariniai ir kitokie diktatoriški režimai ignoruoja šią teisę, nors jie ir gali, visai kaip buvusi TSRS, be perstojo tauškėti apie ją, o kartas nuo karto netgi aktyviai paremti kai kuriuos nacionalinio išsivadavimo sąjūdžius, jeigu jie, žinoma, yra nukreipti prieš valstybes, šių režimų laikomas savo priešais. Kai kurios antraeilės diktatūros, tokios, kaip Kadaffi'o Libija, gerai žinoma ne tik savo aktyvia parama radikaliesiems PLO teroristams, bet taip pat ir Šiaurės Airijos IRA teroristams, vis dar be perstojo plėtoja šią veiklą. Tačiau komunistinių diktatūrų supuvimas Jugoslavijoje ir TSRS aiškiai pademonstravo skambios frazeologijos lydimo įvairių

tautų neva tai laisvanoriško socialistinio sutelktumo, pasireiškiančio pastarojo vertose vadinamosiose sąjunginėse valstybėse, tikrąją vertę. Pasirodė, kad plėtojant nacionalinę priespaudą ir sykiu mėginant savai ir pasaulio visuomenei ją patiekti kaip tikros nacionalinės laisvės įsikūnijimą, ne tik neįmanoma užslopinti tautų troškimo įtvirtinti savo prigimtines teises, bet, priešingai, iš esmės skatinamas tų tautų ryžtas reikalauti realaus šių teisių įgyvendinimo.

Liberalinėse demokratijose problemos, susijusios tiek su tautų apsisprendimo, tiek ir su jų suvereniteto teise, taip pat nėra lengvai išsprendžiamos. Demokratija pirmų pirmučiausia yra daugumos valdžia, o tautoms, valdomoms kitų tautų demokratinių valstybių, paprastai tenka mažumų vaidmuo. Būdamos mažumomis, kartu su savo nariams, kaip individams, priklausančiomis lygiomis pilietinėmis teisėmis, jos demokratijoje įgyja dar ir tam tikras specifines nacionalines-kultūrines teises ar net ir teritorinę autonomiją, bet joms, kaip taisyklė, nėra suteikiama teisė atsiskirti nuo valstybės, kurios suvereniteto erdvėje šios tautos gyvena. Žinoma, demokratijos sąlygomis tautos-mažumos per savo atstovus gali gana laisvai reikšti savo valią, idėjas bei tikslus ir netgi propaguoti savo nusistatymą atsiskirti nuo jas valdančių valstybių, sukuriant savas, nuosavas tautines valstybes. Šiam tikslui jos gali organizuoti politines partijas ir spaudimo grupes, bet, būdamos mažumos, vargu ar galės netrukdomai apvainikuoti šias pastangas tikra sėkme. Tiek integralioje teritorinėje erdvėje įsteigto valstybingumo inercija, tiek ir tarptautinės teisės saugomas tos valstybės suverenitetas šioje erdvėje, pasireiškiantis valstybės sienų neliečiamybės principu, iš esmės užkerta kelią demokratinių valstybių valdomoms nevalstybinėms tautoms iki galo realizuoti savo „neatimamą" teisę laisvai apsispręsti ir tapti tikrai suvereniomis tautomis.

Be abejo, esama paprastesnių ir sudėtingesnių atvejų,

susijusių su nevalstybinių tautų vykdomomis apsisprendimo bei atsiskyrimo paieškomis. Kaip sudėtingesnieji atvejai, paminėtinos tokios demokratinės valstybės, kaip, tarkim, Indija, Šri-Lanka, Pakistanas ar Filipinai, kurios buvo transformuotos į modernias valstybes veikiau kaip istoriškai susiformavę regioniniai-kultūriniai vienetai nei kaip tautos, o todėl nėra ir niekada nebuvo tautinės valstybės klasikine — europietiškąja — šių žodžių prasme. Sparčiai besiplėtojantis tautinės diferenciacijos procesas, pasklidęs gerokai už Europos ribų ir šiuo metu apėmęs visą pasaulį, tokį istoriškai ir kultūriškai apibrėžtą regioninį pagrindą moderniai valstybei formuoti paverte atgyvena. Progresuojant tradicinių Azijos visuomenių modernizacijai (arba vesternizacijai, kuri reiškia lygiai tą patį), senosios ir plačiai išsikerojusios regioninės jų tapatybės, pagrįstos arba bendra religija (Indija, Pakistanas), arba vyraujančia kultūra (Kinija), gana sparčiai yra, atverdamos kelią tautinėms tapatybėms, kurios šiose valstybėse įtvirtina susiskaldymo tendencijas, vedančias į jų išsidalinimą į daugybę tikrų tautinių valstybių. Kita vertus, Juodojoje Afrikoje tradicinės gentys plėtojasi, jungiasi, auga ir per tai konsoliduojasi į tikras tautas, o šie procesai, savo ruožtu, taipogi reikalauja tos Afrikos dalies valstybių radikalios reorganizacijos tautiniais pagrindais. Afrikos valstybių tapatybė šiuo metu vis dar pagrįsta kolonijinio jų valdymo paveldu, o todėl stokoja organiško (gentinio, etninio ar bet kurio kito) visuomenės konsolidacijos pagrindo. Mėginimai 1966-1970 metais įsteigti ibų tautinę valstybę Biafrą ir tokiu būdu suskaldyti Nigeriją etniniu pagrindu, kad ir neapsivainikavę sėkme, turi būti įprasminti kaip tikrai galingas signalas, nurodantis, kuria kryptimi Afrika politiškai vystosi.

Šiuo metu jau yra iškilusi betarpiška grėsmė vientisumui tų daugiataučių valstybių, kurių egzistencija prasidėjo gerokai anksčiau negu susiformavo ar pradėjo vaidinti iškilesnį vaidmenį jose gyvenančių tautų nacionalinės tapa-

tybės. Tamilų kova dėl atsiskyrimo nuo singaliečių dominuojamos Šri-Lankos valstybės, lygiai kaip ir sikhų siekimas įkurti savo nepriklausomą valstybę Cholostaną Indijos Pendžabo provincijoje, tėra tik du pavyzdžiai, iliustruojantys sprogimais gresiančias tendencijas minėtosiose valstybėse. Bendra musulmoniškoji Pakistano tautų tapatybė nepajėgė užkirsti kelio bengalams atskilti nuo urdų ir kitų mažesniųjų tautų, gyvenančių krašto vakarinėje dalyje, ir, Indijai padedant, 1972 metais šalies rytinėje dalyje įsteigti savo atskirą tautinę valstybę Bangladešą. Esama ženklų, kad Indijos bengalai hinduistai vis labiau tapatinasi su musulmonišku Bangladešu, kone karštligiškai apimti idėjos atskilti nuo Indijos ir susijungti į visą bengalų tautą jungiančią atskirą tautinę valstybę, nepaisančią pavienių tautos dalių religinių skirtumų. Tad gudrus Indijos manevras, siekiantis susilpninti savo varžovą Pakistaną, mūsų dienomis vis labiau atsigręžia prieš ją pačią, grėsdamas Indijos teritoriniam vientisumui.

Kaip vidutinio sudėtingumo atvejai, paminėtini baskai ir katalonai Ispanijoje, o paprastesni atvejai būtų šie: Jungtinės Karalystės tautos, kvebekiečiai Kanadoje ir flamandai Belgijoje. Jungtinės Karalystės tautų (škotų, valiečių, šiaurės airių) ir kvebekiečių atsiskyrimui pakaktų daugumos balsų, gautų balsuojant jų provincijose surengtuose referendumuose. Ogi, flamandai jau suspėjo pasinaudoti šia galimybe, 1989 metais praktiškai atsiskyrę nuo valonų ir įkūrę Belgijoje vienakalbę (flamandiškai kalbančią) Flandrijos valstiją, kuri dabar egzistuoja lygiagrečiai su panašia valonų valstija. Nepaisant to, abi tautos vis dėlto susitarė išlaikyti Belgiją kaip savo bendrą jungtinę valstybę, — dėl perdėm frankofoniško Briuselio nedalomumo. Briuselis dabar yra trečiasis ir vienintelis dvikalbis šios nerišliai federalizuotos monarchijos narys. Flamandams nepatinka ši sankloda, kadangi Briuselį — istorinės Brabanto Hercogystės centrą — jie laiko savaime jokių abejonių nekeliančia savo sostine, bet jiems teko blaiviai įver-

tinti ten susiklosčiusią kalbinę situaciją ir, kad ir nenorom, sutikti su šia kompromisine sankloda. Kita ir daug laimingesnė daugiatautė valstybė, pagrįsta konsensusu, būtų Šveicarija, kurioje visi kantonai yra vienkalbiai ir formuoja konfederaciją, turinčią išties minimalią ir, vėlgi, konsensusu pagrįstą vyriausybę.

Liberalinė demokratija yra didis žingsnis pirmyn, įtvirtinant tautų teises, bet, kaip matėme, remdamasi vien savo pačios principais, liberalinė demokratija taipogi nepajėgia efektyviai suteikti nevalstybinėms tautoms teisę atsiskirti ir kurti savo suverenias tautines valstybes. Valstybingumo inercija, daugumos valdžios principas ir suvereni daugumos valdomos valstybės pozicija jos neliečiamų sienų ribose vis dar tebėra sunkiai įveikiamos kliūtys šios teisės įgyvendinimo kelyje.

IV. Liberalinė demokratinė pasaulėtvarka ir dabartinių valstybių bei nevalstybinių tautų ateities perspektyvos: naujų tarptautinio teisingumo principų nustatymo problema

Todėl apskritai verta suabejoti, ar daugiatautės nacionalinės valstybės išvis galėtų būti iki galo liberalinės demokratinės. Daugiatautėje valstybėje dominuojanti tauta tos pačios valstybės tautinių mažumų atžvilgiu neišvengiamai save konstituoja kaip pastovią ir nekintamai valdančią daugumą, valstybės demokratines institucijas naudojančią kaip šios tautinės daugumos diktatūros instrumentą. Demokratija, kurioje dauguma valdo, paisydama tik savo pačios interesų, Aristoteliui atrodė vienas iš labiausiai iškreiptų politinių režimų. Pagrindinis Jameso Madisono rūpestis, rašant Jungtinių Valstijų konstituciją, buvo kelių užkirtimas bet kokios pastovios daugumos formavimuisi naujojoje sąjunginėje valstybėje. Jis puikiai suprato, kad tokios daugumos formavimasis bei konsolidacija reikš laisvės pabaigą, o sykiu ir pačios

pavojingiausios ir labiausiai engiančios tironijos — daugumos tironijos — institucionalizavimą.

Šia prasme tik pavienė tauta yra tasai vienetas, kuris pajėgia natūraliai sukurti tikrą liberalinę demokratinę tvarką. Būdama organiškai sutelkta žmonių vienuma, tauta savo duotoje vienybėje sieks kiek įmanoma plačiau aprėpti bei leisti kuo pilniau išreikšti joje egzistuojančią įvairių grupių interesų įvairovę, taip pat ir imliausią idėjų bei programų spektrą, skirtą kiekviename jo ruože optimaliam nacionalinio intereso gynimui bei stiprinimui. Kitaip tariant, Madisono idėjų pagrindu sukurta demokratinė valdžia, t.y. valdžia, vykdoma daugumos, besiformuojančios iš lanksčių ir kintančių įvairių mažumų koalicijų, praktikoje iki galo realizuota gali būti tik vienatautėje valstybėje. Dėl tų pačių priežasčių tik vienatautė valstybė gali suteikti maksimalias teises savo tautinėms mažumoms, t.y. kitataučiams, kurių pagrindinis tautos kamienas yra už tos valstybės teritorijos ribų ir kurie todėl nereiškia pretenzijų į jokią tos valstybės teritorijos dalį kaip į jiems priklausančią. Iš viso šito seka, kad tauta pačia savo prigimtimi yra liberalinė demokratinė formacija; tuo tarpu net ir pačios demokratiškiausios (savo santvarkos prasme) daugiatautės valstybės į jų sudėtį inkorporuotoms teritorinėms tautoms esti engiantys ir diktatoriški režimai.

Komunizmui sugriuvus ir palaipsniui konsoliduojantis naujajai — liberalinei demokratinei — pasaulėtvarkai, nevalstybinių tautų ir tautinių mažumų problema įžengia į tarptautinės politikos avanscenę. Idant toji problema būtų teisingai išspręsta, kartu pasiekiant ir ilgalaikę taiką, kiekvienos tautos apsisprendimo bei suvereniteto teisės principas turėtų būti nustatytas kaip naujai iškylančios liberalinės demokratinės pasaulėtvarkos centrinis komponentas. Šiam principui turėtų būti suteiktas prioritetas prieš suverenių valstybių teritorijos vientisumo bei sienų neliečiamumo principą. Teisingas ir teisėtas šio principo nustatymas neišvengiamai ves į:

1. Daugiataučių ir todėl heterogeniškų valstybių išardymą, nelaukiant natūralios jų dezintegracijos, kokia įvyko buvusių TSRS ir Jugoslavijos atvejais po 1991 metų. Akivaizdu, kad šiuo keliu veikiausiai tektų eiti Ispanijai, Etiopijai, Indijai, Mianmarui (Birmai), Filipinams, Iranui, Nigerijai, Sudanui, Kinijai ir daugeliui kitų valstybių.

2. Dirbtinai padalintų homogeninių (vienaetninių) valstybių susiliejimą (Korėja, daugelis Juodosios Afrikos valstybių).

3. Tokį dabartinių valstybių sienų perskirstymą, kuris leistų vadinamosioms daugiavalstybėms tautoms (tautoms, kurių teritorija išdalinta tarp daugelio skirtingų valstybių) formuoti savo suverenų valstybingumą. Tarkim, kuriant Kurdistaną, jam tektų paskirti dalį Irano, Irako, Sirijos, Turkijos ir Armėnijos teritorijų, o kartu ir perskirstyti tų valstybių sienas.

Kad ir kiek dabartiniu metu egzistuojančios valstybės besipriešintų tam procesui, jis visvien plėtosis ir galiausiai pradės vyrauti, kadangi vienintelė alternatyva jam tėra pavaldinėmis paverstų nevalstybinių tautų galutinis asimiliavimas arba tiesiog brutalus jų išnaikinimas. Tolydžio demokratėjančiame pasaulyje pastaroji alternatyva darosi vis mažiau realistiška.

Dabar egzistuojančių valstybių ardymo, susiliejimo ir jų sienų perskirstymo procesas darosi įmanomas dar ir todėl, kad nūdienos pasaulėtvarkoje mažesniųjų ar menkiau išsivysčiusių tautų ambicingiems elitams, tam, kad jie galėtų sėkmingai reikštis pasaulyje (ne tik politikoje, bet ir verslo, mokslo srityse ir t.t.), nebereikia jungtis prie didesnių ir labiau išsivysčiusių, tiesiogines prieigas prie pasaulio turinčių imperinių vienetų, tokių, kaip Rusija ar Ispanija.

Ukrainiečiai ir lietuviai, baskai ir katalonai per moderniąją komunikacijos technologiją ir anglų kalbą šiandien kuo puikiausiai gali ir patys tiesiogiai įsijungti į vis labiau

atvirėjančias pasaulines politines, ekonomines, informacines ir kitokias struktūras. Rusiškasis ar kastilietiškasis pasaulis jiems jau esti pernelyg siauras, o tam, kad jie galėtų išeiti į platesnį pasaulį, jiems daugiau nebereikalingas rusiškų ar kastilietiškų „didžiųjų brolių" tarpininkavimas. Dėl šios priežasties netgi tokie mikroskopiniai vienetai, kaip Mikronezija ar Trinidadas ir Tobago, nūdienos pasaulyje gali sau leisti būti suvereniomis valstybėmis. Globalinio vystymosi dialektika yra tokia, kad kuo labiau pasaulis integruojasi, tuo daugiau galimybių atsiranda ir mažesnėms tautoms įsitvirtinti jame kaip lygiaverčiams suvereniems vienetams. Kaip tik todėl mažosios suverenios pasaulio tautos bei nevalstybinės tautos, dažnai keiksnojamos už savo kraštutinį nacionalizmą, yra pačios karščiausios globalinės ir regioninės integracijos rėmėjos. Jų nacionalizmas pačiu natūraliausiu būdu perauga į viršnacionalinį ir globalinį požiūrį bei orientaciją. Mažosioms (o todėl ir nesaugioms) tautinėms valstybėms, lygiai kaip ir nevalstybinėms tautoms, globaliai integruotas pasaulis organiškai veriasi kaip ypatingų vilčių teikianti ir labiausiai trokštama jų buvimo terpė, nes tiktai tokioje terpėje jos įgyja saugią nepriklausomybę nuo savo buvusių valdovų ir tampa suvereniai lygiavertės pastariesiems.

Praktiškai neįmanoma pasaulio sutvarkyti taip, kad tautos galėtų jame iki galo išsidalinti į etniškai visiškai homogeniškas, atsajas valstybes. Kad ir koks būtų tas išsidalinimas, visada liks etniškai mišrių teritorijų, dėl kurių kils tarptautiniai ginčai, konfliktai, o galiausiai ir agresyvūs veiksmai.

Demokratiniam pasauliui, idant jis ir toliau galėtų toks likti, teks susitarti dėl tam tikrų tarptautinio teisingumo principų, kurių laikantis, panašūs incidentai galėtų būti taikiai išspręsti. Pirmasis ir kertinis jų tarpe, mano nuomone, turėtų būti demografinis principas. Juo sekant, netgi istoriškai pagrįstos paraiškos į teritoriją turėtų nusileisti demografiniams gyvenimo faktams. Praktiškai tai reikštų, kad Tran-

silvanija lieka Rumunijai, Nachičevanis — Azerbaidžanui, o Folklendo salos — Britanijai; Kalnų Karabachas turėtų atitekti armėnams, o Kosovo-Metohija — albanams.

Demografinis principas išimties tvarka neturėtų būti taikomas tik tais atvejais, kada teritorinė tauta dėl svetimos valdžios sauvalės bei prievartos tapo mažuma savo vienintelėje istorinėje tėvynėje. Todėl Fidžyje suverenios tautos teises turėtų išlaikyti vietos fidžiečiai, nors britų atgabentieji indų naujakuriai dabartiniame Fidžyje ir sudaro gyventojų daugumą. Kad ir kaip būtų, bet indai turi savo tėvynę Indijoje, tuo tarpu fidžiečiai turi tik Fidžį. Niekas Fidžyje nesiūlo Fidžio indų deportuoti į Indiją. Bet fidžiečiai teisėtai įsivedė tokią konstitucinę sistemą, kuri užtikrina jiems darbinę daugumą šalies valdžios struktūrose, nepaisant to, kad jie ir sudaro aritmetinę mažumą savo pačių valstybėje. Nors, pagal Fidžio konstituciją, indų daugumai suteikiamas nuolatinės politinės mažumos statusas, ji vis dėlto numatė, kad tam tikri sprendimai, ypač susiję su žmogaus teisėmis, gali būti daromi tik konsociaciniu keliu, t.y. parlamente pasiekiant abiejų etninių grupių atstovų konsensusą. 1992 metų gegužės mėnesį fidžiečiai pirmą kartą rinko savo parlamentą pagal šį naująjį konstitucinį mechanizmą, kuris bent kol kas veikia ganėtinai sklandžiai. Panašus konstitucinis mechanizmas daugiau nei dvidešimt metų pakankamai gerai veikia ir Malaizijoje.

Tas pats pasakytina ir apie septyniolika nuošimčių abchazų Abchazijoje. Skirtingai nuo keturiasdešimt keturių nuošimčių iki 1993 metų karo joje gyvenusių gruzinų ir trisdešimt devynių nuošimčių kitų tautybių atstovų (daugiausia armėnų ir rusiškai kalbančių slavų), turinčių savo tėvynes už Abchazijos ribų ir galinčių laisvai pasirinkti — pasilikti Abchazijoje ir tapti joje tautine mažuma ar sugrįžti namo, abchazai negali pasirinkti kitos tėvynės — jie turi tik savo Abchaziją. Krymo totorių padėtis jų vienintelėje tikroje is-

torinėje tėvynėje — Kryme — yra lygiai tokia pati. Klausydamasis rusų ir ukrainiečių debatų dėl teisėto šios žemės valdymo, apstulbsti — kaip galima pamiršti ir visiškai ignoruoti Krymo totorius: suverenitetas Kryme yra jų, ir tik jų, išskirtinė teisė. Taikant kaip tik šį išimties iš bendro demografinio principo dėsnį, žydų valstybė Izraelis buvo teisėtai įkurta Palestinos žemės dalyje ir tarptautinės tautų bendrijos dauguma teisiškai jį pripažino..

Kita demografinio principo išimtis turėtų būti taikoma kai kurioms specifinėms vietoms, kurias praradusi, tauta nustoja savo vientisumo bei autentiškos tapatybės. Visų pirma tai pasakytina apie istorines tautų sostines. Pavyzdžiui, Lietuva, kaip nacija, yra neįsivaizduojama be savo sostinės Vilniaus, lygiai kaip Izraelis neįsivaizduojamas be Jeruzalės. Armėnijai tokia lemtingos svarbos vieta yra tapęs Araratas — kalnas ir slėnis, dabar priklausantys Turkijai. Nedaugelis tautų siekia tokių išimčių, o ir tos, kurios siekia jų, kalba daugių daugiausia apie vieną ar dvi tokias išimtis. Todėl jų atvejus labai nesunku išnagrinėti. Šiais išimtiniais atvejais demografinis principas turėtų nusileisti ne tiek istorijos principui, kiek tautinio vientisumo principo prioritetui.

Visais kitais atvejais, sprendžiant tarp tautų kylančius teritorinius ginčus, turi būti griežtai ir be išlygų taikomas visiems vienodas demografinis principas. Keblumai prasideda ne dėl ką tik čia apibrėžtų tarptautinės teisėtvarkos principų bei normų tinkamo ir tikslaus taikymo galimybės, bet dėl to, kad demokratinėms tautoms iki šiol vis dar nepavyko susitarti, kad šios trys taisyklės būtų visuotinai priimtos ir kad jų būtų tvirtai bei nuosekliai laikomasi.

Situacija šiuo atžvilgiu dar labiau susipainioja dėl to, kad nedemokratinės tautos nepaiso jokių principų ir yra linkusios tiek istoriniu, tiek demografiniu principais vadovautis perdėm pragmatiškai, t.y. taip, kad minėtieji principai optimaliai pasitarnautų jų teritorijos išplėtimui. Tokioje situacijo-

je praktiškai neįmanoma pasiekti jokio visuotinio susitarimo dėl bendrų principų bei normų, kurių būtų vienodai paisoma, reguliuojant ir sprendžiant tarp valstybių įsiliepsnojančius teritorinius konfliktus. Šią padėtį ciniškiausiai iliustruoja vis dar komunistų tebevaldomų serbų elgesys savo kaimynų atžvilgiu: jėga vis labiau plėsdami „Didžiąją Serbiją", jie nesigėdina taikyti abu šiuos vienas kitą paneigiančius principus vienu metu. Kroatijai ir Bosnijai-Hercogovinai keliamų teritorinių reikalavimų atveju jie (kad ir ne visai pagrįstai ir toli gražu ne nuosekliai) skelbiasi besivadovaują demografiniu principu, tuo tarpu Kosovo-Metohijai, kur serbų gyvena tik apie dešimt nuošimčių, jie mėgina taikyti istorinės teisės principą. Tai dar kartą parodo, kaip „besipykstančios" (be jokių išimčių nedemokratinės) tautos savo praktiniu elgesiu visiškai nepaiso principų ir laisvai pasirenka tokį, kuris konkrečiu atveju padeda šioms tautoms sėkmingai įgyvendinti jų dažniausiai liguistai savanaudiškus interesus.

Visa tai byloja, kad liberalinė demokratija dar nėra pakankamai giliai įsisunkusi į daugelio neseniai demokratijos link pasukusių tautų psichinę orientaciją ir valdymo sistemą, nors dauguma jų vadovų ir mėgina įrodinėti, kad jų šalys esą jau galutinai „sudemokratėjusios". Nepaisant to, brandžioms demokratinėms pasaulio tautoms jau dabar reikėtų siekti tokio tarpusavio susitarimo, kuris tuos tris principus paverstų, visų pirma, bent jų pačių elgesio norma. Toks „dalinis" susitarimas neišvengiamai, it koks magnetas, pradės palaipsniui į save traukti ir kitas tautas. Vis stipriau besiskleidžianti demokratinė pasaulėtvarka, kurios naudą ilgainiui patiria visos tautos, ateity galės įtikinti visas tautas laisvanoriškai priimti šiuos principus. Kai tik visos tautos įsisąmonins, kad jų gerovė priklauso nepalyginamai labiau nuo laisvo bei taikaus bendradarbiavimo su kaimyninėmis tautomis ir pasauliu nei nuo to, kad būtų išlaikytas tam tikrų teritorijų bei jose gyvenančios etniškai sumišusios gyventojų masės išskirtinis

valdymas, jos veikiausiai pačios skubės prisijungti prie šių universalių tarptautinės teisėtvarkos principų bei normų — jokio išorinio spaudimo neraginamos tai daryti. Bet šiuo metu spaudimas pavyzdžiu paspartintų nešališkų ir efektyvių politinių bei teisinių instrumentų, leidžiančių spręsti tarptautinius ir, pirmoje eilėje, tautinius-teritorinius ginčus taikiais, teise pagrįstais būdais, kūrimo procesą.

Nereikia net sakyti, kad tautų pasirengimo prisijungti prie tokių tarptautinės teisėtvarkos principų bei normų įvedimo ir taikymo prielaida yra absoliutus abipusis teisių garantavimas tautinėms mažumoms, kurių neišvengiamai liks beveik kiekvienoje valstybėje. Šioms mažumoms turėtų būti suteiktos pilnos pilietybės teisės kitų tautų valstybėse, kuriose joms tektų gyventi, sykiu paliekant ir pilnas teises įsitraukti į veiklą, kurios paskirtis būtų jų specifinių tautinių-kultūrinių tapatybių išsaugojimas bei puoselėjimas. Be patikimų tokių teisių garantijų būtų absoliučiai neįmanoma, o kartu ir nepagrįsta, iš bet kurios tautos reikalauti, kad ji kitai tautai užleistų kokią nors savos teritorijos dalį, kurioje ganėtinai gausiai yra apsigyvenę „užleidžiančiosios" tautos žmonės.

V. Kanto *foedus pacificum*, arba pasaulinės laisvų ir demokratinių tautų sandraugos problemos bei perspektyvos

Pasaulinė laisvų ir demokratinių tautų sandrauga neturėtų pažeisti tautinio suvereniteto principo. Aukščiausioji įstatymų leidybos galia turi likti tautinėse valstybėse, o jųjų vyriausybinės struktūros neturi tapti pajungtos globalinei biurokratijai ir jos tvarkomoms pasaulinėms administracinėms institucijoms. Pasaulio sandraugai vertėtų perduoti išskirtinius įgaliojimus tiktai tose sferose, kurios esti už tautinio suvereniteto ribų ir kurios todėl natūraliai priklauso visos žmonijos suverenitetui. Tos problemos ir sritys, kurias

nūdienos tarptautinė teisė traktuoja kaip esančias visoms tautoms „vienodai lygių galimybių" sferoje, žinoma, *visų pirma* pateks į pilno ir išskirtinio žmonijos suvereniteto erdvę, įkūnytą pasaulinės sandraugos institucijose. Tarp jų paminėtini, pavyzdžiui, pasaulinis vandenynas ir tarptautinis jūrų šelfas su savo ištekliais, išorinė erdvė (kosmosas) ir tarptautinės teritorijos, tokios, kaip Antarktika.

Antra, pasaulinei sandraugai turėtų atitekti plačiausi įgaliojimai tose srityse, kurios šiuo metu yra gana neadekvačiai tvarkomos įvairių silpnų tarptautinių įstaigų, kartais sutariančių, bet gerokai dažniau besivaržančių ar net konfliktuojančių su nepalyginamai už jas galingesnėmis tautinėmis valstybėmis, siekiančiomis pirmoje eilėje patenkinti savo pačių, o tik po to jau — visoms tautoms bendrus interesus. Tarp tokių klausimų bei sričių paminėtini: ekonominė parama ir ekonominis vystymasis, turintys palaipsniui sumažinti kontrastingus skirtumus tarp Šiaurės ir Pietų materialinio gyvenimo lygių; apsauga nuo bado, epidemijų, stichinių nelaimių ir kitokių katastrofų bei pagalba nuo tokių katastrofų nukentėjusiesiems; parama pabėgėliams bei jų įkurdinimas, etc.

Trečia, pasaulinei sandraugai turėtų būti suteikti aukščiausi įgaliojimai, koordinuojant tautinių valstybių ir nevyriausybinių organizacijų pastangas spręsti tokius pagal apibrėžimą globaliniais tampančius klausimus, kaip gamtinės aplinkos apsauga (lygiai kaip ir kitas problemas, susijusias su žmogaus ekologija); branduolinės, lazerinės ir saulės energijos gamybos vystymas, jos skirstymo vadyba ir saugumo standartų reguliavimas; globalinės komunikacijos ir informacijos tinklų plėtojimas bei reguliavimas; demografinių (*exempli gratia*, žmogiškosios darbo galios išteklių racionalaus naudojimo) problemų sprendimas ir tvarkymas; tarptautinių policinių pastangų telkimas kovai prieš globaliniu mastu išplitusį nusikalstamumą (e.g., terorizmą ir narkotikų prekybą); galiausiai pasaulinei sandraugai tektų kai kurių gyvybiškai svarbių visai

žmonijai mokslinio tyrimo sričių skatinimas, koordinavimas bei priežiūra — pirmoje vietoje čia paminėtinos genetikos, cerebralinės biologijos, kovos prieš labiausiai letalines ligas (vėžį, AIDS, etc.), organų persodinimo, naujų ir alternatyvių energijos šaltinių poieškio bei išplėtojimo, informatikos bei informacijos technologijos sritys.

Ketvirta, pasaulinė sandrauga taip pat turėtų įsteigti Pasaulinį Banką, leidžiantį globalinę valiutą (šioji gi turėtų tapti nacionalinių valiutų standartu) ir besirūpinantį, kaip užbėgti už akių finansinėms krizėms (o jei šito padaryti nepavyksta, mėginantį jas įveikti).

Nė viena iš čia suminėtųjų pasaulinės sandraugos funkcijų nepažeistų jos valstybių-narių tautinio suvereniteto. Priešingai, žmonijos suverenitetas, kurį pasaulinė sandrauga įgyvendintų ką tik išvardintose ištie globalinėse srityse, ženkliai pagelbėtų sandraugos tautinėms valstybėms-narėms iki galo išplėtoti jų suverenią valdžią — pastaroji įgautų ir nepalyginamai platesnį mastą ir optimalias bei efektyviausias sąlygas veikti tose srityse, kurios be sandraugos joms būtų arba visiškai neprieinamos, arba prieinamos nebent menko reikšmingumo poveikiui daryti.

Laisvanoriškas laisvų ir demokratinių tautų susitarimas dėl pasaulinės sandraugos įsteigimo visgi pareikalaus iš ją įkūrusių valstybių-narių laisvanoriškai deleguoti šiai sandraugai aukščiausiąją valdžią tam tikrais klausimais bei tam tikrose srityse. Tarptautinis saugumas ir žmogaus teisių apsauga veikiausiai ir bus tos svarbiausiosios sritys, kuriose turėtų būti susitarta dėl laisvanoriško tautinio suvereniteto apribojimo ir aukščiausiųjų įgaliojimų perdavimo pasaulinei sandraugai.

Bet kokiai gebančiai funkcionuoti pasaulinei sandraugai, idant ji praktiškai galėtų užtikrinti tarptautinį saugumą, turėtų būti leista įsteigti tokias institucijas, kurios sugebėtų atlikti mažų mažiausiai šias funkcijas:

a) išskirtinę visų masinio naikinimo ginklų kontrolę;

b) ginkluotų konfliktų prevenciją su teise, prevencijai nepavykus, tokius konfliktus jėga nutraukti;

(Abi šios funkcijos implikuoja būtinybę pasaulinei sandraugai turėti savas karines pajėgas, pranokstančias kelių pačių galingiausių valstybių-narių suvienytas karines pajėgas.)

c) tarptautinį arbitražą, o kai būtina, ir aukščiau minėtų ar kitų sutartų tarptautinio teisingumo principų bei normų pagrindais padarytus ir prievarta įgyvendinamus teisminius sprendimus, išrišančius bei pastoviais pagrindais sureguliuojančius valstybių-narių konfliktus;

(Ši funkcija implikuoja visų valstybių-narių kruopščiai parengto ir oficialiai priimto Pasaulinio Įstatymų Kodekso būtinybę,ir taip pat būtinybę sukurti šį Kodeksą taikantį ir jo pagrindais autoritetingus sprendimus darantį Pasaulinį Teismą.)

d) Pasaulinio Teismo sprendimų vykdymo priežiūrą ir, jei būtina, priverstinį šių sprendimų įgyvendinimą.

Panašiai padėtis klostytųsi ir žmogaus teisių srityje, kurioje pasaulinei sandraugai taip pat turėtų būti suteikti aukščiausieji įgaliojimai, prižiūrint, kaip prisilaikoma visuotinai priimto Pasaulinio Žmogaus Teisių Kodekso. (Toks Kodeksas embrioniniu pavidalu jau egzistuoja Visuotinės Žmogaus Teisių Deklaracijos ir dviejų ją papildančių Konvencijų pavidale.) Šiam tikslui pasaulinės sandraugos struktūroje turėtų būti sukurtas dar vienas specialus teismas — Pasaulinis Žmogaus Teisių Teismas, — kuris taptų aukščiausiąja teismine instancija byloms dėl nusižengimų Pasauliniam Žmogaus Teisių Kodeksui nagrinėti ir autoritetingai spręsti.

Taigi, sutartis dėl pasaulinės sandraugos sukūrimo griežtai apribotų kai kurias gana esmingas valstybių-narių suverenias teises. Tokioje sanklodoje jos prarastų teisę kariauti arba imtis kitokių smurto bei prievartos veiksmų prieš kitas valstybes — teisę, kuri laikoma aukščiausia valstybės suvereniteto išraiška ir kurios išsižadėjimas daugelio akyse prilygsta gėdingam paties tautinio suvereniteto išsižadėjimui.

Dar griežčiau tautinį suverenitetą apribotų valstybių-narių įsipareigojimas paklusti viršnacionalinei teisėtvarkos sistemai — ne tik santykių su kitomis valstybėmis sferoje, bet taip pat ir savųjų piliečių traktavimo plotmėje, jau neminint valstybių-narių privalėjimo susitaikyti su viršnacionalinių karinių pajėgų įsikišimu į bet kokią pavienių valstybių įžiebtą ginkluotą kovą prieš kitas valstybes.

Kad ir kaip būtų, tautinių valstybių suvereniteto apsiribojime nėra nieko beprecedentiškai naujo. Pasirašydamos tarptautines sutartis bei įsipareigojimus, valstybės nuolatos apriboja savo suverenias teises ką tik paminėtais požiūriais, o kai tokios sutartys bei įsipareigojimai atitinkamai ratifikuojami, jų nustatytosios normos valstybių įstatymų hierarchijoje įgyja aukščiausią statusą — netgi valstybių konstitucinės teisės normos turi nusileisti ratifikuotųjų tarptautinių įstatymų normoms, o sykiu ir neprieštarauti joms.[4]

Analogiškos procedūros būtų pritaikytos ir sutartims, institucionalizuojančioms pasaulinę sandraugą. Tam, kad bet kuris iš Pasaulinių kodeksų teisiškai įsigaliotų ir taptų valstybėms-narėms privalomu, šioms valstybėms tektų juos pirma ratifikuoti ir paversti savo nacionalinės teisinės sistemos dalimi. Tai pasakytina ir apie visas kitas sutartis, susijusias su pasaulinės sandraugos įkūrimu: jos visos turėtų būti įkomponuotos į bendrą valstybės įstatymų ir jos pripažintų tarptautinių sutarčių bei konvencijų sistemą — niekaip kitaip apipavidalinti jų, o su jomis kartu ir pačios pasaulinės sandraugos, negalima.

Kaip ir bet kuriuo kitu tarptautinės sutarties ar konvencijos atveju, sutartimis pagrįstoje pasaulinėje sandraugoje dalyvaujančios valstybės turės teisę laisvai nutraukti savo ryšius su ja ir tokiu būdu atsistatyti pilną suverenitetą, kada tik jos šito panorės. Be to, pašalinimas iš sandraugos (vadina-

4 H. Kelsen, *Principles of International Law* (New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1952).

si, sykiu ir sugrįžimas į pilną suverenitetą) bus aukščiausia sankcija, kokią sandrauga taikys valstybėms-narėms, atsisakančioms paklusti jos teisminių institucijų sprendimams.

Kartu Pasaulinių Teismų sprendimai būtų vieninteliai, kuriems į pasaulinę sandraugą stojančios valstybės įsipareigotų besąlygiškai paklusti, ir kurie, tokiu būdu, įsakmiai saistytų jas. Visiems kitiems globalinių institucijų sprendimams, iki jie būtų įgyvendinami valstybių-narių kontroliuojamoje erdvėje, šios valstybės turėtų nedviprasmiškai pritarti. Konkretūs globalinių institucijų sprendimai, tokie, kaip, tarkim, aplinkos teršimo kontrolės centrų statymas arba energetinių eksperimentų vykdymas vietovėse, esančiose valstybės-narės teritorijoje, reikalautų preliminarinio susitarimo tarp sprendimą darančios globalinės institucijos ir valstybės-narės, sutinkančios šį spendimą įgyvendinti savo teritorijoje. Globalinių institucijų sprendimais sukurtos bendros normos taptų įstatymais, taikomais valstybių narių kontroliuojamoje erdvėje, tik po to, kai kompetentingi šių valstybių valdžios organai jas formaliai ratifikuotų ir paverstų savųjų valstybių įstatymų normomis.

Pasaulinės sandraugos išleisti įstatymai, net jeigu jie skirti klausimams, esantiems išskirtinėje sandraugos įgaliojimų sferoje, neturėtų tiesiogiai ir automatiškai būti taikomi valstybių-narių kontroliuojamoje erdvėje, kaip kad šiuo metu daroma didžiojoje daugumoje egzistuojančių federalinių valstybių (pvz., JAV). Prieš pradedant taikyti naujas pasaulines įstatymų normas (pavyzdžiui, Pasaulinių Įstatymų kodeksų pataisas) tam tikrai pavienei valstybei-narei, pastaroji visų pirma pati turėtų šias normas paversti savo vidaus įstatymais, tokiu būdu atitinkamai įjungdama jas — jos pačios patvirtinančiais įstatymais atitinkamai pakoreguotas bei pataisytas — į savo pačios teisės sistemą. O tada jau įstatymas galėtų būti taikomas — tokiu galutiniu pavidalu, kokiu jį ratifikavo šioji pavienė valstybė, — arba pačios valstybės, arba Pasaulinių

Teismų ir kitų globalinių institucijų (jų jurisdikcijos ribose). Tuo norima pasakyti, kad netgi pasaulinės sandraugos vykdoma viršnacionalinė įstatymų leidyba ir kitokios teisinių bei politinių sprendimų darymo atmainos, tiesiogiai veikiančios valstybę-narę, teisiškai įsigalioti šioje valstybėje galėtų tik tuomet, kai jos taptų pačios valstybės-narės įstatymais ar sprendimais.

Toks sprendimų darymo valdžios paskirstymas turbūt yra vienintelis kelias tautinį suverenitetą harmoningai suderinti su žmonijos suverenitetu. Kol paskutinis žodis įstatymų leidyboje ir sprendimų daryme apskritai priklauso ne globalinei ar bet kokiai kitai viršnacionalinei, bet nacionalinei valdžiai, tautinis suverenitetas, kad ir apsiribojęs įvairiais viršnacionaliniais mechanizmais, lieka galiojanti ir praktiškai veikli sąvoka. Šiuo požiūriu vertas paminėjimo tas faktas, kad pirmasis radikalus žingsnis, žengtas buvusios TSRS Baltijos respublikų, atkuriant savo tautinį suverenitetą ir sykiu galutinai neatsiskiriant nuo Tarybų Sąjungos, buvo šių respublikų aukščiausiųjų tarybų leidžiamos konstitucinės pataisos, iš kurių sekė, jog visasąjunginiai įstatymai respublikoje įsigalioja tik po pilno jų patvirtinimo respublikos įstatymdavystėje (ir tik tokiu pavidalu, kokį jiems suteiks respublikos įstatymdaviai).

Pasaulinė sandrauga, pagrįsta gana palaidais ją sudarančių dalių ryšiais ir kartu akcentuojanti paprastai bet kuriai jungčiai besipriešinančių tautinių suverenitetų išsaugojimą, gali būti gyvybinga ir pajėgi funkcionuoti tiktai jeigu šią sandraugą sudarančios valstybės-narės sugebės sklandžiai susitarti dėl tų pagrindinių principų bei įstymų, dėl kurių tokią sandraugą apskritai verta steigti. Cituojant ankstesnįjį mano darbą:

> Yra keletas sąlygų, į kurias turėtų būti atsižvelgta, kuriant pasaulinę sandraugą, sugebančią iš tikro įgyvendinti taikingą pasaulėtvarką: (a) lygių žmogaus teisių visiems

pasaulio individams ir tautoms pripažinimas privalo tapti kertiniu jos principu; (b) laisvanoriškas visų tautų konsensusas, nepaliekantis vietos svetimos valios primetimui ar prievartiniam veiksmui, privalo tapti šios Sandraugos sukūrimo šaltiniu; (c) derybų procedūra, vedanti į bendrą susitarimą, turi būti pritaikyta Sandraugos konstitucijos ir jos pagrindinių įstatymų rengimui.[5]

Tik įvykdžius šias sąlygas, visos be išimties demokratinės tautinės valstybės gali įžvelgti tokioje pasaulinėje sandraugoje ne kliuvinį, o besąlygišką pranašumą, stiprinant bei sėkmingai realizuojant savo nacionalinius interesus. Netgi klauzulės, susijusios su karinio saugumo globalizacija, kurios, atrodytų, taip esmingai riboja valstybių-narių suverenias teises savo karines pajėgas naudoti kitokiais būdais nepasiekiamiems nacionaliniams tikslams įgyvendinti, taptų didžiajai daugumai silpnesniųjų tautų visokeriopai pranašesniu už karinį savo specifinių problemų sprendimo instrumentu. Viena vertus, tos tautos būtų pasaulinės sandraugos efektyviai ginamos nuo stipresniųjų tautų jėga grindžiamų pretenzijų bei galimų užpuldinėjimų, ir, kita vertus, joms būtų suteikta galimybė siekti savo teisėtų nacionalinių tikslų tarptautinio arbitražo arba teisminio sprendimo priemonėmis, vykdomomis pagal bendrai sutartus tarptautinio teisingumo principus bei taisykles. Pastarasis momentas turėtų patenkinti visas demokratiniais pagrindais besitvarkančias tautas — ar tos tautos būtų mažos ir silpnos, ar, priešingai, didelės ir galingos.

Iš anglų kalbos vertė Leonidas Donskis

---

5 A. Shtromas, „A Peaceful World: Ideal and Reality", in Jeanne Tchong Koei Li, editor, *In Search of a New World Order: The Need for New Initiatives* (Taipei, Taiwan: Pacific Cultural Foundation, 1980), p. 105.

OI GRYBAI, GRYBAI

Gyveno kartą senelis ir senelė: II

KOSTAS OSTRAUSKAS

SENELIS
SENELĖ
STUDENTAS

Kambarys be langų. Sienos nulipdytos senais, pageltusiais laikraščiais.

Ant durų užbrėžta dvylika brūkšnių:

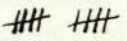

Supamosiose kėdėse linguoja SENELIS ir SENELĖ. Abu senesni už Matuzalį.

SENELĖ. Prasideda...
SENELIS. ...kur pasibaigė.

SENELIAI pakyla, prieina prie durų ir ima skaičiuoti brūkšnius:

SENELĖ. Viens...
SENELIS. ...du...
SENELĖ. ...trys...

SENELIS. ...keturi...
SENELĖ. ...penki...
SENELIS. ...šeši...
SENELĖ. ...septyni...
SENELIS. ...aštuoni...
SENELĖ. ...devyni...
SENELIS. ...dešimt...
SENELĖ. ...vienuolika...
SENELIS. ...dvylika.

Tyla.

SENELĖ. Taip, tuzinas.

Vėl tyla.

SENELIS. Gana?
SENELĖ. Kažin. Ar ne geriau būtų velnio tuzinas?
SENELIS. Sakai? *(Išsitraukęs iš kišenės plaktuką ir taukštelėjęs entuziastingai į duris)* Tebūna velnio tuzinas!

SENELIAI susižvalgo šypsodamiesi ir atsisėda — SENELIS vėl ima pūsti plaktuką tarsi fleitą, — skamba ta pati švelni pastoralinė melodija, — o SENELĖ vėl mezga.*

Staiga SENELIS nustoja pūsti, o SENELĖ megzti.

SENELĖ. Kodėl negroji?
SENELIS. O kodėl nemezgi?
SENELIAI *(kartu)*. Kodėl?
SENELĖ. Kažkas ne taip.

---

* Glucko *Orfėjaus ir Euridikės* II v., II scena: Eliziejaus laukai, „Palaimintų vėlių" baleto solo fleitos su orkestru motyvas.

SENELIS. Kažkas kitaip.
SENELIAI. Kas?

Abu žiūri vienas į kitą.

SENELĖ. Nežinau.
SENELIS. Ir man neaišku.
SENELĖ. Ne taip, ir tiek.
SENELIS. Kitaip.

Tyla.

SENELIS vėl beimąs groti, o SENELĖ megzti, tačiau taip ir nusvyra rankos.

Prasiveria durys — tarpduryje stovi STUDENTAS. Jis vilki raudonu — kaip kraujas — megztiniu. Ant veido — nežymiai besišypsanti kaukė.
SENELIAI žvilgteri į STUDENTĄ ir pasibaisėję vos neišvirsta iš kėdžių.

SENELIAI. Petriukas?!

STUDENTAS nežymiai, tarsi pats šiek tiek dvejodamas, linkteli.

SENELĖ. Vajėzau!.. *(Persižegnojus)* Kaip gi tu čia?..
SENELIS. Aš juk tau kaukšt į pakaušį...
STUDENTAS. ...ir baigta?
SENELIS. Ne tik baigta — ir palaidota.
STUDENTAS. O aš prisikėliau.
SENELĖ. Iš numirusių?
STUDENTAS. Tikrai ne iš lovos.

STUDENTAS prieina prie durų ir nutrina dvyliktąjį brūkšnį:

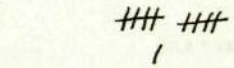

STUDENTAS *(truktelėjęs pečiais).* Kas čia nuostabaus? Lozorius prisikėlė, tai kodėl aš negaliu?

SENELĖ. Lozorius neprisikėlė...

SENELIS. ...jį Kristus prikėlė.

STUDENTAS. O mane — Autorius.

SENELIAI. Autorius?

STUDENTAS. Jis galingesnis — šiuo atveju — už Kristų, už patį Viešpatį Dievą.

SENELĖ. Blevyzgos.

STUDENTAS. Galbūt. *(Pasitaiso kaukę).*

SENELIS. O kam tau ta kaukė?

STUDENTAS. Visi mes su kauke. Ir judu.

SENELIAI perbraukia ranka sau per veidą.

STUDENTAS. Taip, ir judu. Tik mano kiek ryškesnė — matyt, turiu daugiau ką paslėpti.

SENELĖ. O?

SENELIS. Ką?

STUDENTAS. Tam ir slepiu, kad nežinotumėt. *(Palūkėjęs)* Be to, taip Autorius nori.

Tyla.

SENELĖ. Tu tikrai iš numirusių?

STUDENTAS. O iš kur kitur? Suprantu — nelengva patikėti. Jei norit, galite kaip apaštalas Tomas...

SENELIAI susižvalgo, bet susilaiko.

SENELIS. Sakai, Autorius?..

STUDENTAS. Taip sakiau ir sakau. Galų gale koks skirtumas, kas mane prikėlė. Svarbu, kad vėl esu gyvas. *(Suraitęs špygą ir dūręs SENELIUI po nosim)* Kas man mirtis — špygą jai panosėn!

SENELIS *(atatupstas)*. Aš ne mirtis...

STUDENTAS. Mirtis, tėvuk, yra kiekvienas, — *(SENELEI)* ir kiekviena, — kurs žudo. *(Žvaliai apsisukęs, SENELIAMS ir žiūrovams)* Taip, mielieji, svarbu, kad vėlek gyvenu ir jums nervus gadinu.

STUDENTAS prieina ir skaito nuo sienos.

STUDENTAS. „...[aktoriai] buvo puikūs ir savo gabia, sumania vaidyba laimėjo publikos dėmesį ir prielankumą. Tačiau publikos reakcija į patį dramos veikalą buvo gana stipriai kitokia. Buvo vaizduojama du seneliai..."

SENELĖ. Seneliai?

SENELIS. Kokie seneliai?

STUDENTAS. „...kuriuos sūnaus užmušimas automobilio nelaimėje išbloškė iš psichinės pusiausvyros..."

SENELĖ. Vadinas, kvaktelėjo?

SENELIS. Susimaišė?

STUDENTAS. „...ir jie, lyg keršydami, ėmė pas save priimdinėti studentus apsigyventi..."

SENELĖ. Studentus?

SENELIS. Kokius studentus?

STUDENTAS. „...o paskiau juos žudyti."

SENELIS. Tikrai?

SENELĖ. Negali būti.

STUDENTAS. „Užkulisyje kaip tik plaktuko kirčiais užmuša jau vienuoliktą ir jo lavoną ištempia scenon."

SENELĖ. Eik jau, eik...

SENELIS. Nejaugi taip tikrai ir parašyta?

STUDENTAS. Ne tik parašyta, bet ir išspausdinta. Juodu ant balto. *(Parodęs pirštu)* Štai. Laisvojo pasaulio lietuvių dienraštyje *Drauge*, tūkstantis devyni šimtai šešiasdešimt ketvirtųjų metų gruodžio mėnesio dvidešimt devintos dienos numeryje, penktame puslapyje.*

SENELIAI susižvalgo šypsodamiesi, pakyla, prieina prie sienos ir pasižiūri.

SENELĖ. Ką tu pasakysi: taip parašyta...

SENELIS. ...taip ir išspausdinta.

SENELIAI vėl atsisėda.

STUDENTAS *(toliau skaito)*. „Klaikiai žiauru."

SENELĖ. Žiauru?

SENELIS. Aš maniau kaip tik žavu: kaukšt gracingai į pakaušį...

SENELĖ. ...ir baigta. Gracingai.

STUDENTAS atsisuka į SENELIUS.

STUDENTAS. O vis dėlto, kaip matot, nebaigta. Toli gražu. Sakykit, gal turit ką užkąst?

SENELIAI susižvalgo.

STUDENTAS. Išbadėjau.

SENELĖ. Girdi, tėvuk? Petriukas sako išbadėjęs.

SENELIS *(žiūrėdamas į SENELĘ)*. Kur nebus: patysojus po velėna, burnoj nieko neturėjus...

STUDENTAS. ... žarna žarną ryja.

---

* J. Daugl., „Drama ir baletas naujame teatre", *Draugas*, 1964.XII.29, nr. 304, p. 5.

SENELĖ. Jei šitaip, reik, vaikeli, ne užkąsti...
SENELIS. Užkąsti ar užkast?
SENELĖ. ...o pavalgyti kaip pridera.
SENELIS. Taip, kaip pridera.

SENELIAI žiūri vienas į kitą.

STUDENTAS. Pridera ar ne — apsisuk, močiut, vikriai virtuvėj ir dėk ant stalo, o aš — į vidurius. Ką nors skanaus.
SENELĖ. Skanaus, sakai?

SENELĖ žvilgteri į SENELĮ, o šis į SENELĘ. Abu šypsosi.

SENELĖ *(SENELIUI).* Petriukas nori ko nors skanaus.
SENELIS. Labai skanaus? Skanaus skaniausio?

SENELIAI tebesišypso.

SENELĖ. Tai ko jau taip geidžia tavo širdis?
STUDENTAS. Ne širdis, o pilvas.
SENELIS. Kas ten bebūtų.
SENELĖ. Ko, Petriuk, sakyk, norėtum?
STUDENTAS. Daug ko. Bet visko neapžiosi. Duokit pagalvoti.

STUDENTAS vėl prieina prie sienos ir toliau skaito:

STUDENTAS. „Girdėjosi daugelis balsų, kad tai psichiatrinės kriminologijos dalykas..."

SENELIAI susižvalgo ir pašnabžda kažką vienas kitam į ausį.

STUDENTAS. „...kad tai kertasi su lietuviškos psichologijos švelnumu..."

SENELĖ. Žinoma. Ir ji švelni todėl, kad lietuviška.

SENELIS *(tvojęs piktai plaktuku)*. Visai ne: lietuviška — todėl švelni.

STUDENTAS. „...kad tai palieka slegiantį įspūdį..."

SENELĖ. Reikia slėgti sūrį, o ne įspūdį.

STUDENTAS. „...kad nežinia kam autorius tokį veikalą rašė..."

SENELIS. Ir parašė?

SENELĖ. Ir man neaišku.

STUDENTAS *(atsisukęs į SENELIUS)*. Aš jo klausiau, bet jis sako tos paslapties niekam neišduosiąs. Niekada. *(Staiga)* A! Inkstų su skrebučiais — ir su grybais! Štai ko aš noriu.

SENELIAI. Su grybais?

STUDENTAS. Taip, su grybais.

SENELIAI vėl susižvalgo.

SENELĖ. Gerą skonį Petriukas turi.

SENELIS. Labai gerą.

SENELIAI žiūri šypsodamiesi į STUDENTĄ, o jis į SENELIUS.

SENELĖ *(žvilgterėjus į SENELĮ)*. Žinoma, su grybais.

SENELIS įsideda plaktuką į kišenę.

SENELIS *(žvilgterėjęs į SENELĘ)*. Tiktai su grybais. Būtinai.

STUDENTAS. Puiku. Man jau seilė varva.

SENELĖ. Tuoj nevarvės.

SENELIS. Tik palūkėk.

STUDENTAS. Pakentėsiu.

SENELĖ. Tai mudu einava grybaut.

SENELIAI pakyla.

STUDENTAS. O aš parvirsiu pogulio.
SENELIS. Dar neatsigulėjai?
SENELĖ *(timptelėjus SENELĮ už rankovės).* Mudu, sakau, einame grybauti. Tas ne lietuvis, kurs negrybauja.

STUDENTAS išsitiesia ant grindų, o SENELIAI pasiima po pintinę ir ima po kambarį „grybauti".

SENELIS *(dainuoja).*

Su savo pačiuke
išėjau grybauti,
suradau lepšį —
negaliu išrauti.

SENELIS bando išrauti lepšį, tačiau taip ir nevalioja.
Prieina SENELĖ ir ji įsikimba į lepšį.

SENELIS.

Mano pačiukė
labai drūta buvo —
raudama lepšį
ir pati sugriuvo.

SENELĖ sugriūva.

SENELIS. Čia, žinoma, juokai.
SENELĖ *(pakilusi).* Tiktai juokai.
SENELIS. Ne lepšio mudu ieškom...
SENELĖ. ...ir ne baravyko...
SENELIS. ...net ir ne visų grybų pulkaunyko...
SENELĖ. ...o kito grybo...
SENELIS. ...visai kitokio.

SENELIAI. Tai kaži kokio?

Abu žiūri vienas į kitą ir šypsosi. Paskui apsidairo ar niekas nemato ir negirdi, prideda prie lūpų pirštą ir taria patyliukais, paslapčiom:

SENELĖ. Amanita...
SENELIS *(nedrąsiai)*. ...phalloides.
SENELĖ *(šelmiškai)*. Phalloides?

SENELIS neva susigėsta, o SENELĖ puola dar entuziastingiau grybauti.
Staiga — — —

SENELIAI. A!
SENELĖ. Štai ir užtikom!
SENELIS. Štai ir suradom!

Pasigirsta keli harpsichordo akordai.
SENELIAI ima šokti apie grybą tarsi ritualo šokį —

SENELĖ. A-
SENELIS. -ma-
SENELĖ. -ni-
SENELIS. -ta
SENELĖ. ...phal-
SENELIS. -lo-
SENELĖ. -i-
SENELIS. -des. Amanita...
SENELĖ. ...phalloides.
SENELIAI. Arba Žalsvoji musmirė.
SENELĖ. Tačiau nuo jos ne tiktai musės...
SENELIS. ...toli gražu ne vien tik musės...
SENELĖ. ...pakrato kojas.
SENELIS. Tai nuodingiausias...
SENELĖ. ...patsai smagiausias!..

SENELIS. ...grybas iš visų. Mirtinai nuodingas.
SENELĖ. Mirties angelas vardu.

Vėl trinkteli keli akordai.

SENELIAI atsargiai — tiesiog pagarbiai — nupjauna amanitą ir žiūri į ją besigėrėdami.
Staiga — — —

SENELĖ. Tuoj bematant į keptuvę...
SENELIS. ...ir Petriokui į srėbtuvę.

STUDENTAS pakyla nuo grindų ir ateina į scenos priekį. Nusiima kaukę ir taria žiūrovams:

STUDENTAS. Deja: aš ne Petriukas — aš Senelių mylimas sūnus Jonukas. Deja, deja.

Nueina prie durų, atsiremia nugara ir stovi susinėręs rankas ant krūtinės. Stovi ir šypsosi.
SENELIAI jo nemato ir negirdi.

SENELIS atsisėda ir atsiverčia knygą.

SENELIS *(publikai).* Vandos Šakienės kulinarijos veikalas „Grybai mūsų valgiui" (Vilnius: Leidykla „Mintis", 1974). *(Susiradęs puslapį)* 144-as puslapis.

SENELIS skaito SENELEI, o ši gamina STUDENTUI patiekalą — inkstus su grybais ir skrebučiais.

SENELIS. „300 g veršiuko inkstų..."
SENELĖ *(kartodama).* 300 g veršiuko inkstų... — *(Žiūrovams)* Beje, tai ne tik skanus, bet ir labai praktiškas patiekalas, — ypač jeigu kas pageidautų — skaniai ir delikačiai — atsikratyti, sakysim, savo vyro.

SENELIS. Arba žmonos.

SENELĖ. Tad prašau, kas nori, — ypač kam reikia, — šį receptą užsirašyti.

SENELIS. Neketiname jo slėpti.

STUDENTAS. Ne, ne — neslėpkim ir nesislapstykim.

SENELIS. Kartoju: „300 g veršiuko inkstų..."

SENELĖ. 300 g veršiuko inkstų...

SENELIS. „...pusė šaukšto sviesto..."

SENELĖ. ...pusė šaukšto sviesto...

SENELIS. „...šaukštas miltų..."

SENELĖ. ...šaukštas miltų...

SENELIS. „...svogūnas..."

SENELĖ. ...svogūnas...

SENELIS. „...stiklinė virtų grybų..."

SENELĖ *(pliaukštelėjus delnais sau per šlaunis).* A! Stiklinė, stiklinaitė virtų grybų, grybų, grybų!.. *(Šypsodamasi SENELIUI)* Amanita phalloides?

SENELIS *(sugniaužęs kumštį).* Tų pačių! *(Mirktelėjęs publikai)* Čia mes truputį nutolstam nuo ponios Šakienės recepto.

SENELĖ *(nusikikenus).* Trupučiuką truputėlį.

STUDENTAS. Atleisk jiems, Viešpatie, nes jie nežino, ką daro.

SENELIS. „...druskos, maltų pipirų..."

SENELĖ. ...druskos, maltų pipirų...

SENELIS. „...3 šaukštai grietinės."

SENELĖ. ...3 šaukštai grietinės.

SENELIS. „Skrebučiams..."

SENELĖ. Taigi, o skrebučiams?

SENELIS. „...120 g padžiūvusio pyrago..."

SENELĖ. ...120 g padžiūvusio pyrago...

SENELIS. „...$^1/_4$ stiklinės saldaus pieno arba grietinėlės..."

SENELĖ. ...$^1/_4$ stiklinės... — imsiu grietinėlę — bus dar saldžiau...

SENELIS. ...ir skaniau... — „...šaukštas džiuvėsėlių..."
SENELĖ. ...šaukštas džiuvėsėlių...
SENELIS. „...pusė kiaušinio..."
SENELĖ. ...pusė kiaušinio? — Skelti per pusę?
SENELIS. Kirsk.

Abu nusikvatoja.

SENELIS. „...ir pusė šaukšto sviesto."
SENELĖ. Vėl sviesto?

SENELIS linkteli.

SENELĖ. Ar nebus per daug kalorijų? Nesveika.
SENELIS. Sakai, nesveika?
SENELĖ. Be to, cholesterinas... — širdžiai negerai.
SENELIS. Iš tiesų: reikia dietos.

SENELIAI šypsosi.

SENELĖ. E, velniop ta dieta, — ne vien širdim žmogus gyvas...
SENELIS. ... — negailėk nei sviesto, nei kiaušinių, nei grietinės... — drėbk.

SENELĖ drebia.

SENELĖ. Lietuviškai?
SENELIS. Lietuviškai.

SENELĖ dar įdrebia.

STUDENTAS. Atrodo, patriotai.
SENELĖ. Viskas?
SENELIS. Viskas.

STUDENTAS. Atleisk jiems, Viešpatie, atleisk, nes jiedu iš tiesų nežino, ką daro.

SENELIS. Dabar — į darbą. — *(Vėl skaito)* „Išilgai supjaustyti ir šaltame vandenyje išmirkyti inkstai pabarstomi druska, maltais pipirais, miltais ir apkepami svieste."

SENELĖ. Pjaustau... mirkau... barstau... kepu...

SENELIS. „Po to inkstai, svieste pakepintas svogūnas, išvirti ir svieste pakepinti grybai..."

SENELĖ. ...grybai, grybai, grybai...

SENELIS. „...sudedami į puodą, užpilami grietine ir patroškinami."

SENELĖ. ...dedu... užpilu ir troškinu...

STUDENTAS. Tačiau jeigu jiedu nežino, ką daro, tai kuo jie kalti?

SENELIS. „Skrebučiams pyragas supjaustomas riekutėmis (be plutos)..."

SENELĖ. Žinoma, be plutos — kad Petriukas dantukų neišsilaužytų.

SENELIS. „...suvilgomas išplaktame su pienu arba grietinėle..."

SENELĖ. ...grietinėle...

SENELIS. „...kiaušinyje, pavoliojamas džiuvėsėliuose ir apkepinamas svieste."

SENELĖ. ...volioju... — ir voliojuos — ... vėl kepinu...

SENELIS. „Patiekiant į pusdubenį pirmiausia dedama pyrago riekės, ant jų inkstai, greta iš padažo išimti grybai..." — *(Ekstatiškai)* Ak, grybai, grybai!.. — „...ir viskas užpilama padažu."

SENELĖ *(atsikvėpus)*. ...ir viską užpilu padažu.

Užpila.

SENELĖ. Štai.

SENELIS. Baigta?

SENELĖ. Ir pabaigta — tiktai valgyk ir norėk.
STUDENTAS. O jeigu jiedu nekalti, tai už ką jiems atleisti?

STUDENTAS vėl užsideda kaukę ir atėjęs atsisėda už stalo.

SENELIAI iškilmingai atneša ir padeda ant stalo patiekalą — net garuoja.

SENELĖ. Štai, vaikeli: inkstai su grybais ir skrebučiais.
SENELIS. Kaip norėjai ir prašei.
STUDENTAS. Su grybais?
SENELĖ. O kaipgi.
SENELIS. Su grybais.
STUDENTAS. A, kas per aromatas...

Pakvimpa svaiginančiai grybais. Keletas žiūrovų apsvaigsta ir išvirsta iš kėdžių. Juos išneša. STUDENTAS žvilgteri.

STUDENTAS *(šypsodamasis SENELIAMS).* Jeigu žiūrovai virsta iš klumpių, kaip aš atlaikysiu?

SENELIAI susižvalgo ir nusišypso.

SENELĖ. Pažiūrėsim.
SENELIS. Pamatysim.
SENELĖ *(parišus STUDENTUI po smakru servetėlę).* Tiktai kirsk, Petriuk...
SENELIS *(padavęs STUDENTUI peilį ir šakutę).* ...šveisk, kad net ausys linktų.
STUDENTAS. Taip ir padarysiu. Ne lietuvis ir tas, kurs grybų nevalgo.

— — — ir puola valgyt — net ausys linksta.
O SENELIAI uždainuoja:

SENELIAI. Oi grybai, grybai,
jūs patieka mano!
Kas jūsų nevalgo,
nieko neišmano.

STUDENTAS *(ryte rydamas).* Ne tik neišmano, bet ir nesupranta. Ir nieko nežino.

SENELĖ. O tu sužinosi...

STUDENTAS. Tikiuosi, tikiuosi.

SENELIS. ...ir tuoj išmanysi.

STUDENTAS. Viliuosi, viliuosi.

SENELĖ *(SENELIUI).* Ale tai skaniai valgo — net gražu žiūrėti.

SENELIS. Dar įdrėbk — negailėk.

SENELĖ. Kur čia gailėsi.

STUDENTAS *(šniokšdamas).* Ar nebus per daug?

SENELIS. Gero daikto niekad ne per daug.

SENELĖ įdrebia.

SENELĖ. Va, daugiau grybų negu inkstų.

STUDENTAS *(šyptelėjęs žiūrovams).* Žinoma, ne inkstuose esmė.

SENELIS žvilgteri į SENELĘ.

SENELIS. Ne, ne inkstuos.

STUDENTAS. Ir ne skrebučiuose.

SENELĖ žvilgteri į SENELĮ.

SENELĖ. Ir ne skrebučiuos. Dar įkrėst?

STUDENTAS *(atsipūtęs).* Ačiū, jau nebegaliu — netelpa.

SENELIS. Taip greitai?

STUDENTAS. Nėr ko laukti.

SENELĖ. Iš tiesų: gana tąsytis. Kaip tu manai, tėvuk?

SENELIS. Jeigu nebetelpa, tai tikrai gana.

STUDENTAS atsiriaugėja ir patapšnoja sau per pilvą.

STUDENTAS. Tai skanumas skanumėlis — taip dar niekad nesu valgęs.
SENELĖ. Ir nevalgysi.
STUDENTAS. Neabejoju. Puiki, močiut, tu gaspadinė.
SENELIS. Nebloga.
SENELĖ *(neva kuklindamasi).* Ale ką čia judu...
STUDENTAS *(atsilošęs).* Dabar telieka virškinti.
SENELIS. Taip, virškink...
SENELĖ. ...ir suvirškink.

Tyla.

SENELIS *(niūriai).* Turim, tautieti, tau naujieną.
SENELĖ. Taip, naujieną.
STUDENTAS *(tariamai nustebęs).* Naujieną? Man? Negali būti. *(Atsisukęs į žiūrovus)* Girdit? Jiedu turi man naujieną. *(SENELIAMS)* Tikiuosi, gerą?

SENELIAI tyli.

STUDENTAS. Tikiuos, neblogą?
SENELIS. Deja, nekokią.
SENELĖ. Ne kaži kokią.
STUDENTAS. Nejaugi? Blogą?

SENELIAI šypsosi.

STUDENTAS. Tokios girdėt nenoriu.
SENELIS. Nieks tavęs neklausia...
SENELĖ. ...tavo norų.
STUDENTAS. Geriau nežinoti negu bloga žinoti.

SENELIS. Atėjo laikas tau išgirst ir sužinoti.
SENELĖ *(sukandusi dantis).* Nori ar nenori.
STUDENTAS. Taip drastiškai?

Tyla.

SENELĖ. Tai tavo paskutinė vakarienė.
STUDENTAS. Vakarienė? Aš maniau čia dar tik pietūs.
SENELIS. Vakarienė.
SENELĖ. Paskutinė.
SENELIS. O po to — naktis.
STUDENTAS. Naktis?
SENELĖ. Ar žinai, kokį grybą taip skaniai valgei?
SENELIS. Ir suvalgei.
SENELĖ. Taigi: ar žinai?

STUDENTAS atsisuka į žiūrovus ir skėsteli rankomis.

STUDENTAS. Iš kur čia, žmogau, žinosi.
SENELIAI. Amanitą...
STUDENTAS. ...phalloides?

SENELIAI pažvelgia į STUDENTĄ. Jis šypsosi.

STUDENTAS. Žalsvoji musmirė, — jeigu neklystu.

SENELIAI susižvalgo.

SENELĖ. Ta pati.
SENELIS. Mirties angelas.
STUDENTAS. Taip dramatiškai? O gal komiškai?
SENELĖ. Ar žinai, kas laukia, jos užvalgius?
STUDENTAS. Jeigu, sakai, Mirties angelas, tai turbūt mirtis?

SENELIS. A, tačiau kokia mirtis!
STUDENTAS. Negi vienos neužtenka?
SENELĖ. Kur neužteks, kur neužteks, balandėli... — bet ne su kiekvienu vienodai ji susidoroja.
SENELIS. Tik paklausyk: po dešimties-dvylikos valandų...
STUDENTAS. Taip greitai?
SENELIS. ...pradės raižyt vidurius baisūs skausmai, prakiurs nesulaikomas viduriavimas, vėmimas...
SENELĖ. Ach, kaip neestetiška.
SENELIS. ...ims mušti šaltas prakaitas, kankinti nenumaldomas troškulys...
STUDENTAS. Koks skirtumas tarp troškulio ir troškimo?
SENELĖ. Po dviejų dienų...
STUDENTAS. Taip ilgai?
SENELĖ. ...viskas tarsi atslūgs...
SENELIS. ...atrodo, tuo ir pasibaigs — ...
STUDENTAS. Tiktai atrodo?
SENELĖ. ...tačiau staiga — ir vėl — dar nuožmiau ir skausmingiau...
SENELIS. ...kol visus nervus ištiks paralyžius, subliukš kepenys...
SENELĖ *(nusikvatojus)*. Ir inkstai?
STUDENTAS. O skrebučiai?
SENELIS. ...imsi kliedėt tartum pamišęs, neteksi sąmonės ir — pagaliau — — —
STUDENTAS *(atsidusęs)*. Ačiū Dievui.
SENELĖ *(šypsodamasi iki ausų)*. ... — mirtis.

Tyla.

SENELIS *(dalykiškai)*. Maždaug po trijų-dešimties dienų.
SENELĖ. Bet mudu negalime taip ilgai laukti.
SENELIS. Jokiu būdu negalim.
STUDENTAS. Be abejo. Tačiau kol dar ne per vėlu, turiu ir aš judviem naujieną.

SENELIAI. O?
STUDENTAS. Ir iš karto pasakysiu: blogą naujieną.

SENELIAI sužiūra į STUDENTĄ.

STUDENTAS. Labai blogą.

SENELIAI susižvalgo.
Tyla.
Pagaliau — — —

STUDENTAS. Aš ne Petriukas.

SENELIAI apstulbsta.

SENELĖ. Ne Petriukas?
SENELIS. O kas?

Ilga tyla.

JONUKAS. Aš jūsų mylimas sūnus Jonukas.
SENELIAI. Jonukas?..

JONUKAS pakyla nuo stalo ir nusiima kaukę.

Harpsichordo akordai.

SENELĖ. Dangau!..
SENELIS. O! Pragare!..

SENELIAI puola prie JONUKO.

SENELIS. Sūnau...
SENELĖ. ...vaikeli...
JONUKAS *(šaltai).* Taip?

JONUKAS daugiau nebesišypso.

SENELĖ. Iš kur tu?..
SENELIS. ...kaip?..

Tyla.

SENELIAI. Kodėl?

Tyla.

JONUKAS. Tokia Autoriaus valia.
SENELĖ. Vėl Autorius?...
SENELIS. Vėl tas prakeiktas Autorius?...

Staiga JONUKAS susiriečia skausmuos, surinka — — —

JONUKAS. Aaaaa!..

— — — ir sukniumba ant grindų.
SENELIAI žiūri pasibaisėję į JONUKĄ.
Jis nušliaužia prie sienos, atsiklaupia sukaupęs visas jėgas ir skaito, vesdamas pirštu:

JONUKAS. „...žinoma, išsigelbėjimo galima ieškoti simbolizme (prieš nužudant apvelkama raudonu nertiniu, kas lyg būtų užuomina žuvimo raudono[jo] totalizmo pinklėse, bet tai natūraliai neišplaukia iš veikalo)..." *(Desperatiškai)* Ne, ne... tai tik kraujas... tiktai kraujas...

Vėl sukniumba.
SENELIAI vėl pripuola prie JONUKO.

SENELĖ. Sūneli...
SENELIS. ...dėl Dievo meilės...

JONUKAS dar bando atsiklaupti, bet jau nebepajėgia — tiktai parodo į tekstą ant sienos ir pažvelgia į SENELIUS. Jiedu prieina ir skaito:

SENELIS. „Aktorių puiki vaidyba..."
JONUKAS. Eik jau, eik...
SENELIS. „...kuklus, bet efektingas scenos apipavidalinimas ir geri garsų efektai žiūrovams paliko geriausių įspūdžių."
JONUKAS. Nejaugi taip tikrai ir parašyta?
SENELĖ. Ne tik parašyta...
SENELIS. ...bet ir išspausdinta.
JONUKAS. Juodu ant balto?
SENELIS. Juodžiausiu ant balčiausio.
SENELĖ *(parodžiusi pirštu)*. Štai.
JONUKAS. Toj pačioje gazietoj?
SENELIS. Pačioje pačiausioj.*
JONUKAS *(melancholiškai)*. Ką tu pasakysi. Kas turi kliedėt, o, žiūrėk, kas kliedi.
SENELĖ *(toliau skaito)*. „Daugelis betgi žiūrovų nesuprato nei minties, nei prasmės, pateikiant Ostrausko veikalą, kuris pretenduoja į vadinamųjų absurdo teatro kūrinių grupes."
JONUKAS. Absurdo? Kam absurdas, o kam smertis.
SENELIS. „Dar daug laiko turbūt praeis, iki lietuviškoji auditorija pajėgs tokius kūrinius įvertinti ir juos priimti kaip didžiuosius..."
JONUKAS *(bandydamas šypsotis)*. Didžiuosius?..
SENELIS. „...dramos veikalus."

---

* V.R., „Dramos rečitalis", *Draugas*, 1965.I.15, nr. 12, p. 5.

Tyla.

JONUKAS. Gal jau praėjo? Po trisdešimties metų gal jau pajėgia?

Tyla.

JONUKAS *(numojęs ranka).* E. niekai... Tuštybė.

JONUKAS prišliaužia vargais negalais prie durų, pakelia ranką, užbraukia du brūkšnius — — —

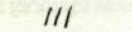

SENELĖ. Kodėl ne vienas?..
SENELIS. ...o du brūkšniai?
JONUKAS. Už Petriuką... ir už save. Krauju.

— — — ir krinta aukštielninkas — netenka sąmonės ir miršta.

Ilga tyla.

SENELIAI apsikabina ir pravirksta.

Pasigirsta duslūs — tarsi iš po žemių — grėsmingi harpsichordo akordai.

SENELIAI atidaro duris, išvelka JONUKĄ už kojų ir vėl užtrenkia duris.
Abu žiūri į brūkšnius.

SENELĖ. Trylika.
SENELIS. Velnio tuzinas.

Tyla.

SENELĖ. Velnio? *(Palūkėjus, pašnibždom)* O gal Autoriaus?
SENELIS *(krūptelėjęs)*. Autoriaus?

SENELIAI susižvalgo neramiai, atsisėda ir sėdi nejaukiai dairydamiesi aplinkui.

Akordai trenkia dar garsiau ir grėsmingiau.

SENELĖ. Nejaugi?..
SENELIS. Kas?
SENELĖ. ...nejaugi ir mudu?..
SENELIS. Mudu?..
SENELĖ. ...esam Autoriaus malonėj?

SENELIAI žiūri persigandę vienas į kitą.

Lėtai leidžiasi uždanga.

Staiga prasiveria durys ir įeina JONUKAS.

JONUKAS. Galas. Bet galėtų ir kitaip baigtis.

JONUKAS kilsteli ranką ir uždanga nustoja leistis. Harpsichordo akordai nutrūksta.

JONUKAS. Pavyzdžiui.

JONUKAS vėl pakelia ranką — uždanga vėl pakyla.

SENELIS. Jeigu ir mudu Autoriaus malonėj, tai esam niekuo dėti. Va!
SENELĖ. Iš tiesų! Čia Autoriaus — ne mūsų darbas!
SENELIS. Mudu nekalti!
SENELĖ. Nekalčiausi!

SENELIAI susižvalgo ir nusišypso.

SENELĖ. O jeigu šitaip...

SENELIS vėl išsitraukia iš kišenės plaktuką ir ima pūsti tartum fleitą, — ta pati melodija, — o SENELĖ vėl griebia megzti.

JONUKAS atsisuka į publiką ir skėsteli rankomis.

JONUKAS. Pasibaigia, kaip prasidėjo. Prasideda, kaip pasibaigė.

JONUKAS prieina prie durų, nubraukia visus brūkšnius — visus trylika — ir išeina.

Vėl ima leistis uždanga — ir šį kartą nusileidžia.

1990

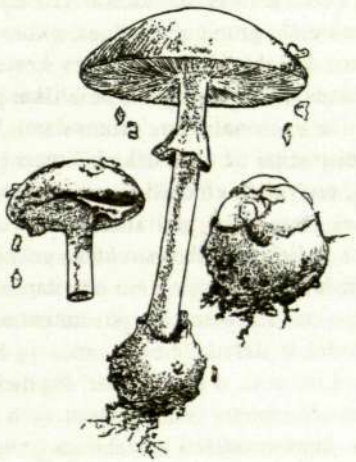

MODERNUSIS LIETUVIŲ NACIONALIZMAS: I

ALGIMANTAS VALANTIEJUS

Galbūt šį sociologinį vaizdelį derėtų pavadinti „Lietuvininkais mes esam gimę", betgi nenoriu būti įskaudintas visiškai neturįs ideologinės klausos. Sutinku, tai neatsakingai užrašytas, be to, pretenzingas, provokuojantis ir, atvirai kalbant, gan atgrasus sentimentaliai lietuviškai dvasiai bei griežtai filologinei cenzūrai „-izmas", nepritapęs nei mūsų kalboje, nei jausenoje, nei mąstysenoje, kuris pastaraisiais dešimtmečiais grėsmingai sužėrėdavo *Tiesos* vedamuosiuose ir KGB bylų aplinkraščiuose... ir vėl, it paklydusi siela, įkyriai skverbdavosi į poetų tekstus, ten kažkur „už mūsų" veikiančių vienišų ideologinių grupių programas, į klusniai pravertas konformistiškos kolektyvinės sąmonės kerteles (šiluma užplūsta prisiminus, kaip vieningai ir bešališkai protestavome ir degėme tauriu nacionalizmu, grūmodami Vakarams ir Reagano administracijai už netaktišką kišimąsi į Lietuvos vidaus reikalus), retsykiais emociškai pasipuošdamas aikštės susidūrimų bei stereotipų girliandomis ir elementariai išsiskaidydamas sudėtingų kalbos struktūrų gelmėse.

Akivaizdu, jog formalioji šio nepritapusiojo „-izmo" charakteristika — tai saiko stoka ir kraštutinumų eksponavimas. Būtent todėl ir džiaugėmės — mes jų beveik neturėjome. Tarybų Lietuvoje, o gal ir dabar, šių niekingų kraštutinybių Diogenas Sinopietis veltui ieškotų savo garsiuoju žibintu. Saugaus, konformistiško ir stabilaus gyvenimo lūkes-

čiai natūraliai ištirpindavo kolektyvinės sąmonės perversijas ir nelygumus. Tad ar galėtų kas nors suabejoti, kad gimtasis mūsų kraštas, Šiaurės Atėnai, neperėmė Senųjų Atėnų intelektualinės laikysenos bruožų: čia saikas ir harmonija visur ir visada pereina į grožį ir dorybę. Štai kodėl lietuviškoje dirvoje taip sunkiai prigyja nacionalistai.

Tačiau kalbama, kad vertybinių sprendimų reikalauja netgi archyvų pelėsiais pasirašyta istoriografija, jos „patikrintų" faktų seka, kuri, neišvengiamai nusilenkdama atrankos būtinybei, kartais įgyja netikėtas formas ir nepastebimai ištirpsta vienokių ar kitokių prasmių ir vertybių struktūrose. Uždaroje vertybinių sprendimų erdvėje, nori šito ar nenori, žiūrėk ir atsiremi į klastingų mūsų priešų, kurių apstu Lietuvoje, paspęstus loginius bei visokius kitokius spąstus ir savo vertybiniame atskaitos rate aklai įsuki solipsistinio klausimo be pabaigos — „Ką tu turėjai galvoje?" — mechanizmą.[1] I-ajame Sąjūdžio suvažiavime rašytojas Vytautas Petkevičius jaunatviškai mikliai „demaskavo" Rolando Paulausko provokacinį „-izmą", tačiau, įvykiams greitai keičiantis, senasis lakmuso popierėlis kraštutinumams matuoti aiškiai prarado nepaprastą savo galią. Deja, tada plačiajai visuomenei dar nebuvo žinomi pajėgūs lietuviai, paveldėję protėvių rėdos ratą ir įgiję teisę doros skalpeliu apvalyti nešvarias mūsų sielas.[2] Etnocentriškai orientuotų vertybininkų pažinimo kreivės visada yra uždaro apskritimo formos. Galų gale netgi Hašeko šaunusis literatūrinis herojus Švejkas, bandydamas laikytis kiek galima neutralesnės vertybinės pozicijos nacionalizmo atžvilgiu: „Vienas kitas vengras nekaltas dėl to, kad jis vengras", nejučia suktelėjo minėtąjį vertybinį ratą, susilaukdamas karčių priekaištų už tokį neatsargų leptelėjimą iš savo draugo, aistringo čekų nacionalisto Vodičkos, kurio manymu, „kiekvienas už tai atsako".[3]

Be abejo, galima tarti, jog visa tai yra intriguojantis pseudoteorinis žaidimas bei įtartino žongliravimo žodžiais ir

sąvokomis pavyzdžiai. Tačiau bent truputį išpainiojus šio komplikuoto žaidimo mazgus, ryškėja tikros mūsų ikiteorinio gyvenimo problemos, tampriai susijusios su moralinio ir politinio pasirinkimo klausimais šiuolaikinėje visuomenėje ir savo būsimų vaidmenų lūkesčiais, sugebėjimu jausti vienas kitą, ieškant lanksčių sąveikos formų, neprietaringai transformuojant tradiciją bei prognozuojant moderniomis sąvokomis pagrįstas kolektyvinio gyvenimo perspektyvas, nes „nėra nieko baisesnio kultūriniame gyvenime, kaip atsilikti viena karta, žmogiškosios problematikos klausimus nagrinėjant"[4].

Kreivo ir aprasojusio nacionalizmo veidrodžio šukės jau senokai aštriai skalauja mūsų suvokimo ribas, palikdamos sąmonėje pasenusių ir sustingusių idėjų šešėlius. Tačiau ir socialinio pasaulio tikrovė nuolatos verčia priešintis eklektiškų idėjų traukai, skatindama aprėpti ir išlyginti kintančių reikšmių sistemas. XX a. pabaigoje modifikuota Vakarų nacionalizmo idėja atgimė postmodernaus ir iš pirmo žvilgsnio paradoksalaus *korporatyvinio* ir *universalizuojančio* identiteto paieškų kontekste, atsiliepdama į natūralius globalizacijos iššūkius. Senoji Leibnizo krikščioniškų Europos valstybių resusivienijimo idėja jau realizuojama konkrečiomis ir savalaikėmis formomis. Virš Vakarų Europos parlamentų rūmų ir kritiškos intelektualų korporatyvinės bendrijos erzinančiai ilgai tvyrojusi dviejų supervalstybių tarpusavo konkurencijos įtampa iš dalies paskatino naujosios integracijos ir postmodernizmo žingsnius, nuoseklios universalizacijos poreikius. Savo ruožtu, nesėkmingai pasibaigęs Sovietų Sąjungos bandymas reprezentuoti savitą civilizacijos tipą, atvėrė palankias galimybes vis dar etnocentriškoms rytų Europos visuomenėms apmąstyti šiuolaikišką Vakarų nacionalizmo paradigmą, tinkamai įvertinant akivaizdžius jungtinės egzistencijos formų ir intersubjektyvios kalbos pranašumus.[5]

Lietuvoje labiausiai bijomasi, kad „svetur" gimusios idėjos nesugadintų mūsų tapatumo ir tautinės kultūros savitu-

mo. Tačiau kultūra turi ne tik statišką, bet ir dinamišką dimensiją. Tai yra nuolat kintantis simbolinės komunikacijos būdas. Augantis kultūros kompleksiškumas, „svetimų" elementų inkorporavimas, institutų ir simbolių diferenciacija užtikrina visuomenės vystymąsi ir skatina jos kultūros brandą. Prieš šimtmetį Rytų Azijoje vienintelė Japonija tinkamai atsakė į modernizuojančio Vakarų nacionalizmo iššūkį, pripažindama ne tik Vakarų fizinę jėgą, bet ir civilizacijos pavyzdžių pranašumus. Be to, daugmaž *tuo pačiu metu* vykdė visa apimančias ekonomines, politines reformas ir kūrė modernią nacionalistinę valstybę, atsiverdama netgi Vakarų švietimo ir kultūros pavyzdžiams. Tuo tarpu Kinijoje

> buvo piktinamasi, kad jie laikomi žemesniais negu vakariečiai; negana to, piktinamasi pripažinimu, kad jų civilizacija gali būti žemesnė už Vakarų civilizaciją. Galų gale, piktinamasi, kad jie laikomi žemesniais už japonus. Būtent todėl jų nacionalizmas buvo persismelkęs nevilties ir aštraus skausmo mišiniu, kuris nenuslūgo netgi nacionalistams atėjus į valdžią 1928-aisiais, ir dar tebegyvuoja šiandieną dalies kiniečių tarpe pačioje Kinijoje ir už jos ribų.[6]

XX a. pabaigoje kaimyninė Lenkija akivaizdžiai pademonstravo Rytų Europai *nevienalaikės* ir nesėkmingos modernizacijos pavyzdį. Modernios technologijos diegimas bei paskolos parodė jų nepakankamumą ir paskatino, deja, pavėluotoms ekonominėms ir švietimo reformoms. Dar ne visai aišku, kaip susiorientuos heterogeniškos Rytų Europos visuomenės į naująjį Vakarų postmodernaus nacionalizmo iššūkį, tačiau akivaizdu, jog tradicionalistinė (weberiška prasme) elgsena dažniausiai trukdo įžvelgti naujų idėjų ir ženklų struktūros prietemose sukančią ratus ir nešančią išmintį Minervos pelėdą (o juk stringančių Lietuvos modernizacijų pavyzdžiuose taip pat gana ryškios naujų iniciatyvų ir lanksčių sprendimų užuomazgos).

Bandymai nuosekliau aptarti sunkiai apibrėžiamą, nuolat atgyjantį ir išnykstantį nacionalizmo fenomeną gali būti pasmerkti nesėkmei, jei neišdrįsime kritiškai įvertinti gan senos lietuviškos intelektualinės tradicijos ir kasdienės sąmonės įpročio *moralizuoti apie* netvarkingas ir nereguliuojamas aistras kaip pavojingus nacionalizmo kraštutinumus, siekiant patikimai apjuosti profesinių terminų grandinėmis tokią neapčiuopiamybę kaip „sveikas" tautinis jausmas, ir įgudusio pedagogo žvilgsniu ganyti akimis, kada gi jis peraugs į „-izmą", o gal net fašizmą (žodis savitai ir ryžtingai „aprobuotas" I-ojo parlamento užkulisiuose).

Nacionalizmo struktūra iš tikro sunkiai apčiuopiama. Griežtesnis formalizavimas leidžia išsirinkti tik vieną iš daugybės spalvingos vaivorykštės aspektų. Gimusi moderniaisiais laikais lemtinga *kultūros* ir *politikos* jungtis, jų sintezė arba tarpusavio „sutartis", įtvirtinusi fundamentalų žmonijos fragmentacijos idealą, nereiškia, kad nacionalizmą galima apriboti tik politinėmis charakteristikomis. Postmodernaus-pliuralistinio nacionalizmo išsiskaidymas kalbos struktūrose taip pat nereiškia, kad jis praranda teisę į vertybės statusą. Paprasčiausiai nuolatinis kultūros atsinaujinimas yra orientuotas į naujus poreikius. Šiuolaikinis identitetas, perfrazuojant Renaną („tauta yra kasdieninis plebiscitas"), — tai kasdienė galimybių refleksija. Pasaulio globalizacijos akivaizdoje vyksta neišvengiama vertybių diferenciacija, arba profesinių, specializuotų grupių ir individų sąmonės poslinkiai.

Deja, nacionalizmas dažniausiai nėra diferencijuojamas. Todėl jo ir modernumo sugretinimas dažniausiai iššaukia nesupratimą. Jų sinchronizavimas laikomas dirbtine konstrukcija. Tačiau modernumas ir jo dinamiška prigimtis — tai visa apimančios socialinės transformacijos ir vidiniai poslinkiai kultūros lygmenyje. Emocinis žmogaus prigimties aspektas yra specifiškai susijęs su plačiai suvokiamos modernizacijos dinamika. Matyt todėl derėtų kalbėti apie nacionaliz-

mo tipus, lokalizuotus konkrečiose kultūrose, bet ne moralizuoti abstraktaus nacionalizmo tema. Be to, nacionalizmo aistra gimsta emociniu požiūriu įtemptame „susiejimo su vertybėmis" procese ir yra susijusi su betarpiškų moralinių sprendinių serijomis, todėl bet kokie moralizuojantys pasvarstymai tik gilina nesusikalbėjimą, išgrįsdami susvetimėjimo sieną, bet neatlikdami trokštamos terapinės funkcijos.

Filosofinė tradicija moralines distinkcijas mėgino išvesti arba iš racionalaus protavimo akto, arba iš sentimentų bei jausmų. Moderniosios filosofijos pirmtakas Descartes, remdamasis pirmosiomis priežastimis, bandė pagrįsti kelią, kuriuo eidama, siela galėtų visiškai valdyti aistras, tačiau, Spinozos manymu, jis nieko neparodė, išskyrus nepaprastą savo sąmojingumą. Betgi neįtikino ir Spinozos pastangos paaiškinti aistrų prigimtį ir kilmę, remiantis dedukcinio proceso, gimininго matematikai, „tarsi būtų kalbama apie linijas, plokštumas ir kūnus", seka. Bet kuriuo atveju, aistrų klasifikavimas aiškintinas kaip reikšmingų formų suvokimo procesas.

Konkretus moralinis patyrimas palieka ikiteorines nuorodas apie jausminius, santykiškai aktyvius ar pasyvius, solidarumo sentimentus konkrečiai socialinei grupei. Betarpiškas vertybinis sprendinys — empirinis faktas, jau nebeskaidomas į paprastesnius elementus, vis dėlto reikalauja paaiškinimo ir šia prasme teisingiau būtų sakyti, kad mes „jaučiame" vertybes, o ne išvedame jas iš abstrakčių principų. Neatsitiktinai šios tradicijos pradininkas Hume'as, likdamas ištikimas savo epistemologijos principams, parašė savo garsiąją tezę (XX a. Popperis pavadino ją šiurpą keliančia išvada): „reason is, and ought to be the slave of the passions, and can never pretend to any other office than to serve and obey them".[7] Vadinasi, mūsų pasaulį kuria nuolatinė jausminių procesų reorganizacija. Aptariamajame kontekste tai reikštų, jog „niekieno" lauke, tarp kultūros ir politinio gyve-

nimo, sukuriama autonomiška emocijų karalystė, daranti didžiulę įtaką politikai.

Popperio siūlymą tramdyti aistras labai ribotu protingumu — šią minimalią ir švelnią tikrovės represiją, derėtų papildyti ir išplėsti *teisėtų galimybių horizontu*, reflektuoto pasirinkimo laisve kaip esmine kultūros įvairovės prielaida. Mus visų pirma turėtų dominti tai, kad nacionalizmo aistros prigimtis yra socialinė. Tai konkretaus laikmečio žmonių socialinis kūrinys. Perdėm eksploatuodami psichologinį aspektą, išleidžiame iš akių kitas daugiamačio reiškinio savybes, ryšius, santykius ir priklausomybes. Nacionalizmas persmelkia (ir dažnai netikėtai) tiek daug žmogaus gyvenimo aspektų, kad nė vienas požiūris turbūt negali pretenduoti į universalumą.[8] Pastangos suprasti šią aistrą reikalauja bent laikinai atsisakyti slegiančių propagandinių dviprasmybių ir analizuoti funkcines jos priklausomybes bei santykius.

Modernaus lietuvių nacionalizmo prigimtis yra amorfiška ir dvilypė. Viena vertus, nekritiškai žvelgdamas į turtingą valstybingumo tradiciją, jis sutapatina ją su lietuvių etninės-lingvistinės grupės istorija. Istorijos faktų ir įvykių seka — trokštama socialinės istorijos ideologinė projekcija — interpretuojama, remiantis moderniosios simbolinių reikšmių sistemos sąvokomis, analitiškai neskiriant veiksmų istorijos nuo sąmoningumo istorijos. Kita vertus, noriai prisimenama, kad šios valstybės prigimtis yra daugiaetninė. Todėl paradoksalu, kad *valstybės, tautos, visuomenės* sąvokos nėra diferencijuojamos. „Tauta", kurios vardu daromi skambūs pareiškimai tiek senajame parlamente, tiek naujajame seime, vis dėlto nėra tapati valstybei. Tautos, *ir tik jos*, reikalų bei problemų akcentavimas nesukuria nei tarpusavio pasitikėjimo santykių su kitomis tautinėmis grupėmis, nei geranoriškumo atmosferos, o kai kurie neapgalvoti sprendimai, pvz., „tiesioginio valdymo" įvedimas (staigus ir svaiginantis prisilytėjimas prie visagalio kunigaikščių tradicijos skeptro, o gal papras-

čiausias mechaniškas buvusios Metropolijos veiksmų pamėgdžiojimas?) žemina žmonių *asmeninį orumą*.

Manyčiau, jog tai centrinė artėjančio pliuralistinio amžiaus, siekiančio įteisinti individualų savitumą bei heterogeniškų vienetų koegzistavimą, sąvoka. Negi taip lengva užmiršti, kaip neseniai reagavome į centralizuotą bandymą prievarta kištis į tautinės sąmonės sritį? Kaip gali reaguoti žmogus ir žmonių kolektyvas, kada *iš išorės* tikrinamas ir ginčijamas jo tapatumas, netgi primenant jo kilmę?[9] Spontaniška, nereflektuota tautos ir valstybės identifikacija, kalbėjimas apie nepriklausomybę iškovojusią tautą kaip homogenišką etninį vienetą, *tautinės kultūros* projektų modeliai bent jau verbaliniame lygmenyje tikrai išstumia kitas tautines grupes į periferiją. Sąmoningai arba ne gali formuotis visuomenės integralumui pavojingas kultūrinis darbo pasidalijimas.[10]

Šių procesų padariniai turėtų grįžtamąjį, neigiamą poveikį lietuvių nacionalizmo formavimuisi autarkiškumo, uždarumo linkme, jau nekalbant apie pavienius kuriozinius atvejus. Į 1989-aisiais atsikūrusią Tautininkų partiją nepriimami nelietuvių kilmės žmonės (XX a. pabaigoje!). Betgi kažkada buvusi savalaikė ir patriotinius piliečių jausmus XIX a. pradžioje uždegdavusi Vakarų „tautinės valstybės" paradigma XX a. pabaigoje palengva virsta anachronizmu.[11]

Kaip rodo šiuolaikiniai pavyzdžiai Balkanų pusiasalyje ir Artimuosiuose Rytuose, pagrindinė tautinių konfliktų ašis yra teritorinės problemos. Su „teritorija" kaip kompleksišku socialiniu vaizdiniu yra susijusios betarpiškiausios, subtiliausios, elementariausios emocijos — meilė tėvynei. Todėl nebūtina mąstyti dichotomijomis. Jei „pase įrašyta tautybė — baltarusis, gimtoji kalba — poprostu, rašto kalba — rusų, tautinė savimonė — lenkiška, Tėvyne laiko Lietuvą"[12], šie žmonės yra savita, autonomiška ir sudėtinė heterogeniškos Lietuvos kultūros dalis. Jeigu žmonės, gyvenantys toje

pačioje oikos (būstinė ir tėvynė), nejaučia lojalumo (nekalbant jau apie solidarumą) visuomenei, kurios dalis jie patys yra, kultūrinės demarkacijos linijos gali virsti nepralaidžiomis sienomis ir abipusio konflikto židiniu.

Verta trumpai prisiminti „fundamentalaus" lenkų-lietuvių konflikto ištakas. Įsivaizduojamas „ilgaamžis lenkų sąmokslas prieš lietuvių tautą" turėjo savo analogijas visoje Europoje. Tiksliau tariant, tai buvo universalūs ir natūralūs istorijos procesai: kultūros požiūriu išsivysčiusio centro ir palengva asimiliuojamos periferijos santykiai. Pati savaime kultūrinė demarkacija tarp centro ir periferijos regionų nežadino bendruomeninės ar tautinės savimonės. Pagrindinių diferenciacijos simbolių pasirinkimas dažnai priklausė nuo naujųjų elitinių grupių, iškylančių modernizacijos procese, interesų. Lietuvoje modernizacijos (XIX a. antrojoje pusėje) metu atsirado alternatyvi senajam aristokratiniam elitui (reprezentavusiam palankumą kultūrinės asimiliacijos tendencijai, sklindančiai iš centro, t.y. Lenkijos) naujoji inteligentija, kilusi iš periferinės, valstietiškos terpės. Pastarojo proceso socialinis politinis vaidmuo esmingai priklauso nuo to, kaip ir kokiomis priemonėmis jame „sprendžiamas" konfliktas tarp centro ir periferijos, kaip jame įprasminama tam ar kitam regionui būdinga socialinių stratų kompozicija. Postkomunizmo eroje naująją šachmatų partiją baltosiomis figūromis leidžiame pradėti sau: „O neopilsudskininkai jau šliaužia" (iš konferencijos „Rytų Lietuvos problemos" organizacinio komiteto pareiškimo). Dirbtinis įtampos kaitinimas, priešiškų, primityvių stereotipų eskalavimas, agresyvus santykių verbalizavimas pakankamai greitai ir intensyviai virsta politika už Lietuvos sienų. Pastaruoju metu aistringus pareiškimus skelbia Lietuvos politinės partijos, sukdamos galvą, „kaip Lietuvos rytus greičiau integruoti į savo valstybę"; Lietuvos jaunimo ramuva ir ateitininkai (ir visa Lietuva) bijo Vakarų įtakos, Tėvynės Sąjunga ir patriotiškai nusiteikę piliečiai —

Maskvos. Dar daugiau: „nacionalistiškai nusiteikusi baltarusių inteligentija bando rasti baltarusių tautos vietą laike ir erdvėje bei įsitvirtinti ten"[13], t.y. iš Lietuvos nusavinant Vilniaus kraštą. (Laimei, lokalizuojamasi gilesnėje praeityje.) „Beveik mistinis baimės žvėris tebeslegia Lietuvą" (Sigitas Geda).

Nukreiptì į išorę reaktyvaus elgesio prioritetai niekada neleido suprasti Vakarų *nacionalizmo prigimties* arba sekuliarizuotos „protestantiškos etikos" reikšmių ir ženklų struktūros, kuri klasikiniu pavidalu išsiskleidė XVIII a. pabaigoje katalikiškoje Prancūzijoje, pažymėdama moderniosios istorijos pradžią. Tarpukario Lietuvoje socialinė tikrovė gimdė jai būdingus prietarus. Nuolat liepsnojančios konflikto linijos su pietvakarių kaimynu tiesioginiai padariniai sąmonės poslinkiams buvo dvejopo pobūdžio. Viena vertus, konfliktas žadino tautinę savimonę (prieštaravimo principas sykiu yra tapatumo principas).[14] Kita vertus, jis trukdė nuosekliai apmąstyti ir įsisąmoninti nacionalizmą kaip: a) vieną iš socialinės-ekonominės modernizacijos sudėtinių dalių; b) socialinių, intelektualinių, moralinių vertybių diferenciacijos procesą; c) demokratijos ir asmeninės laisvės principus bei individo ir valstybės antinomiją. Šis reiškinys buvo ir yra suvokiamas kaip *savisaugos* instinktas, biologinio organizmo reakcija į aplinkos poveikį.[15]

Ten, kur trūksta socialinės transformacijos vizijos ir praktikos, klausimai, kuriuos iškelia nacionalizmas, lieka neišspręsti ir patenka į rankas „galingiems pagoniškiems dievams ir namsargiams", įgydami fatalistinio tikėjimo skambesį (Lietuva pati žino savo kelią...). Nacionalizmas retai pasirodo savo grynąja forma. Lietuvoje jis glaudžiai persipynė su esencialistine filosofija, kuri atsiranda kaip ideologijos pakaitalas, lietuvių tautos pašaukimo, misijos ir veiklos orientyrai, „praktinė instrumentinė orientacija persveria teorinę, o ši persvara lemia nuolatinius nuslydimus į mo-

ralizavimą ir nuorodas, „koks turi būti žmogus", „ką jis privalo daryti", „kaip gyventi teisingai", ir pan.[16]

XIX a. antrojoje pusėje gimusi lietuviška nacionalizmo vizija jaunatviškai nedrąsiai klaidžiojo didžiosios Metropolijos sostinių universitetuose kaip pavienių žmonių titaniškos pastangos sukurti struktūrines lietuviškos utopijos charakteristikas. Nacionalizmo idėjos, kuri buvo nukreipta į valstybingumo sukūrimą, nelepino diferencijuotų, brandžių ir aktyvių socialinių grupių parama ir pastangos. Ji išplaukė ne iš realios, bet greičiau iš nežinomos socialinės tikrovės ūkanų (be reikalo Vaižgantas sielojosi neįtikėjęs lietuviško valstybingumo idėja). XIX amžiaus pabaigos religinio-lingvistinio kvazijudėjimo masiškumą XX amžiuje integraliai pratęsė sintetinė etninio vientisumo idėja, sociališkai atsiremdama į vyraujančias religines-etnines vertybes.

Tautos vienybės uždavinys neretai buvo suprantamas kaip gentinio vientisumo hipostazė. 1934 m. Lietuvos Tautininkų Sąjungos „Jaunosios Lietuvos" organizacijos pirmininkas B. Grebliauskas tvirtino, kad „Šaulių Sąjunga negali išspręsti tautos vienijimo uždavinių, nes ji telkia įvairių pažiūrų ir tautybių žmones, tuo sudarydama įvairiaspalvį mišinį".[17] Nekintami genties ir kilmės modusai atsispindi atsikūrusios Tautininkų Sąjungos įstatuose, o implicitiškai — ir lietuvių bendruomenės mentalitete bei elgsenoje. Tačiau visuomenės raidos galimybes visada riboja įsivaizduojamos vienalytės bendruomenės kontūrų radikalus ideologizavimas ir karinis-patriotinis apdainavimas, kuris gimdo visuomenės diferenciacijos ir su ja susijusių dinamiškų pokyčių baimę.

Specifišką lietuvių nacionalizmo tipą visapusiškai suprasime tik santykio su visa kultūra (ir ypač reikšmingo santykio tarp miesto ir kaimo) kontekste.[18] Nacionalizmas — *ex post* — visada yra tam tikrų vidinių sąmonės pokyčių ir kryptingų veiksmų padarinys. Paprastai nacionalizmo retorika yra paslaptinga ir užkoduota. Tautinio identiteto formavimasis

yra savita elgesio ir veiksmų sistema, kuri reiškiasi kaip esminga kultūros dalis. Nacionalizmo santykis su stringančiomis modernizacijomis Lietuvoje leidžia įžvelgti tradicionalistinę bendruomenės elgseną, kuri ir sąlygoja specifinę lietuvių nacionalizmo tendenciją. Tradicionalizmą Lietuvos kultūroje suprasčiau kaip: a) vegetatyvinę gyvenimo jauseną: „Lietuvoje raudama, lyg ji būtų didžiulės kapinės" (Marcelijus Martinaitis); b) kolektyvinio savisaugos instinkto egzaltaciją: „Tautos pavojaus" ideologija (Vytautas Alantas) stipresne ar švelnesne forma pasirodo beveik kiekvieno kultūrininko programoje; c) nuoseklias moralinio išskirtinumo paieškas, peraugančias į fanatišką abstrakcijos garbinimą: „Kai suardoma Didžioji Tvarka — kartais visai neblogų žmonių rankomis, kurie nori būti atlaidūs, bet painioja atlaidumą su ištižimu (...), valstybė miršta".[19] Tai bekompromisinis tęstinumo tarp kartų akcentavimas, nenutrūkstama magiško srauto *Tvarka*, kada užaštrintas „etninio laiko" suvokimas vertikale sminga žemyn, gaivindamasis šventame rasinio grynumo šaltinyje.

Išoriškai šios paieškos (vertybes, kurios veikia per „kolektyvinę" arba „masinę prigimtį", Kroeberis tiesiog pavadino „esminiu prigimties anonimiškumu") ištirpdo autentiško folklorinio judėjimo principus, virsdamos valdžios struktūrų ideologiškai palaikoma fasadinės kultūros mozaika, vos ne kasdien kurdamos etnologinius „spektaklius", gausiai paženklindamos etnologinėmis etiketėmis institutų padalinius, aukštųjų mokyklų katedras, specializacijas, vakarėlius ir pamuzikavimus (visa tai linksma ir etninei valdžiai naudinga), be to, išlaikydamos *archainio nacionalizmo* charakteristikas (kolektyvinis orumas, tvirtų papročių veikimas „šventame", rituališkai įtvirtintame ar atstatomame laike)[20] ir funkcionalų santykį su augančia centralizacijos tendencija. Kaip socialinio elgesio forma, tradicionalizmas glaudžiai susijęs su etnocentrizmu, arba ryškia tendencija laikyti „tautą" sociališkai

homogeniška visuma, abstrakcija, kurioje „laisvanoriškai" ištirpinamas individas. Skiriamasis Vakarų nacionalizmo bruožas, kada, anot Locke'o, neįsivaizduojamas *anglas*, o tuo labiau *džentelmenas*, kuris nesibjaurėtų bet kuria vergijos forma, visada buvo šalutinė problema lietuvių bendruomenės tradicionalistinei elgsenai.

Nacionalizmą sociologai apibrėžia kaip ideologiją ir socialinį judėjimą[21] Todėl savaime kyla klausimas, kiek pagrįstai galima kalbėti apie modernų nacionalizmą Lietuvoje? Ar nacionalizmo pradžia sutampa su Sąjūdžio atsiradimu, sąmoningomis kolektyvinėmis pastangomis pakeisti esamą moralinę ir socialinę tvarką? „Atgimimas", arba sustabdytos modernizacijos proveržis, aiškiai parodė, kad nacionalizmas — aktyvus socialinių pokyčių veiksnys, negailestingai kritikuojantis sustingusias gyvenimo formas ir prisitaikėliškus elgesio pavyzdžius, — gali tapti labai stipria jėga. „Sąjūdis liks vienas iš pagrindinių šio šimtmečio Lietuvos istorijos stebuklų. Jis išaugo iš niekur, per tris mėnesius išjudino tautą iš gilaus miego..."[22] Ir iš tikro jis priminė stebuklą savo spontaniškumu, netikėtumu ir pasiaukojimu. Tačiau neduoda ramybės Parmenido tezė, jog *iš nieko atsiranda niekis*, todėl nesinorėtų daryti skubotų bei kategoriškų išvadų.

Nacionalistinių judėjimų pradžia yrančioje eksperimentinėje civilizacijoje nebuvo vienalaikė. Be to, skyrėsi vėluojančios modernizacijos motyvacijų akcentai bei reikalavimų aspektai, judėjimo lyderių taktika ir masių elgesio formos. Estijoje visų pirma buvo akcentuojami ekonominiai modernizacijos aspektai, autonomiškos ūkiskaitos reikalavimai. 1987 m. Estijoje kilo protestų banga, susijusi su ekologiniu požiūriu pavojingų fosforitų šachtų atidarymu Virumaa. Tačiau čia vyko ne radikalus, bet laipsniškas ir nuoseklus ekologijos ir ekonomikos problemų „ideologizavimas". 1987 m. rugpjūčio 23 d., prieš tai laimėjus „ideologinį karą" spaudoje, Talino Chirve parke jau atvirai buvo reikalau-

jama anuliuoti Molotovo-Ribentropo paktą. Netrukus rugsėjo mėnesio spaudoje buvo paskelbtas keturių autorių suformuluotas kvietimas pervesti Estiją į ūkiskaitą. Tai buvo vienas kertinių įvykių šiame judėjime.[23]

Latvijoje buvo akcentuojamos ekologinės, demografinės ir socialinės *tautas atmoda* problemos, kurių aptarimas siejosi su sparčiai augančia opozicija (1987 m.) Daugpilio HES. Destruktyvus ekologijos veiksnys plačiąja prasme (katastrofiška demografinė situacija!) metė lemtingą prievartos iššūkį trapiems humanizmo ir žmogaus tapatumo principams, kultūros ir asmeninių vertybių sistemoms. Latvijoje susiformavo segmentinis kultūrinio darbo pasidalijimo tipas, kurį lydėjo užaštrintas neteisingumo ir nelygybės suvokimas. Skaudų kasdienybės pojūtį ypač giliai išgyveno latvių poezija, atsiliepdama užkoduotais folkloro simboliais. „Ar ne latvių poetas ištarė, jog „poetas yra tauta"? (Vitauts Lūdens). Latvių poezija, anot K. Skujenieko, atliko „tautinės evangelijos vaidmenį", nes poezijos supratimas pasidarė gilesnis ir subtilesnis. Šiuo požiūriu charakteringas poeto atsakymas į klausimą „Ar lengva būti latviu?":

> Nelengva, ir tuo pačiu metu, jeigu aš būčiau tikintis, tai savo ryto maldą pradėčiau padėka Dievui už tai, kad jis sukūrė mane mažos, o ne didelės tautos atstovu. Daug kuo tai apsunkina mano fizinį egzistavimą, tačiau priverčia mane gerokai giliau ir susikaupus apmąstyti ne tik savo tautos, bet ir pasaulio likimą. Tai mažos tautos tragedija ir pranašumas — jai ir skaudžiau, jai ir aiškiau. Ir jos skausmas, jeigu jame neužsisklendi ir jo nepaverti principu, — gyvybingas. Ir žmogui, ir tautai. Vidinis skausmas ypač jautrus svetimam skausmui, atviras supratimui ir bendravimui.[24]

Tai pakankamai akivaizdžiai iliustruoja, kad grėsmingai susvetimėjusių ir sunkiai išjudinamų socialinių struktūrų irimas neatskiriamas nuo egalitarinio, demokratinio

ir sekuliarizuojančio nacionalizmo impulso bei komunikatyvaus, supratingo pasaulio lūkesčių.

Į Lietuvą žinia apie *ten* vykstančius evoliucinius procesus atskriejo pavėluotai, pavirsdama liepsnojančiomis aistrų vėliavomis, kiek paįvairinta kalbininkų, istorikų, ekologinių, ekonominių, tautinių mažumų problemų fragmentais. Būtent tada ir prasidėjo *dvasingumo*, arba „dvasinių vertybių perkainavimo", revoliucija.[25] 1987 m. rugpjūčio 23 d. mūsų buvo nedaug, nes „baimė dar valdė daugumos sielas", be to, Mitkinas įsakė persekioti visas lietuviškojo nacionalizmo apraiškas. Tačiau jau 1989 m., kada vienintelė nacionalistinė organizacija — LLL paskelbė rinkimų į Sovietų Aukščiausiąją Tarybą boikotą, balsuoti ėjo daugiau kaip 80% Lietuvos gyventojų.

Modernaus lietuvių nacionalizmo, kaip socialinio judėjimo, trumpalaikė, bet įspūdinga evoliucija yra gan paradoksali. Viena vertus, netikėtas, staigus ir kumuliatyvus kolektyvinių sentimentų įsiliepsnojimas, masinio kvazijudėjimo ritualizacija sukūrė savitą politinės religijos atmainą. Emocijų bangos charizmatiniais kanalais sekino žmones, reikalaudamos visiško pasišventimo. Iliuzinės modernizacijos padariniai, nusivylimas pseudoliberalia ekonomika, socialinių sąlygų pablogėjimas, *socialinio juslingumo* ideologijos primityvumas, — toks būtų trumpas atsakymas į retorinį Donato Katkaus klausimą: „Kodėl taiki Lietuvos revoliucija buvo apkaltinta pernelyg dideliu emocionalumu, kodėl su tokiu įniršiu imta vartoti ‚ritualinės politikos' terminą?" (*Kultūros barai*, 1992, nr. 9-10).

Kita vertus, vėl netikėtas „šio šimtmečio stebuklas" Lietuvoje — masiškas ekskomunistų partijos kandidatų palaikymas rinkimuose į Seimą, kurios buvę lyderiai ilgą laiką pakankamai aiškiai rodė nepalankumą nepriklausomos Lietuvos idėjai, diplomatiškai pasiramsčiuodami orientalistine „stepas po stepo" politika, dar ir dabar nostalgiškai įvertinda-

mi, jau kiek nutolusių „vertybių" kainą. Kyla klausimas, ar mūsų socialiniame judėjime įvyko sunkiai suprantama ir radikali vidinių motyvacijų kaita, ar nuo pradžios tai buvo utilitarinis, racionalus ir pragmatiškai orientuotas, nors ir aistringas, bet ne altruistinis, socialinis elgesys? („Racionalus" elgesys reikštų nuoseklias individų pastangas maksimaliai padidinti naudos tinklą, tai yra skirtumą tarp naudos ir kainos, kur jie abu įvertinami nuosekliai kaip charakteringi struktūros bruožai.)[26] Rinkiminės kampanijos metu LDDP „paprasta ir suprantama" kalba įtikinėjo ir pažadėjo rūpintis nuskriaustaisiais ir pažemintaisiais, ekonomine gerove (reikšminga užuomina Rytų kryptimi), žmonių teisėmis ir socialiniu *teisingumu*, suformuluota ir neregėtai teisinga spaudos laisvės samprata (tiesa, paskelbta jau vėliau „Konstitucijos" projekte): „Gali laisvai rinkti, skelbti ir platinti *teisingą* informaciją". Tai, matyt, dar labiau įtikino tikinčiuosius ir jau prarandančius tikėjimą tikrojo socializmo idėjomis. Tačiau perėmę valdžios vairą, naujieji leiboristai pateko į dviprasmišką padėtį: ir bandydami atsisakyti tradicinės ritualinės politikos, ir vėl grįždami į jos glėbį, t.y. puikiausiai derindami populistinį socializmą su antimodernistiniu nacionalizmu, juokingai primenančiu senąją komunistų retoriką. Tuo tarpu svarbūs ekonominiai sprendimai ir toliau daromi už Seimo ribų, nekontroliuojamuose valdžios centruose.

> Lietuviai nepriklausomybę daugiau siejo su laisvės idealu ir dvasinėmis vertybėmis. Dauguma buvo pasiryžę atsisakyti patogumų ir gerovės vardan idealo. 80% Vilniaus lietuvių nurodė, kad nepriklausomybė svarbiau už gerovę. 76% kitataučių labiau vertina materialinę gerovę negu nepriklausomybę.[27]

Čia brėžiama ryški takoskyra tarp lietuvių „dvasingumo", reikalaujant nepriklausomybės, ir kitų tautybių pragma-

tiško, racionalaus elgesio. Tačiau masinio altruizmo *regimybė* dar nereiškia, kad nacionalizmo — socialinės aistros — negalėjo paremti racionali elgesio motyvacija. Jau 1989 m. gegužės mėnesį atliktos respublikinės apklausos parodė ryškėjančią tendenciją „miesto — kaimo" pjūvyje.[28]

Tai ypač sudėtingas klausimas, todėl derėtų išskirti keletą jo aspektų: a) įvairūs to paties socialinio judėjimo, grupės, klasės ir pan. žmonės užima nevienodą santykį su visuomene, valstybe, bendruomene, vadinama „tauta", todėl toje pačioje visuomenėje realiai koegzistuoja skirtingi nacionalizmo tipai, tendencijos ir apskritai daugybė „nacionalizmų"; b) naudinga pažvelgti į kai kuriuos specifinius pastarųjų dešimtmečių lietuvių kultūros bruožus, susijusius su nacionalizmu, ir bandyti atsakyti į klausimą, kada vyko bendroji semantinio kultūros aparato transformacija, t.y. idėjų ir vaizdinių išvystymas.

LAIKAS KLAUSYTIS PASAKOJIMŲ

ALDONA VEŠČIŪNAITĖ

Ritmingai supasi tamsiam danguj
tamsių šakų dar tik nujaučiami
vainikai
kiekvienas lapas šakose savaip
atsako ryto vėsumai

taip atsistot kur nors tarp medžių
ir laukt kol saulė patekės

Laikas klausytis valandom Beethoveno
sonatų kilniai melodingų
įsups ir nulydės Patetiškoji
Adagio cantabile-Rondo-Allegro

Laikas klausytis pasakojimų
Peterio Camenzindo kartu peržengiant
Nimikon kaimą
įstrigusį giliai tarp uolėtų kalnų
kur medžiai kitaip kalba
rungiasi savaip su greitais vėjais
šiurkščiai išraižančiais jų liemenį

Laikas klausytis valandom užgeriant
vandeniu
duslaus ir prislopinto balso — kadais
Mačernis taip kalbėjo:
„Po sustingusiu ir statišku paveikslu
įžiūrėti ritmą, kuriantį ir veiklų".

1993

ATVIROS ŽAIZDOS NAUJOJOJE LIETUVOS LITERATŪROJE

RIMVYDAS ŠILBAJORIS

Per pastaruosius keletą metų, prieš nepriklausomybės atgavimą ir po to, į lietuvių literatūrą prasiveržė, tartum koks pritvinkęs skaudulys, šlykštus ir pasibaisėtinas priespaudos laikų tikrovės vaizdas, kurį akiplėšiško melo lopais rūpestingai dangstė buvęs okupantas. Viena iš labiausiai ciniškų jo skraisčių buvo kalbėjimas apie tai, kad menas tarnauja grožiui ir aukštiems idealams ir užtat neprivalo braidyti po purvinus gyvenimo užkampius, kurie sovietinei tikrovei „netipiški", neprivalo teršti savo lizdo savo kalbos visokiausiais keiksmažodžiais ir nepadorumais.

Iš čia ir galime suprasti kai kuriuos neseniai su šokiruojančiais veikalais scenon išėjusius lietuvių rašytojus. Kada melas ir priespauda aiškina, kad gyvenimas yra gražus ir iškelia idealizmo ir aukštos žodžio kultūros vėliavą, ši šventvagystė tą vėliavą sutepa, ir tie, kas dar tiki į tiesą būna priversti jos ieškoti kitur, būtent, tame siaubingame pasaulyje, kuris ir yra visa po vergijos likusi tikrovė. Dėl to kai kuriems rašytojams ir atrodė, kad sakyti tiesą reiškia sakyti baisius dalykus. O mums, skaitytojams, dabar laikas į juos atvirai pasižiūrėti.

Keletas pastabų apie du poetus: Donaldą Kajoką ir Sigitą Parulskį, ir du prozaikus: Ričardą Gavelį ir Leonardą Gutauską. Prieš tai prabėgomis paminėsim dar du poetus, Kajoko ir Parulskio pirmtaką Marcelijų Martinaitį ir bendralaikį Julių Kelerą. Martinaitis jau prieš dešimt ar daugiau metų savo kūryboje prabilo apie tai, kad susitaikymas su melu iškraipo ir pasau-

lį ir kūrybos žodį, ir atima žmogui jo identitetą, ir kad todėl pats kūrybos procesas privalo būti ir rašytojo, ir skaitytojo atviras pokalbis su savo sąžine. Vienas tokio dialogo pavyzdys būtų Martinaičio eilėraštis „Jurbarko vieškelis" (1982). Jame santykiauja du priešingi poliai: viename stovi užuomina į karo metu vokiečių surinktus ir prie Jurbarko sušaudytus žydus, o antrame žmogus - lietuvis be mažiausio protesto, ir gal net su slaptu pritarimu, leidęs tam įvykti. Pagal Martinaitį, tylinčio lietuvio nusikaltimo siaubas toks didelis, kad apie jį nebeįmanoma suprantama kalba kalbėti, ir dėl to pasipila didelio skausmo iškreiptos ir sudarkytos eilės, nelyg žmogus ant kryžiaus su pertemptom sausgyslėm ir mėšlungiškai susuktom rankom:

Tai buvo mėlynas dangus į Jurbarką
į Jurbarką aguonų eisena
Tylėjimas į Jurbarką ant slenksčio

Tai buvo vakaras į Jurbarką
tai žvyrduobės į Vokietiją žydai
Juruzalėn į Jurbarką nes buvo
dangus į Jurbarką ir šauksmas
sušaudymas Jeruzalėn į Jurbarką

Iš čia nė vienas niekur neišeisim!
Iš čia su šuliniais, teatsitraukia
kalba, aguonų eisena, galvijai,
kurie vieni tebus išgelbėti, teatsitraukia
dangus į Jurbarką. —
Panaikinta bus ta vieta,
kurioj mes esam —
čia niekada daugiau neturi būti žemės!

O dėl savo „tylėjimo į Jurbarką ant slenksčio" lietuvis praranda ir patį save:

Neatpažįstu savęs
iš Jurbarko vieškelio,
iš mažo Kalnujų miestelio,
rugių sužydėjimui.

Eilėraštis tada iškelia mintį, kad save atgauti galima tik gyvenant „rūgšties išėsta širdim", taigi taip, kad išdegintume savyje dvasios elgetos tvaiką. Išeivijoje, žinoma, dar žymiai anksčiau, apie 1963 metus, šia tema ypač skaudžiai rašė Algimantas Mackus savo poemoje „Jurekas".

Julius Keleras 1990-tais metais vėl grįžo prie prarasto identiteto temos, bet jau ne vokiečių ir žydų, o lietuvių ir sovietų kontekste. Eilėraštyje „Pokaris" (*Baltas kalėdaitis*, p. 10) tėvynę išdavę ir tuomi save praradę žmonės, žiūrėdami į veidrodžius, mato tik lavonus:

> lavonų pilni veidrodžiai: kur atsisuksi — šunys
> dainuoja mėnuliui išdavystę ir nuolankumą;
> moterys migdo baimę lopšiuos ir klauso,
> kaip sukas ratas spynoj lyg pripažindamas
> svetimą kaltę: svetimą meilę svetimam Viešpačiui

Pradedam justi, kaip Keleras atskleidžia prieš mus ir viso save praradusio krašto gamtovaizdį, tolygų Sibiro plotams, kuriuose yra tik „smulkus lietus lyg ašarų minia, užtvenkus ilgą / ir prakeiktą žemę, kurioj sudygo tik žemi kapai". Lietuva jau atrodo ne vien tik individo sąžinės pokalbis su savim, bet ir iš nebesuprantamos klaikumos iškilusio likimo apgaubtas plotas:

> staliniečiai[1] pravažiuoja daugel sykių Lietuvos
> partizanų kapus, ir saulė, skleidžianti saldų
> mirties aromatą, ūmai užšaldo sodus,
> liepdama jiems žydėti raudonai raudonai
> lyg dobilėliui, kuriam šoble galvelę nukirs
>
> siaubas, prakaitu sukruvinta paklodė, sapnuojanti
> tėvą surištom rankom, motiną apspjaudytu veidu,
> seserį nuleista galva, kaimyną nukryžiuotą
> ant lauko išvietės (*Kalėdaitis*, p. 12)

Tokią tėvynės žemę vėl pamatysime Gavelio ir Gutausko prozoj. Poezijoj gi Donaldas Kajokas pereina iš tiesio-

[1] „Stalinietis" yra viena sovietiškų vikšrinių traktorių firma.

ginio pykčio peizažo į netiesioginį, ironišką, ir dėl to gal dar labiau siaubingą (*Tylinčiojo aidas*, 1988):

> Į kur gi man dabar nueiti, —
> buvau pavasario šlaituos,
> regėjau žibutes šaltuos
> pusnynuose, mačiau mergaitę,
> kuri gėrėjos pasistiebus
> akla kačiukų šakele,
> krantuos žvilgėjo moliai riebūs,
> ryškėjo apsemta sala (p. 136)

Geresnės idilijos nereikia: pavasaris, mergaitė, žibutės ir net ant šakelių mažyčiai, pūkiniai, dar net akli, vos gyvybei prasiskleidę kačiukai. Tiesa, tie „moliai riebūs"— išsireiškimas, netinkantis mūsų poezijoj priimtam lyriško pavasario žodynui, veda į kokį tai įtarimą, blogą nuojautą, kad gal to peizažo esmė visai ne ta. Ir neklystame:

> saulutėj šildės liesos žiurkės,
> jų kailiai neaiškios ligos
> sumaitoti garavo šiurpiai
> raudonam moly, o sniegu os
> virpėdavo plaukelių kuokštai
> ir slinko vėjo genami
> link girgždančio sargybos bokšto,
> jo skardą debesys žemi
> paliesdavo kaip tingios žuvys
> kad liečia kauburius pilvais,
> o kauburiais esu aš buvęs
> pavasariais, kaip šis pilkais,
> vos stingstančius balsus žuvėdrų
> nuspalvindavo drumstos vėtros
> net už pavasarį juosviau, —
> o, pasistiebusi mergaite,
> tad kur aš dar galiu nueiti,
> kai regis, jog ir ten buvau? (ten pat)

Emocinis eilėraščio įspūdis remiasi kontrastu tarp švelniai lyriško pavasario gamtovaizdžio, nutapyto tradicinėmis

pastelinėmis „gražių jausmų" spalvomis, ir koncentracijos lagerio likučių, į kuriuos (kas žmogiškai visų baisiausia) toji nekalta mergaitė net nebekreipia dėmesio. Šitokia priešprieša tiesiog grafiškai pavaizduoja minėtąjį santykį tarp gražaus melo ir šiurpios sovietinės tikrovės.

Tačiau Kajokas skverbiasi ir toliau, į kitą kūrybinę dimensiją, kurioje sielvartas, pasišlykštėjimas ir siaubas yra pavaldūs tradiciniams meniško teksto reikalavimams, visų pirma nuogo fakto transformavimui į poetišką įvaizdį. Tada gyvenimo siaubas tampa ne veikalo *turiniu*, o menine *priemone*, padedančia suformuluoti ypatingo pobūdžio ir kokybės estetinį pergyvenimą. Vieną knygos *Tylinčiojo aidas* skyrių sudaro poema, pavadinta: „J.S. Bachas. Mišios Si Minor".

Poema irgi prasideda švelniais minkštų ir šviesių spalvų tonais ir tuoj po to persilaužia į košmarišką centrinio, katastrofiško įvykio peizažą, vaizduojantį Evangelijoj minimą žemės ir dangaus sukrėtimą Kristaus mirties momentu, kada, anot šventa Mato (26, 51-53): „Ir štai šventyklos uždanga perplyšo pusiau nuo viršaus iki apačiai, ir žemė sudrebėjo, ir uolos skilo, ir kapai atsidarė, ir daug kūnų šventųjų, kurie buvo užmigę, kėlėsi iš numirusiųjų". Kajoko gi tekste skaitome:

> [...] prasivėrė
> žemės pluta ir milžiniškas ugnies liežuvis išlindęs
> iš prarajos lyžtelėjo saulės nutviekstą šventovę kuri
> akimoju virto liepsnojančiu fakelu ir tada sujudėjo
>
> kalnai pradėjo skilinėti uolos kristi akmenys tarsi
> žaibas išilgai plyšo Didysis Takas ir į siaurą gilų
> plyšį nugarmėjo visi sudariusieji šventinės procesijos
>
> nugarkaulį ir tik tuomet minia sukliko pradėjo
> blaškytis tarp krintančių akmenų prasivėrusių plyšių
> tingiai kliuksinčios magmos žmonės staugė nuplikyti
> / verdančiu
> požemių vandeniu ir nuo jų kūnų movėsi oda
> raitojosi tarsi rankovės ant baltų siūlelių tinkleliu
> padengtos mėsos tuoj supuldavo spiečiai rudų šarvuotų
> / vabaliukų

ir nuplikytieji atrodė lyg apvilkti skaudžiai gyvais
kailiniais iš po akmenų kilo gelsvi siera dvokiantys
garai žmonės žiopčiojo it kokie nebyliai skleisdami

mykiančius gomurinius garsus negalėdami įkvėpti
oro draskė nagais savo krūtines vildamiesi taip
įleisti į dūstančius plaučius nors gurkšnelį deguonies
šlakelį gyvybės vilties [...] (p. 167)

Po to Kajokas, su dideliu dėmesiu kiekvienai smulkmenai, priveda mus prie žėrinčio milžiniško žaizdro, kuris:

Papūtus vėjeliui virsdavo milžinišku pabaisos gomuriu
pasiruošusiu praryti bet kokią gyvybę ant jų nustumtas
jaunas šventikas dar pašoko bet nenužengęs nė žingsnio
sukniubo ir baisiose pragaro kančiose rangydamasis neregėtai
ištįsusiu kūnu sustingo susirietęs lyg neišnešiotas kūdikis
gimdančiose nekalto prasidėjimo įsčiose kol begalinė kaitra
jį ištiesino ir privertė šokti keistai plastišką lėtą
nepadoriai jausmingą kepinamo negyvėlio šokį [...]
(p. 176)

ir dar toliau, pas vyrus, kurie:

[...] čia pat krito ant šukių su sutriuškytais
šonkauliais perlaužtais stuburkauliais ir lyg virvagaliai
atmestomis rankomis o pusnuogės moterys glaustėsi prie
jų tarsi katės lingavo atstačiusios savo apvalius pilvus
ir šlaunis kikeno susiėmusios krūtis į delnus ir gašliai
čepsėdamos palinkdavo prie karščiu tvoskiančios žaizdos —
ak šis jau ne mano, šis jau anapus, o šis — šis tik
pradeda, priešmirtinis rūkas dar tik tvenkiasi jo akių
kloniuose, šis mano, ak, dar niekad nejutau tokio malonumo,
o kad tai tęstųsi amžinai! — taip, šios krūtys — šlykščiausias
dalykas pasaulyje, gal todėl jie prie jų taip ir puldavo
koks nuostabus klyksmas, kokios glamonėjančios aimanos —
dar! dar! — na, nenusibaik, tu niekam tikęs padare, palauk —
jau! jau! — dar mirksnį, dar! — paskui galėsi, tik
ne dabar, paskui, tik po to... po to... o dieve,
o dieve!!! jos griūdavo vaitodamos drumzlinomis akimis
su drimbančiomis putomis iš burnų su konvulsingais meilės

traukuliais plačiose strėnose voliodavosi kol nuslysdavo
molėtais grioviais pas besiplakančias aukštumines žuvis kurių
agonija buvo nebyli ir tuo nebylumu tarsi baisesnė [...]
(ten pat, p. 177-8)

Šitoks persisotinimas siaubingais vaizdais juos galų gale nuo mūsų ir atitolina, padaro abstrakčiais, tartum skaitytume ne nebepakeliamą agoniją, o kokią tai ženklų sistemą, išsakančią mūsų civilizacijos istoriją kaip apokaliptinę konvulsiją, kurios vienu aspektu tampa ir Lietuvos didžioji, dabar tik prieš akis visiškai atsivėrusi kančia. Tuo pat metu suprantame ir tai, kad koks bebūtų fantastiškai siaubingas poemos turinys, nueinąs iki pat beprotybės, jis visvien savim realizuoja didelį ir nemirtingą muzikos kūrinį, nukreiptą į šventas mišias, Kristaus aukos pakartojimą. Esame ne konkrečioj realybėje, o religinio meno dimensijoj, kur kiekviena, kad ir klaikiausia tikrovės detalė tampa transcendentine, simbolizuojančia dvasinį pergyvenimą, užrašytą specialiai šiam tikslui sukurta pasibaisėtino peizažo kalba. Poemą autorius paskiria savo motinai, nepaaiškindamas konkrečios priežasties, ir dėl to ši siaubo pilna poezija privalo ir jos skausmą vaizduoti atitrauktoj, transcendentinėj plotmėj, kaip įvykį dvasioje. Tai ir patvirtina lotyniškas skyriaus motto: „Dolor animi gravior est, quam corporis".

Visiškai priešingas įspūdis susidaro skaitant dar palyginant jauno, 1965-tų metų gimimo, Sigito Parulskio eiles. Pirmasis jo rinkinys, *Iš ilgesio visa tai* (1990) yra gana intymiai asmeniškas, matuojantis didžiąją pasaulio mįslę mažais atskiro asmens susikirtimais su tuo, kas tikrovėje pasitaiko žiauraus, beprasmio, abejingo neprityrusiai, bet norinčiai pasaulį mylėti širdžiai. Impulsas poezijai jam iškyla iš jo paties sugalvotos neva „nežinomos liaudies patarlės": „kad nebūtų labai baisu, savo patirtį galima sueiliuoti" (p. 106). Tačiau toji patirtis — du metai tarnybos sovietų kariuomenėj yra tokia didelė ir klaiki, kad jai aprėpti ir išsakyti toli gražu nebeužtenka nustebusios, išprievartautos gero žmogaus sąmonės, o reikalingas pyktis, atšiaurus pasiryžimas kalbėti lygiai tokiais pat pasibaisėtinais žodžiais, kaip ir žmogų supanti tikrovė. Štai vienas vaizdas:

prisiminsi vieną naktį, Tavo kaimyną (ukrainietį)
girti „seniai"[2] vertė sagą įsiūt jų zemliakui[3],
nepaklususį spardė ilgai, plūkė batais sunkiais,
tu klauseisi iš baimės, iš baimės byrėjo žemės
Tau į ausis, į apnuogintą galvą, nuo narų virš Tavęs,
iš baimės užspaudęs akis, iš baimės prarijęs šūksnį,
kad tik nepastebėtų Tavęs, kad tik... —
Ukrainietį prie krašto gulėjusį, iš ryto
paguldė į karo ligoninę, visą naktį vaitojo,
iš ryto pamėlusiu veidu numirusią šypseną siūlė Tau,
bet tu užsimerkei dar kartą... (p. 108)

Šis „jaukus epizodas" aprašo sovietų kariuomenės tradicijas: vyresnieji visaip niekina ir kankina naujokus, ypač mušdami, reikalaudami absoliutaus vergiško paklusnumo, taip persunkdami juos nenutrūkstančia baime, kad jie pasidaro lyg nebe žmonės. Tada laikoma, kad šis sovietų kareivis jau „švarus", apvalytas nuo su savim atsinešto žmogiškumo, ir galima jį iš naujo atstatyti kaip „tikrą" kareivį, noriai tęsiantį tokius pat žvėriškus veiksmus. Parulskis rašo:

Tu pralaimėsi dvikovą su prievarta
ir smurtu ne tada,
kai kęsi patyčias, ne tada
kai kramtysi lūpas iš skausmo ar maisto stygiaus,
Tu pralaimėsi,
kai įveikęs vieną nužmoginimo etapą,
pats pakelsi ranką prieš išblyškusį,
virpantį naujoką,
kai tapsi Tradicijos Tęsėju... (p. 125)

Skaitydami tokias eiles atsistojame prieš svarbų ir lietuvių literatūrai tarytum naują klausimą: ar tai iš tiesų dar tebėra poezijos menas?[4]. Kada kūrėjo žodį užgulusi triuškinanti

[2] Trečius ir ketvirtus metus tarnaujantys kareiviai, savotiškai tolygūs „senjorams" kokioj nors studentų korporacijoj.

[3] „Zemliakas" — tėvynainis.

[4] Kitas jaunas poetas, Aidas Marčėnas, kartą pastebėjo, kad Parulskis „išsilaižęs savo žaizdas" gal dabar tikrai taps poetu.

tikrovė nėra iš tiesų tragiška literatūrine, aristoteliška prasme, reikalaujančia iškilaus herojaus su kokiu vienu fataliniu trūkumu sieloj, bet tiesiog šlykščiai baisi, be jokio kenčiančio žmogaus didybės elemento. Ar nesulinksta tas žodis, ar neiškrypsta pats į kažką paprastai gyvenimiško ir baisaus? Kas ištinka menininko žodį, kada jis atkakliai nori ir toliau sakyti tiesą, užuot nuo jos pabėgęs į įvairių meninių priemonių, triukų, kaukių, pagražinimų, suabstraktinimų bei retorikos karalystę, kur tą žodį suras tik tokius daiktus pamėgęs skaitytojas-literatas, bet ne tiesa? Ar jokiais gražumais nepridengta tiesa mene yra tolygi estetinei savižudybei? Arba gal kartais, iš kitos pusės, mums patiems jau laikas persvarstyti savuosius menui taikomus kriterijus, praplėsti meno sąvoką, įjungiant į ją ir tamsią duoto laikmečio tiesos karalystę, kurioje grožis, tarytum senasis tūkstančio pavidalų indų dievas Krišna, gali apsireikšti ne tik transcendentinės malonės miglota šypsena, bet ir šlykštaus pasibaisėjimo bei siaubo grimasa.

Pereinant prie prozos, šie klausimai tampa dar aktualesni, nes proza, nesusikaupdama išskirtinai ties vienu pergyvenimo momentu arba ties ribota įvykių vaga, vaizduoja visą įvairialypę gyvenimo eigą ir todėl visą blogį ir gėrį, kuris joje randasi. Tačiau Ričardo Gavelio romanas *Vilniaus pokeris* (1990), bent iš pirmo žvilgsnio, tuo ir nusikalsta, kad neparodo mums plačiosios gyvenimo upės, bet vietoj jos — tik dvokiantį srutų kanalą, kuris neva iš tiesų yra senasis ir gražusis mūsų Vilnius. Štai kaip Gavelio romane atrodo vienas iš pačių švenčiausių ir neliečiamiausių Lietuvos simbolių — Gedimino bokštas:

> vienišas bokštas, išniręs iš apžėlusių kalno šlaitų — Vilniaus falinis simbolis... phallos: trumpas, bukas ir bejėgis... iškastruoto miesto, iškastruotos Lietuvos didysis ženklas (p. 58).

Romano pasaulis prieš mus išsitiesia ne toks, kokia savaimingai būna tikrovė, o toks, kokį jį sukuria liguista svarbiausio pasakotojo ir pagrindinio veikėjo Vytauto Vargalio fantazija. Tą jausmą autorius mums perduoda naudodamasis „realizuota metafora" ar, greičiau, „realizuotu tvirtinimu" — ką

pasakotojas išreiškia kaip savo įsitikinimą, romano plotmėj tampa konkrečia išorine realybe arba bent tokios realybės iliuzija, kurios pagrindas yra ne „Dievo" pasaulis arba „*tiesiog*" tikrovė, bet vidinis Vargalio ir kitų pasakotojų pragaras, kuriame daiktai, žmonės ir įvykiai yra nuolatos ir šlykščiai susiję su užslėptu arba staiga nelyg koks dumblo burbulas — žemės votis — praplyštančiu siaubu. Gavelio sukurtas pasaulis tik tuo ir reikšmingas, kad jis baisus, nes tik tame egzistencijos terore atsiskleidžia ryšys tarp žmogaus ir daiktų: „Gausybė iki tol nieko nereiškusių smulk-menų slaptingai man kažką šnabždėjo, norėjo įspėti, kad nutiko kažkas esmingo ir baisaus" (p. 84).

Lietuvoje kažkas iš esmės negerai, ir tos pajautos slegiamas gyveni taip, tartum visą laiką norėtųsi vemti. Pats Vytautas Vargalys, „homo lituanicus", dar niekingesnis padaras negu apskritai „homo sovieticus" yra paranoja sergantis schizofrenikas ir seksualinis impotentas, nors savyje nešioja didelę iš gilaus jausmo ir originalios minties sukurtą sielą, panašią į kažkieno baisaus bato kulnimi sumintą margą drugelį, arba į keistoj autokatastrofoj žuvusio jo draugo Gedimino kūną, atrodantį kaip sutraiškytas tarakonas:

> Gediminas judino rankas, rangėsi tarsi prismeigtas prie lentelės vabalas. Gerai pažįstamas vabalas. Jis tiksliai kartojo pirštu sutraiškyto tarakono judesius (p. 44).

Savo laiku Franz Kafka buvo sukūręs tarakonu pavirtusį žmogų, o dabar Gavelis mums parodė jo suniokotas liekanas. Šitaip sumaitotoj Vargalio sąmonėj — paranoja, sadizmas ir seksualinė impotencija yra nelyg trys kokio raganų viralo komponentai, iš kurių susiformuoja visą pasaulį apnuodijantys debesys arba kažkokia slapta organizacija, arba puvėsiais dvokianti būtybė su mirtį nešančiu žvilgsniu — koks tai legendinis baziliskas, ar, žmogui iš išgąsčio pabudus, tikrove pavirtęs jo baisus sapnas, kuris romane vadinasi JIE. Būdami visa ko pasekmė ir kartu priežastis, JIE knygos pasaulyje užima Dievo vietą. Duoto laiko ir vietos kontekste JŲ funkcijas atlieka Sovietų represijos organas — KGB, bet ir kažkas daugiau, kas išeina iš vieno režimo

slaptosios policijos ribų ir aprėpia visą žmonijos raidą. JIE buvo visur istorijoj, visuose laikuose, ispanų inkvizicijoj ir prieš tai — senovės Graikijoj, kur pats Platonas, norėjęs, kad valstybę valdytų filosofai ir būtų atmesti menai, buvo JŲ komisaras, pirmasis proto-fašistas. JIE, pagal kito romano veikėjo, Martyno Poškos, įžvalgią mintį, iš tiesų yra Didžioji visatos subinė, kuri „sočiai ir patenkintai pirsnoja" užvaldžiusi pasaulį.

Šitaip nustatęs pasaulio kaip istorinės raidos fakto ir individo egzistencinės pajautos rėmus, Gavelis juose atskleidžia daugybę pasibaisėtinų šlykštybių, kurios labai artimai, iki siaubo smulkmeniškai primena tiesiogiai ar netiesiogiai patirtos sovietų priespaudos faktus, apie kuriuos dabar taip apsčiai galime pasisakyti[5]. Vis dėlto tos Gavelio šlykštybės absoliučiai neįmanomos, kaip figūros Hieronymus Bosch klaikiuose paveiksluose arba kaip savo amžinam prakeikime istoriškai išprotėjusio paties Liuciferio vizijos. Tuo šios scenos panašios į Donaldo Kajoko vaizduotus košmarus, bet tarp jų yra ir esminis skirtumas. Kajoko prasivėrusi žemės pluta ir iš prarajos išlindęs milžiniškas ugnies liežuvis yra savo esme transcendentiniai ir apokaliptiniai įvykiai, savo šaknimis iškilę iš šv. Mato Evangelijos, ir be to jie užrašo žodžiais ne kokią nors mūsų įsivaizduojamą daiktinę tikrovę, o muziką — Bacho mišias. Kajoko eiles galima net skaityti kaip savotišką liturginio teksto variantą arba „anti-variantą". Gavelio gi romane parodoma be pasigailėjimo smulkmeniška ir neapsakomai šlykšti kasdienio gyvenimo tikrovė, be

[5] Antra vertus, viename pokalbyje *Literatūroj ir mene* Gavelis išreiškė savotišką profesinį pasitenkinimą tuo Lietuvos nuosmukiu:

> Rašydamas ir *Vilniaus džiazą* ir *Vilniaus pokerį*, savotiškai džiaugiausi, kad teko gyventi šioje pragariškoj, šlykščioj šaly. Tai labai bjauru gyvenime, tačiau literatūroje — tai aukso kasyklos. Normalesnėj šaly rašytojui neretai tenka laužti iš piršto herojaus išgyvenimus, ieškoti smulkiausių dvasios niuansų prasmės. Mums šiuo atveju paprasčiau — tik rinkis iš šimto tragizmų ir skaudulių (*Literatūra ir menas*, rugpjūčio 21, 1993, p. 4).

Žinoma, jeigu autoriui jo šalis atrodo šlykšti, tai dar nereiškia, kad ji ir iš tiesų tokia yra. Viskas priklauso, taip sakant, nuo „akinių spalvos" (Gavelio tamsūs). Net ir Hawaii, „išsvajota sala vandenynuos", gali atrodyti kaip pragaras tam tikrų nuotaikų žmogui.

jokio rakto, kaip ją iš naujo perrašyti kilnios muzikos kadencijomis. Vis dėlto kartais ta tikrovė atrodo taip absoliučiai neįtikėtina savo siaubingumu, kad pradedame ir vėl galvoti: prieš mus košmaras ir fantazija, kurioje žmogaus esmė atsiskleidžia kaip nepagydoma kosminė žaizda. Štai Vargalio kankinimo momentas Sibire:

> Jie gali, jie viską gali, dievaūsis sralinas[6] jodo visų jūsų motinas. Muša per galvą, o skauda inkstus ir paslėpsnius, ir padus. paskui muša į tuštumą — skauda pakaušį. [...]
>
> Skausmas baltas ir akinantis kaip lempa. Skausmalempis stovi ant stalo ir bado blyksniais akis.
>
> — Bet ir smarvė,— sako nematomas. — Visi padai susvilę.
>
> — Pridegink jam bybį, — sako virpančios šnervės. — Gal šito išsigąs. Tik perliek vandeniu, jis nebekažinką sugaudo. (p. 10)
>
> [...] Ar begali skaudėti dar labjau, ar begali? Kur galas, klausi gleivėtos puviadvokio šliužo akies, o ji ūmai spjauna tau į veidą lipniom baltom seilėm. Ugnelė lėtai kyla tau iš tarpkojo, nieko daugiau nematai, lipnios šliužo seilės užlipdė akis. Girdi kaip virpiašnervis tankiai dvėsuoja, tavo tarpkojy turbūt viskas išsvilinta, virpiašnervis sagstosi klyną, o tavęs turbūt jau nebėra. (p. 11)

Mūsų išlepintam skoniui tikriausiai užteks ir šio vieno pavyzdžio, nors panašių scenų knygoje yra daug ir įvairių. Nors jos taip neįmanomai groteskiškos, kad galbūt ir egzistuoja tik personažų vaizduotėj, bet visvien remiasi prielaida, kad čia vaizduojami mums visiems pažįstamo pasaulio faktai, o ne kokia nors muzika ar metafizika. Kaip jau iš pacituotos ištraukos matėme, beveik visose pačiose bjauriausiose scenose labai svarbią vietą užima seksualiniai impulsai ir iškrypimai, o be to pačios žemiausios fizinio išsituštinimo funkcijos kaip ir jų „produk-

[6] „Sralinas" — tai Stalinas, nuo rusiško žodžio „srat' " — šikti; ten taip pat yra ir Lavonidas (Leonidas) Brežnevas.

tai".[7] Šitie du dalykai — seksas ir ekskrementai — buvo daugmaž visiškai uždrausti bet kurio laikotarpio lietuvių literatūroje, tartum žmogaus kūnas tų funkcijų visai neturėtų, o žmogaus dvasinis gyvenimas šitose dimensijose neegzistuotų. Atkreipęs į jas skaitytojų dėmesį, Gavelis iš tiesų peržengė labai tvirtas padorumo ir gero skonio ribas, nustatytas cenzoriaus arba lietuvių literatūros papročių. Pasaulinės literatūros mastu jis, žinoma, nėra joks pionierius, nes tie dalykai ten jau seniai viešai rodomi ir prozoj, ir poezijoj, ir šiandien būna net šiek tiek nuobodūs. Taigi, atrodo, kad besivydami Europą, mes su Gaveliu jau atbėgom ir iki išvietės.[8] Ir reikia pasakyti, kad Gavelio išvietės be galo panašios į tas tikrąsias, kurias rasime viešose įstaigose arba restoranuose kur nors, kad ir Druskininkuose arba Kaune.

Nė vienas iš romano pasakotojų: pats autorius, Vytautas Vargalys, jo bendradarbis Martynas Poška, jų pažįstama „tuteišė" Stefa ir šuo arba, tiksliau, šunim pavirtęs Vargalio draugas Gediminas, neįžiūri juos supančiame pasaulyje jokios vilties ir neatperka savo kančiomis jo baisenybių. Tiesa, Vargalys kartais pašneka apie kažkokį tai „Kelią", kuriuo jis nueisiąs nugalėti JŲ, bet tai galėtų būti ir schizofreniko svaičiojimai.

Leonardo Gutausko romanas *Vilko dantų karoliai*, (1990), taip pat turi nemaža šlykščių ir šiurpių scenų, bet jos subtiliu būdu veikia į skaitytojo sąmonę kaip eventualaus atpirkimo ir dvasinio praskaidrėjimo metaforos, prieš akis atidengiančios vis ryškėjančios moralinės dimensijos klodus.

Metafora, kurioje sulyginami du nevienodi ir net nepanašūs dalykai dėl juose abiejuose esamos ar nujaučiamos bendros savybės, Gutausko romane materializuojasi, toji bendroji savybė pati tampa daiktu arba įvykiu — veiksmu. Šitaip sudaiktėja ne tik autoriaus vartojamos metaforos, bet ir vidujiniai žmonių pergyvenimai, o ypač jų giliai užslėpti jausmai. Kadangi

[7] Pats Gavelis yra pastebėjęs: „*Vilniaus pokerio* žmonės gyveno pragare, ten ir erotika buvo pragariška". Žr. *Literatūra ir menas*, cituota.

[8] Žinoma, lietuvių romanas jau yra sėdėjęs išvietėj ir daug anksčiau, 1958-tais metais, Antano Škėmos *Baltoj drobulėj*, kur dizenterija susirgęs pagrindinis veikėjas Garšva galvojo, kaip smagu sėdint išvietėj apmąstyti dangų pro duryse išpjautą širdies pavidalo skylutę.

Gutausko personažai, kaip žiauriai patys kartais besielgtų, savo sielos gelmėse yra geri, atpirkimo verti žmonės, tai ir jų pagrindinis, nors dažnai sąmoningai nesuvokiamas dvasios stovis yra moralinis apstulbimas, šokas, kuris konkretizuojasi ne kaip mintis, bet kaip veiksmas arba kaip žmogaus būklė pasibaisėtinoj, groteskiškoj pokario Lietuvos tikrovėj. Tai pasaulis, apgyvendintas grįžusių iš Sibiro tremtinių su dar gyvais, bet jau pūvančiais kūnais ir su prisiminimais apie krūvas žiurkių, sumestų ir uždegtų barako kampe. Iš ugnies, tartum sąžinę triuškinantis smauglys, išsirango juodas atminties kirminas apie Kaune, Slabadoj per karą suvarytus ir sudegintus žydus:

> ten žydus surinko užmūrijo padegė Getas taip degė, kaip dega pasaulis kaip degs paskutinis paveikslas iš švento Jono Apokalipsės kaip žodis įkalintas sopančioj tavo galvoj (p. 55).

Tai taip pat pasaulis, kuriame senose bulviaduobėse trūnyja arklių ir nužudytų partizanų kaulai, prieš tai buvę išniekinimui pamesti turgavietėj. Vieno iš jų vaiduoklis pasakoja:

> Šeši vyrai gulėjo, vienas apdergtu veidu, kiti nukapotom rankom, o aš gulėjau aukštielninkas su rožančium apsuktu apie... vyrišką daiktą (p. 238).

Šimo Tadas, pagrindinis veikėjas ir kartu teksto autorius, rašantis, ką jam diktuoja Atmintis — jėga beveik pasiekusi atskiros būtybės, mūzos, o gal net Dievo statusą, — žino, kad jis turi prieš tą absurdišką pasaulį kaip nors protestuoti. Jo protestas įgyja įvairias veiksmo formas, tarp kurių svarbią vietą užima visokios jį ištinkančios fizinės nelaimės, nukritimai ir suklupimai, kurie skaudžiai Tadą sužeidžia, kartais beveik iki mirties. Dar visai vaikutis, kreivakojis Tadukas eina svirduliuodamas link savo tėvo, krinta ir bjauriai susižeidžia kaktą į grindis. Pažiūrėkime į tos nelaimės aplinkybes:

> šviesus kambarys, platus saulės takas per vidurį, viename tako gale — tėvas, kitame motina, tarp judviejų — neišmatuojama tolybė (p. 65).

Toji tolybė — tai Taduko tėvo ir motinos nesibaigianti nesantaika. Tai ją vaikutis ir norėjo peržengti, vėl sujungti savo tėvus meilėje — jo kritimas buvo konkrečiu įvykiu virtęs simboliškas meilės aktas. Kitą kartą, Tadukas suklumpa tiesiai ant kirvio ašmens ir lieka visam gyvenimui paženklintas baisiu randu skruoste, kaip ir visa lietuvių tauta amžinai pažymėta netekties ir pažeminimo žaizda. Vėliau Tadas pasimauna ant nukritusio lėktuvo nulaužto sparno, taip, kad žmonės jį nuima nelyg nuo kryžiaus, — užsimezga ryšys tarp atpirkimo idėjos ir nekalto vaiko kančios. Ryškiausiai tai iškyla epizode, kur Tadukas, norėdamas iškabinti lietuvišką vėliavą Prisikėlimo bažnyčios bokšte, vėl vos ne fatališkai susižeidžia nukritęs nuo bokšto žemėn. Kita nelaimė padeda užmegzti ryšį tarp tėvo Tadui iš Sibiro atsiųstų vilko dantų karolių ir paties Tado fizinių kančių. Jam, dar vaikui, ant galvos užkrinta verdančio vandens katilas su grybais, ant nuplikyto kaklo visam laikui palikdamas žymę: „Aišku, dar ir randai baisiausi, anų metų ženklai, ant kaklo tarsi keisti stabmeldiški karoliai — nenuimamai priaugę..." (p. 74).

Kitą įvykių-metaforų seriją galime pavadinti „žiaurūs žaidimai". Jie tiesiogiai atspindi iššagintą pokario Lietuvą tuomi, kad, panašiai kaip ir Gavelio romane, savyje talpina sadistinio sekso elementus, susijusius su su totaliu abejingumu gyvulių agonijai. Gyvulys, kurio kančia ir mirtis neva tai neliečia žmogaus sąžinės, iš tiesų yra ir suniekinto krašto ir lietuvio-žmogaus metafora, vėl tapusi vyksmu. Štai racionalus socialistinis ūkis Alytuje, būtent, žirgų kastravimo kombinatas. Jame (p. 119) ką tik iškastruoti žirgai bėga ir bėga ratu:

> dabar tik darbo arkliai, tik žmogaus vergai, skrieja ir skrieja ratu ir trypia ir trypia tuos galingus kruvinus branduolius, ratu, ratu, kaip pasiutę žvėrys, ištrūkę iš gaisro, ar žvėrys, įgilti skorpionų — tai vaizdas, kuriam nėr lygių žemėj, gal ir pragare po žeme.

Nesunku čia atpažinti išniekintų Lietuvos darbo žmonių buvusias „soclenktynes". Kitose gi lenktynėse pagrindinį kankinimo aktą iškenčia varlės. Ten vaikai:

> sugauna tris, keturias varles, lazdele ar sprigtu kiek pritrenkia ir nulupa odą... užtraukia tuos marškinius ant varlės galvos kaip Akunio Jonas Magdutei jos marškinius Kuly pas Riešę, ir padeda šonan, taip sutvarko visas vienoj linijoj... ir prasideda lenktynės (p. 101).

Dar reikia pridėti, kad šitos paklaikusioj savo agonijoj bešokinėjančios varlės pataiko įšokti ir į piemenukų ugniakurą, tuomi prisijungdamos ir prie didžiosios ugnies metaforos knygoje. Šlykščiai degdamos ir smirdėdamos, jos kaip įvaizdis tiesiogiai susisiekia su krūva degančių žiurkių kitoj romano vietoj, taip pat ir su lauže spragsinčiomis utėlėmis iš piemenukų galvų, ir galų gale su žydais Slabadoj.

Šitaip pats į savo parodiją pavirsta tradicinis įvaizdis per šventą ugnį Viešpačiui atnašaujamos aukos. Bet jis tuo pačiu ir atsinaujina, perkeltas iš grynai religinės ar mitologinės dimensijos ant konkrečios, šiandieninės Lietuvos tikrovės pamato. Galima sakyti, jis tampa ne tik esančiu, bet ir reiškiančiu įvaizdžiu, iš naujo sujungiančiu vaizduotės padarą — meninį tekstą — su gyvenimo tiesa. Meno funkcija pasikeičia — jis jau nebetarnauja mums kaip pramoga, kad galėtume nuo gyvenimo bent laikinai pabėgti, bet atvirkščiai — kad galėtume šiurpiąją žaizdą nuolatos mąstyti ir iš to mąstymo pasisemti jėgų prasmingai gyventi. Savo dimensijoj tuo pačiu principu — Jėzaus kančios apmąstymu — remiasi ir tradicinė krikščionybė. Kitaip tariant, tik atkėlę nuo veido nenorėjimo žinoti skraistę, mes galime naujai patirti gailestį ir meilę artimui ir išmokti vėl mylėti tą prievartos nužmogintą, į savo paties karikatūrą paverstą tautietį lietuvį, pergyvenantį šiandieninę krizę.

TRYS PROZOS TEKSTAI, KETURI MOTERŲ LIKIMAI

VIKTORIJA DAUJOTYTĖ

Babūnėlės Paulinos Stulginskienės
šviesiai atminčiai

Taip, kalbėsiu apie lietuvių mentalitetą, apie tą jo pusę, kuri būdinga senoms kaimo moterims, apie jų jauseną, atsiskleidžiančią trijuose prozos tekstuose. Nedarysiu apibendrinimų — net to paties rašytojo tekstų akcentai gali būti išdėstyti ir kitaip. Norėčiau į galvojimą apie literatūrą įterpti ir savo patirtį, kuri galbūt bus įdomi iš svetur atvykusiems santariečiams.*

1. Trumpas ekskursas į pirmąjį likimą

Kai jau pradedu ją atsiminti — nedidutę ir labai greitą — sunkiuosius savo vargus ji jau buvo išvargusi: nelaimingus gimdymus, staigią vyro Agatono Stulginskio (prezidento Aleksandro Stulginskio giminės tolima atšaka) mirtį vagoje, sūnaus Agatono-Agasėlio žūtį netoli Berlyno... Sunkų pokarį, besislapstant svetimose trobose, kad neišvežtų, moteriškas dukterų nelaimes. Ilgą dar jaunos ir gražios moters našlystę dideliame, sunkiai sutvarkomame ūkyje. Pradedu ją atsiminti pasitraukiančią į gyvenimo nuošalę, atsitiesiančią senatvei,

* Skaityta 1993 m. Santaros-Šviesos keturiasdešimties metų konferecijoje Anykščiuose.

savo būdo kitoniškumui: lazdynams didžiojoje girioje vėlyvą rudenį, darželiui po ąžuolu su pinavijomis, rūtomis, mojumi ir ramunėmis, pelargonijomis ant mažų senoviškos trobos langų, vaistažolėmis, kurias pundeliais rišo po šiaudiniu stogu, ant „viškų". Kol atbėgdavo pas dukterį į Pagirgždūtį, ilgas sijonas būdavo šlapias nuo rasos ir aplipęs žiedadulkėmis. Žolių vardus ji kuždėdavo tyliai, paslaptingai, prisakinėdama: nuo kraujavimo, nuo pykinimo, nuo galvos skaudėjimo. „Kruvauninkas" — kraujažolė buvo jos žolių žolė, žiedų žiedas, vaistų vaistas... Kaip dabar suprantu, ir tos ligos, nuo kurių ji rinko žoleles savo keturioms dukterims, buvo slaptos, painios, moteriškos. Ne vaikų ausims.

Verpėja neišsakomo plonumo ir lygumo siūlų. Audėja. Kai nuo baugiojo Baikalo iš kariuomenės grįžo jauniausias sūnus Aleksandras Stulginskis, senelė išaudė jo „garnitoriui" tokį „čerkasą", kad akių negalėjai atitraukti: pilkšvą su juodais dryželiais. Atvažiavo miestietė giminaitė, nufotografavo senelę, oriai sėdinčią savo darželyje po ąžuolu. Greta stovi sūnus su tuo „garnitorium" ir su kepure. Kaip reikia. Ji buvo labai ori — visada žinojo, kaip ir kas turi būti. Ji buvo iš geros giminės nuo Laukuvos ir labiausiai ilgėjosi šviesių savo tėvo namų su šviesiomis gonkomis, kur taip gražiai žydėdavo pelargonijos ir „muškatėlės". Šešiolikos metų ją išleido į didelę žemę, į gyvenimą tarp girių su senais šiaudiniais stogais, su mažyčiais, „šešiaručiais" langeliais, už daug vyresnio, senoviško, rambaus vyro. Ji gimdė pirmuosius dvynius, kelias dienas galuodamasi, be pagalbos, kol užėjo kaimynas ir pamatė klykiančią gimdyvę ir ramiai žabais ugnį kurstinėjantį vyrą... Dvynukai gimė negyvi... O keli dar numirė mažyčiai... Be abejonės, patys protingiausi, patys gražiausi, patys reikalingiausi. Niekas mano giminėj nebuvo apgaubtas tokia meile, kaip maži mirę vaikai...

Po vyro mirties ji tapo ūkininke. Jos gyvenimo linija nuo našlystės momento panaši į Vaižganto seserį Severją, apie

kurią rašytojas sako: „Ir ji virto — boba vyru". Pradėjo rūkyti, ketvirtojo dešimtmečio Lietuvos kaime tai buvo retenybė. Važiuodavo į turgus ir jomarkus, sėdėdavo su ūkininkais ir kartu su jais pypkiuodama aptarinėdavo gyvulių ir grūdų kainas, mokesčius, samdinių algas... Buvo supratinga ir motiniškai minkšta savo dukterims: nestojo nė vienai ant kelio, gailėjo, užjautė, gelbėjo. Nesipyko su žentais, net pageriančius teisindavo: „girtas nors išsipagirioja, durnas — niekada". Labiausiai rūpinosi be tėvo augusia dukraite. Jauna, graži našlė, ji turėjo ir savo moterišką dramą, kurios niekam neatskleidė, išsinešė su savim, palikusi mįslę dukroms ir dukraitėms. Ji buvo daug turėjusi: didelę žemę, didelį gyvenimą su gyvuliais ir paukščiais, plačią giminę. O gyvenimo pabaigoje neliko nieko: tik lovelė kamarėlės pasienyje, tik keli po pagalve saugomi daikteliai. Nieko nesigailėjo, nesiskundė. Skyrėsi nuo visko kaip sausas lapas nuo medžio. Paskutinis klausimas: ar gražus rytmetys išaušta...

Iš mažumės jaučiau su senele ypatingą ryšį — ji buvo svarbiausias mano vaikystės žmogus. Pirmoji mano kelionė iš Pagirgždūčio į Užgirius (apie 3 km) yra kelionė, kurią šiandien regiu kaip savo gyvenimo mitą. Senelės namai buvo išlikę su visais senoviniais daiktais: vytuvais, mintuvais, staklėm, kalvaratais, linų ir pakulų šepečiais. Ir išsiskėtusi laukinė obelis sodne buvo tokia pat garbinga kaip ir jos „kilmingos" seserys. Visi turėjo savo vietą. Senelės paliktus ženklus iki šiol tebematau: garsų nusistebėjimą takažole: „visi minda, o vistyk žyd", „mojų", gegužės gėlę, itin jos globotą, vijoklę, laukinę roželę patakėse, graudžiai dulkiną, piliarožę, po langais, ramų pavargusių akių žiūrėjimą į padūmavusius Girgždūtės piliakalnius vasaros vakarais. Pasaką apie stebuklingą gėlelę, kurią dar vaikystėje sujungiau su liepsniažiede, trumpai težydinčia aguona usnių lapais. Arba apie gražią mergą Vandą, lenkų karalaitę... Čia pat esančios Velniadaubės baugumas — neik, ten veisiasi „nečystos" galios...

Man atrodo, kad dar nemokėdama skaityti, aš perskaičiau pagrindines savo gyvenimo knygas, o paskui tik atpažindavau jų ženklus, stengiausi juos suprasti, interpretuoti. Taip darau ir dabar, tolesnei analizei rinkdamasi tris lietuvių prozos tekstus: Žemaitės „Sutkus", A. Vaičiulaičio „Tavo veido šviesa" ir R. Granausko „Gyvenimas po klevu". Vienas nuo kito chronologiškai jie nutolę per kelis dešimtmečius, pakankamas laikas išvysti, kas keičiasi moters mentaliteto erdvėje, veikiant aplinkybėms, sąlygoms, ir kas išlieka pastovu.

Žemaitės laikas — XIX a. pabaiga, Lietuva carinės Rusijos sudėtyje, Vaičiulaičio — nepriklausoma Lietuva, Granausko — Lietuva po baugiųjų sovietinių kataklizmų. Visuomeninis fonas ir tėra svarbus Granauskui, kituose dviejuose kūriniuose žmogaus gyvenimas atrodo atskiras, savarankiškas, nepriklausomas nuo santvarkos. Visuose kūriniuose didžiausias dėmesys yra sutelktas į seną moterį, gyvenimo patirties turėtoją, kaupėją ir paskutinę saugotoją. Būtent į moterį sueina pagrindinės gyvenimo gijos — kaip į audinį. Ir vis kitaip — nelygu audėja, nelygu raštas...

2. Žemaitės motina („Sutkai")

Neįprasti Žemaitės „Sutkai" — mažo žmogaus gyvenimo harmonijos vaizdai, — o esmingi. Gamtos laiko tėkmė, vienoda, bejausmė ir beaistrė. „Nepaspėjo vasara išaušti, žiūrėk — atskuba jau ir ruduo, įkandin žiema; beveizint ir vėl saulelė aukštyn, pavasaris artyn". Biblinio stiliaus atošvaistos, blyksinčios žmogaus gyvenimo vaizdinyje: „Linksmybėse ar nuliūdimuose, turtuose ar varguose gyvena žmogus, vistiek; laikas, nesižvalgydamas nei apsistodamas, lekia ir lekia nuvestuoju keliu". Viskas nubrėžta, nustatyta. Šitose gamtos ir likimo ribose pasirodo Sutkų šeima: pirma jaunieji, o paskui ir senieji. Senoji pristatoma kaip motina ir pirmoje

apsakymo dalyje tuo tik vardu tevadinama. Motina garbsto gimusį sūnaus kūdikį, motina gera ir nuolanki, motina „naujosios trobelės prieangyje, pavėsyje, plazda prie ratelio ir linų kuodelio. Tekinėlis birbdamas sukasi; ji kas valanda pasilenkdama žiūri į špūlę ir glosto kuodelį, o siūlą paseiliodama traukia ir traukia per pirštus". Sukasi tas pats magiškas gyvenimo ratas, tęsiasi per senos moters pirštus traukiamas gyvenimo arba lino siūlas. Verpalas atrodo labai reikšmingas — „motina skubinai lenkė špūles ir kas valandą žvalgėsi į kylančius debesis..." Nors ir jos marti Magdelė jau turi vaiką, bet tik senoji yra visų namų motina, namų tvarkos saugotoja, gynėja. Neveltui ji žvalgosi į debesis: „Taip baugūs debesys... Pone Jėzau, sergėk nuo krušos! Jei matysiu — nekyla ant mūsų, bėgsiu tuojau prie Ožeškienės, nešiuos verpalą, nešiuos vilnonę skepetą". Motina turi kaip nors atremti namus užgriuvusią bėdą — karvės netekimą. Sūnus yra atsigimęs į motiną, užtat gailestingas ir mielaširdingas, ir žmoną guosdamas jis gali tik atkartoti motinos žodžius. Ir senasis pripažįsta motinos autoritetą. Gyvenimo pastovumas yra didžiausia atrama ir paguoda. Žemaitė vis pasuka metelius kitus pirmyn, palaidoja senutį, prideda Sutkams vaikelių — taip turi būti: seniems mirti savo mirtim, būti gražiai palaidotiems, mažiems gimti ir augti: „Nors žmoneliai kasmet renkasi po kits kito į tą pačią žemelę, pasaulis dėlto palieka toks pat pilnas, koks buvęs nuo pat senovės. Nors žmoneliai vis mainosi, vieni mirdami, kiti į jų vietą gimdami, augdami, senėdami ir vėl mirdami, bet prigimtis palieka vis ta pati, su tomis pačiomis, visada vienokiomis oro atmainomis". Tvirtas tebėra Žemaitės pasitikėjimas pasaulio pilnumu ir vis ta pačia prigimtim. Dar prieš XX amžių, prieš jo karus, revoliucijas, perversmus ir pertvarkymus.

Kaip gražiai, nepastebimai į namų motinos vietą atsistoja Magdelė, pirmąkart taip pavadinta raunanti linus: „Motina atsitiesusi rišdama saują, tarė (...)". Ir vėl — mo-

teris-motina surišta su linais, su jų pradžia į siūlą. Senąją motiną matėme linus verpiančią, jaunąją — raunančią. Senoji jau — senelė, iš didžiojo gyvenimo rato išėjusi į pakraštį. Kita sukasi jos vietoje: „Motina įbėgo į vidų, sukosi apie apyvoką". „Senolėlė — kaip seniai bematyta!" — nusistebi Žemaitė, pačia žodžio forma numyluodama senąją namų moterį. Ir vis tą malonybiškumą pabrėždama: senutėlė, motinėlė, mamaitė, motušėlė. Nusileidžia saulelė, kuri visą gyvenimą lydėjo ją viršuj, ir senolėlė palengva atsiskiria nuo gyvenimo rūpesčių, lyg grįžta į kūdikystę, į ramų ankstaus vakaro miegą: „Senolėlė, Marelė ir Kazelis skaniai jau miegojo, o Juozapas su Magdele sėdėjo dar ant suolelio po langais". Teka ir leidžiasi saulė, švinta pavasaris ir niaukiasi žiema, gimsta ir miršta žmonės, nelaimes ir vargą keičia džiaugsmas. Rauna ir verpia linus moterys, gyvenimo rėmėjos ir lėmėjos. Ir užima viena kitos vietą. Jei gyvenama teisingai, mylint, pasitikint, gailint, tas keitimasis yra beskausmis — kaip medžių lapų.

3. A. Vaičiulaičio atstumtoji („Tavo veido šviesa")

Šio Vaičiulaičio apsakymo veikėja senoji Teresė, atsipeikėjusi lovoje, pristatoma kaip moteris, pirkioje pirmiausia atpažįstanti svarbiausius daiktus. „Ir rodėsi, kad vilnų kuodas ant verpstės, užraugtos duonos kubilaitis kertėje yra jai kažkas tolima ir nauja, lyg vaikystėje regėti daiktai". Tai kito Lietuvos kampo — Suvalkijos — daiktai ir žodžiai, bet verpimas, duonos kepimas lygiai svarbūs. Toliau Teresė apibūdinama kaip senelė („Sukiodamosi aplink ugnį, senelė žarstė į krūvą skiedras..."), kaip močiutė. Nuo verpstės prie ugnies, nuo jos — prie palergonijos, — toks yra senosios Teresės dėmesio kelias, įprastai moteriškas. Bet tą įprastumą perkerta neįprastumas: senosios nekenčia duktė, pas kurią ji gyvena, paniekinta yra jos senatvė. Nėra ramaus, harmoningo

pasikeitimo vietomis. Jos kreipiasi viena į kitą „mama" ir „dukrele", bet dukters lūpose kreipinys yra formalus, o motinos — beviltiškas: „Ko tu manęs taip nekenti, dukrele?" „Ko čia nekęsti, — šiurkščiai kalbėjo Agnė, — bet painiotis po kojų nesipainiok". „Neilgai aš čia būsiu". „Niekas tavęs, mama, nė nelaiko". Tai motinos ir dukters dialogas, po kurio senoji išeina iš namų.

Ar jis kalba apie pakitusį moters mentalitetą, ar gali būti kaip nors apibendrintas? Tik labai atsargiai. Irsta tradicinė trijų kartų šeima, moterys ima painiotis viena kitai po kojų. Ne marti yra skriaudžiančioji, o savoji — duktė, vienintelė likusi gyva iš visų sūnų ir dukterų. Tai išimtis, ne taisyklė. Vaičiulaitis bando užlopyti šią žmonių santykių spragą — žentas Vincas yra geras, gina senąją nuo dukters. Senelė yra išlaikiusi ryšį su vaikaičiais — jie jos pasigenda, su jais ir atsisveikina, išeidama į Didžiagirę, vienas vaikas pravirksta. Senoji Teresė išeina į vakaro tamsą ir jos jausenoje stiprėja vaikiškumas: vaikiška nuoskauda, vaikiškas noras susirasti Didžiagirėj dirbantį žentą. „Sustojusi ir susirietusi, ji kosėjo pridusdama, kosėjo su tokiu baisiu atsižviegimu kaip kokliušu susirgę kūdikiai". Priešais pasirodo žmogus, kuris kalba iš lėto, lyg gailėdamasis. Senelė pasakoja jam savo gyvenimą: „Ir kokia senatvė! Diegliai, kosulys, o mirtis vis gaišta... Ir pastogės nėra... Žmogus klausėsi atidžiai. Jis kalbėjo moteriai gerus ir senus žodžius, kurie smelkiasi tiesiai į širdį". Geri ir seni žodžiai. Nėra nieko svarbiau už juos, už šviesą iš jų sklindančią. Senoji mąsto apie namus. Ir įėjusi į girią pasijunta lyg kokiame name. Ir atrodo, kad senosios širdyje atsiliepia gilioji lietuvio dvasios patirtis, susieta su miškais ir medžiais, — ir per S. Daukantą, A. Baranauską: „Medžiai ošė ir gaudė taip didžiai, kad senelei darėsi ilgu ir šiurpu. Ji mąstė, kad visi plačių girių žvėrys snūduriuoja dabar savo urvuose ir klausosi pušų ir liepų balso, kuris yra nuo amžių ir niekados neišblės". Bet yra dar atskiras gamtos balsas moters

pasąmonėje, kuris iškyla ypatingais momentais, kai ji šliejasi prie medžio, pirmiausia prie liepos, — kaip prie artimo žmogaus: „Jau norėjo šlietis prie medžio. Priglausti galvą prie tos kuplios liepos ir rymoti. Ilgai, ilgai rymoti, kol nutils audrotis, kol liausis pušys siūravę ir patekės aušra, tokia rami ir gera". Ir eglių baimė, nes eglė ne šiaip medis, iš amžių glūdūmos atsišaukia senojoje mito slaptis, nuojauta, kad po eglės šakomis „glūdi ar žvėris, ar žmogus, ar kokia dvasia". Tas ypatingas ir pačios varganiausios moters orumas — „aš gi iš gerų namų esu...". Beržų baltumas, jų žievės švelnumo palyginimas, iškylantis iš gęstančio moteriškumo gelmių: „lyg vaiko delnukas..." Giria priglobia atstumtąją: didelė šakų kupeta kaip klėtis. „Pagaliau ir aš namie", — šnabžda ji. Užgęsdama senoji regi visą savo gentį, jaučia, kad jai gera, jos rankos sunertos ant krūtinės kaip meldžiantis. Gera, rami mirtis: su namų jausmu, su prieš akis iškilusiais artimaisiais, vyru ir vaikais, sunėrus rankas ant krūtinės.

Daugiausia apie gyvenimą pasako mirtis. Dukters atstumta, gero žodžio nesulaukusi senoji išeina ne iš namų, tik iš pirkios, iš pastogės. Namams priklauso ir kelias, kuriuo ji eina, ir geras, nepažįstamas žmogus, sakantis senus, guodžiančius žodžius, ir giria, priglaudžianti ją kaip vaiką, raminanti, guodžianti, leidžianti numirti palaimintosios mirtim nepabundant.

Žmogiškųjų ryšių grandinė įtrūkusi pačioje jautriausioje vietoje, tarp vienintelės dukters ir motinos, bet jos atstatymui Vaičiulaitis sutelkia daug argumentų: žentą, nepažįstamą pagalbininką pakeleivį, medžių artimumą. Senosios Teresės erdvė tebėra nepažeista, nors jai, pavargusiai ir apsilpusiai, atrodo tarsi nieko aplinkui nebūtų. Tebėra, viskas tebėra savo vietose: žmonės, kaimas, kelias, medžiai, giria. Tik vienoje vietoje įtrūksta gyvenimo grandis, bet atstumtosios gyvenimą išlygina, ištiesia gamtiškai maloninga mirtis.

3. R. Granausko senoji su juoda skarele
(„Gyvenimas po klevu")

„Kai senoji tą balandžio rytą išėjo į lauką ir sustojo ant slenksčio akmens, saulė jau buvo pakilusi virš tvarto stogo, — didelė, raudona, neplieskianti balandžio saulė, galėjai į ją žiūrėti nemirksėdamas. Tačiau senoji ir nesiruošė į ją žiūrėti, — trumpai metė akį į šoną, norėdama tik pasitikrinti, ar šviesulys tame pačiame aukšte, kuriame šiuo metų laiku jam privalo būti". R. Granausko apysakos „Gyvenimas po klevu" (1986) pradžia. Akcentas — senoji. Ne motina, ne senelė, ne žmona, ne kaimynė — tiktai senoji, vienintelė išdraskyto kaimo gyventoja, gyvenimo po klevu senų kapinaičių pašonėje saugotoja. Žvilgsnis į saulę kaip ir Žemaitės „Sutkuose", bet be pasitikėjimo amžina pasaulio tvarka, o su nerimu — ar suardytoje erdvėje bent saulė ten, kur ji turi būti. Senoji po žiemos išsirengia į didelę kelionę — į centrinę gyvenvietę, pasiimti pensijos už žiemą, nusipirkti duonos ir pieno. Visi reikalai nauji, netradiciniai, senosios nebemaitina žemė, gyvuliai. Kuo labiau senoji tolsta nuo savo trobos, klevo, tuo didesnė darosi svetimybė, nepažįstami žmonės, iškreipti jų santykiai. Graudus buvusios kaimynės Onelės paveikslas. Baugiai agresyvus naujosios, sovietinių laikų moters — marčios Antosės vaizdinys. Naikinančioji moteris, nekurianti, nesauganti, tik eikvojanti — be meilės, be gailesčio. Tokia savo vyro motinai, tokia ir savo sūnaus žmonai. Šiandien čia, rytoj kitur. Šiandien su vienu, rytoj su kitu. Kaip ašaras rydama priekaištus dėl prasigėrusio sūnaus, senoji bando įteigti buvusiai marčiai savo pagrindinę tiesą: „Tavo žmogus buvo, ne kieno kito". Veltui — šių žodžių prasmės nebepažįsta nei sūnaus, nei anūko žmonos. Tik senoji begali sakyti apie savo vyrą — mano žmogus. Ir paskutinę akimirką, pamačiusi grėsmingai artėjantį traktorių, ji sušunka savo žmogaus vardą ir net jį pakartoja. Koks bebūtų žmogus,

su kuriuo surišai savo gyvenimą, jis yra tavo. Gyvas ir po mirties. Jaunosios moterys nebeturi šio ypatingo, gyvenimą saugančio, kuriančio ar bent palaikančio jausmo. Gyvenimas prasideda iš moterų, nuo moterų jis gali ir pradėti griūti. Toks griuvimas yra nebesulaikomas, žemyn ir žemyn iki silpnaprotėlio apsiseilėjusio Ignelio, nereikalingo niekam, nemylimo net motinos. Vienas kitam neįsipareigoję žmonės, tarsi atsitiktinai suvesti po vienu stogu, į vieną lovą. Neįsipareigoję net savo nelaimingam vaikui.

Kas atsitiko su kaimo žmonėmis? Jie neteko žemės, buvo suvaryti į kolchozus, sunaikinti kaimai, sodybos. Žmonės liko be savo vietos, be sacrum ženklų ir jausmų. Kapinaičių kalnelis senajai — šventa vieta, giesmių vieta. Anūkui ir jo jaunai žmonai tai tik nuošali vieta... „Ji norėjo bėgti į kiemą: „Ten neikit! Neikit!... Ten žmonės giedojo!" Bet neišbėga.

Kas nejaučia šventumo, tą pražudo kasdienybė. Kas nesirūpina mirusiais, tas nemyli ir gyvųjų. Senosios didžiausias rūpestis — sutvarkyti kapus, pastatyti paminklą, kad galėtų ramiai ir pati atsigulti tarp sūnaus ir vyro. Kaip pridera. Amžinai ramybei. „Amžinai gulės, niekas negalės jų beperskirti — ir tada tiktai pasibaigs jos našlystė". Amžina našlystė su nenusirišama juoda skarele. Kai Žemaitė „Sutkuose" primygtinai akcentuoja senučio rūpestį laidotuvėmis, kai pagiria sūnų ir marčią, kad palaidojo senąjį kaip pridera, ji teigia: tų žmonių gyvenimas yra teisingas. Ir Granausko senosios pagalvėje įsiūti šimteliai yra to paties rūpesčio aidas. Tik ji yra vienų viena, godūs anūkienės pirštai greiti tik sučiupti pinigui. Senosios gyvenimas pažeistas: ne sūnus jos kapu rūpinasi, o ji sūnaus. Jei tai būtų tik viena žaizda. Nuo jos niekas neapsaugotas, niekada, jokio laiko, jokios santvarkos. Bet netaisyklingos, negražios mirtys seka viena po kitos. Jos yra blogo, neteisingo, suardyto, prageriamo gyvenimo ženklai. Nebeįmanoma išsaugoti ir senovinės trobos po klevu —

traktorius, akla, grubi, nevaldoma jėga, yra tik simbolis. „Ji dar galėjo atšokti į šalį, pabėgėti į šoną, dar būtų suspėjusi tai padaryti, bet niekur nebėgo, nes negalėjo palikti negynusi savo trobos, savo paskutinės pastogės, į kurią parpėdamas artėjo tas žvėris, tas tamsiai mėlynas pabaisa, tie didžiuliai juodi tekiniai". Žemaičių žodis: tekinis. „Sutkuose" „tekinėlis birbdamas sukasi" — senoji verpia, plazda prie linų kuodelio. Granausko „Gyvenime po klevu" paskutinę akimirką prieš senosios akis — grėsmingi, juodi pabaisos tekiniai.

Teka laikas — sukasi tekinėlis. Ramus, tolydus, gamtiškas — Žemaitės. Baugus, grėsmingas — Granausko. Girtas, bemeilis. Išorinės gyvenimo formos dar atrodo gyvybingos: statoma nauja gyvenvietė, žmonės kuriasi, tvarkosi, dirba, uždirba. Bet sunykusios yra vidinės formos: savo žmogaus jausmas, namų šiluma, santarvė su kitu, medžiu ir gyvuliu. Mirusio ilgesys, šventumo nuojauta, staiga atverianti balsą giesmei. Mirties šventumas, jos pagerbimo būtinybė. Nebeįmanoma ir senajai suteikti mirties ramybę kad ir po tuo medžiu, po kuriuo ji taip graudžiai giedojo... Arba po klevu. Tik Vaičiulaitis vaikiškai nuskaustą savo senąją galėjo dar apšviesti gerumo ir ramybės šviesa, namų iliuzija girioje, sacrum ženklu ant sudėtų rankų.

* * *

Įdomios slapto pokalbio ar suokalbio gijos mezgasi tarp Žemaitės ir Granausko. Tarp žemaičių. Žodžių sąšaukos, likimų parabolės. Tie patys gražumo, taikumo, šventumo vaizdiniai. Vienas jų — pats ryškiausias: sėdėjimas ant suolelio po langu. Ne ant suolo — ant suolelio. Ne šiaip kur — po langu ar po langais. „Sutkų" pabaiga dar sykį: „Senolėlė, Marelė ir Kazelis skaniai jau miegojo, o Juozapas su Magdele sėdėjo dar ant suolelio po langais, žiūrėjo abudu į tolybę, bet jų akys niekur nesirėmė. Ilgas valandas taip sėdėdami, nors nė

žodelio į vienas antrą neištarė, vienok labai daug apipasakojo vienas antram apie savo laimę". Ypatinga tylinčiųjų kalba, ypač žemaičių. Žiūrėjimas į tolybę nieko atskiro joje neįžiūrint. Tik žiūrėjimas, tik dviejų žiūrėjimas ta pačia kryptim. Galbūt kaip tik tas žiūrėjimas daugiausia ir pasako, bet apie jį patį žodžiais nieko negalima pasakyti. Ir senosios Kairienės paskutinis sapnas — ne sapnas: „O jos žmogus guldo plūgelį į žolę: „Eik, atsisėsk, aš prūdely nusiprausiu". Ir eina į prūdelį praustis, o ji ant suolelio po langu atsisėda ir žiūri į didįjį debesį. (...) Jos žmogus pareina, sėdasi šalia, apkabina ranka jai pečius, sėdi tylėdami abudu po tuo didingu debesiu, o mažas geltonas žąsiukas atkrypuoja per žolę ir atsitupia ant jos basos pėdos. Ji sėdi laimingai pastirusi, bijodama ištarti žodį". Ta pati iškalbi tyla: nė žodelio į vienas antrą neištarė, bijojo ištarti žodį. Kalba traukiasi iš svetimybės: neturi vardo gyvenvietė, nė karto marčia nepavadinau, — guodžiasi senoji. Anūkas Darius geriau išsitaria svetimais žodžiais: „fsio", „nu". Jis yra jau bekalbis. Jo širdies nemaitina tylėjimas dviese.

Gėlės ant lango — labiausiai matyt iš tiesų pelargonijos. Jau lietuvės, ne tik žemaitės ar suvalkietės ženklas. Vaičiulaičio senoji Teresė pirmiausia pabando palaistyti palergonijas. Granausko senoji vieną vazonėlį su pelargonija atiduoda anūko žmonai. Taip ir liko parašyta: suvalkiečio „palergonija", žemaičio „pelargonija".

Ir skaisčiai žydinčios pelargonijos ant mano babūnėlės langelių, graudžiai atsisukusių vieškelin iš Varnių į Užventį pro Daukantus ir Labūnavą... Nuo M. Valančiaus, S. Daukanto į Šatrijos Raganą ir Žemaitę. Arba atgal — iš Žemaitės į Granauską.

LANGAS SAU IR KITIEMS

INDRĖ LUKAITĖ apie save: „Mano dailė brendo liaudiško folkloro įtakoje. Būdama lietuvių imigrantų duktė, augau turtingoje lietuviškų pasakų, legendų, senų, spalvingų patarlių aplinkoje, kurią kūrė tėvai ir seneliai, tetos ir dėdės. Noras išsaugoti, dokumentuoti, pasidalinti su kitais šiomis lietuviškos kultūros brangenybėmis virto tapybos ant stiklo ciklu. Kompozicijos atskleidžia mano asmenybės romantiškumą ir kartu paslėptą ir neišnaudotą lietuviškų temų pasaulį". (Versta iš dailininkės reziume.)

Indrė Lukaitė įgijo meno bakalauro laipsnį Illinois universitete Chicago'je 1977 m., specializuodamasi grafikos srityje. Ji savarankiškai tobulinosi Sorbonne universitete Paryžiuje, Vilniaus universitete, Californija universitete Berkeley ir kitur. Dailininkė yra grafikos ir dizaino firmos Lukas Design savininkė.

Indrė Lukaitė pagrindu savo tapybai naudoja ... senus langus, tepdama dažus ant užpakalinės stiklo pusės. Kiekvienas tapybos pagrindas — ar tai būtų drobė, popierius, metalas, medis — suteikia savo atspalvį paveikslui. Kiekvienas, tik ne stiklas! Todėl Lukaitės kūriniuose matome gryną dažą. Stiklo paviršiuje matosi kiekvienas ilgas, galidikiškas Lukaitės potėpis, — ryškus ir išraiškingas. Jų deriniais dailininkė pasiekia sodrios spalvų gamos. Labai efektinga Lukaitės tapoma nuogo kūno spalva. Konkrečiau jai įvardinti pririektų visos pastraipos, o trumpai sakytume „kaip iš pieno plaukusi". Paveiksluose daug juodos spalvos. Ja nubrėžti figūrų kontūrai (savotiškas pagarbos ženklas giminei vitražui?) ir tamsinami kiti dažai. Svarbus Lukautės kūrybos bruožas yra improvizacija ir nevengiamas atsitiktinumas piešiant kontūrą ir tepant dažą.

Legendos, patarlės, šiaip posakiai ar Zodiako ženklai yra mėgstamos Lukaitės kūrybos temos. Galėtume sakyti, kad dailininkės kūryba literatūriška. Šį, tariamą silpnumą, Lukaitė paverčia privalumu. Stiklo paviršiuje išrašytas tekstas pats tampa aktyviu kompozicijos elementu ir, kartu, yra „iliustruojamas" ekspresyviais vaizdais, įkūnijančiais kiekvieno žodžio prasmę. Tokia šrifto ir formų, literatūros ir vaizduojamosios dailės sintezė yra būdingas Vakarų Europos ir Amerikos modernaus meno bruožas.

Daugumoje savo darbų dailininkė pasirodo kaip puiki komponuotoja. Ji jautriai išbalansuoja stambaus mastelio figūrų ir rėmo proporciją, formų tarpusavio santykį. Kartais lango rėmas dalina paveikslą į mažesnius stačiakampius, kurių kiekvienas, nors būdamas tik fragmentu, kompozicijos stamantrumo ir spalvinio turiningumo dėka galėtų būti savarankišku kūriniu. Dailininkės piešinys primityvistinis, petravičiškas. Čia nesvarbi linijinė perspektyva. Paveikslų erdvė yra sąlygiška ir plokščia. Tad pirmoje vietoje Lukaitės tapybinių vertybių skalėje stovi dekoratyvumas. Gal, tiksliau pasakius, dekoratyvumas yra Lukaitės tapybos tikslas.

Danas Lapkus

Kurklys, 70cm x 49.5cm

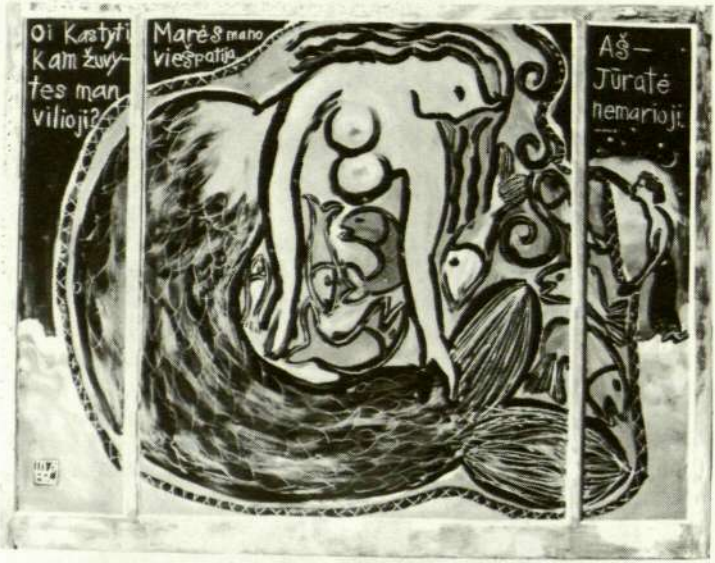

Jūratė ir Kastytis, 115cm x 153cm

Portretistas, 125cm x 91.5cm

Boba neturėjo rūpesčių, tai nusipirko paršiuką, 102cm x 128.5cm

Eglė, žalčių karalienė, 120cm x 53.5cm

Sniego gaidys, 70cm x 80.5cm

KŪRYBINIUOSE PASAULIUOSE

VISIEMS LAIKAMS UŽGESUSIOS GALIMYBĖS

Šio rašinio tikslas trumpai galėtų būti nusakytas kaip mėginimas užčiuopti tas iš pirmo žvilgsnio nematomas implikacijas bei tylias galimybes, kurios slypėjo postkomunistinėje Lietuvoje susidūrusiose vertybių ir idealų orientacijos sistemose, arba tiesiog dviejose ideologinėse programose. Perdėm empirinei galvosenai ir dabar tiek Lietuvoje, tiek ir už jos ribų vis dar atrodo, kad po 1990 metų kovo 11-ąją dieną įvykusio Lietuvos valstybingumo atstatymo šalyje prasidėjo esą nesutaikomų, pačia savo prigimtimi priešiškų politinių jėgų bei jas įkūnijančių asmenybių žūtbūtinė politinė kova. Esu pasirengęs išplėtoti ir ginti tezę, jog politinių jėgų, asmenybių susidūrimo ir konkuravimo erdvėje ryškiausiai įkūnytų bei atstovautų Vytauto Landsbergio ir Algirdo Brazausko kova bei ją lydėjusios poleminės aistros buvo ir tebėra viso labo tik antvandeninė ledkalnio dalis.

Mano požiūriu, iš tikro Lietuvoje po jos valstybingumo atkūrimo žūtbūtinėje kovoje susikibo du civilizaciniai imperatyvai, o sykiu ir dvi ideologinės programos. Lietuvos drama, o gal net ir tragedija, yra tai, kad nugalėtojų šioje kovoje nebuvo, nėra ir iš principo negali būti. Keliais teoriniais škicais savo analitiniame etiude pamėginsiu išplėtoti mintį, jog visa tai tebuvo dviejų lietuviškosios sąmonės bei civilizacijos laiko projekcijų — praeities ir dabarties — kolizija, galutinai pražudžiusi ir palaidojusi (bent jau realiai apčiuopiamos, netolimos ateities perspektyvoje) racionalią moderniosios Lietuvos ateities viziją. Tam neišvengiamai teks imtis kiek neįprastos — ne politologinės, o veikiau lyginamosios-kultūrologinės — minėtųjų asmenybių simbolizuotųjų ideologinių programų (bei, kaip minėjau, tyliai ir galutinai užgesusių jų implikacijų) analizės. Tai bus anaiptol ne politiniai portretai, lydimi jau gerokai įkyrėjusios politinės

retorikos bei ganėtinai apkartusios politologinės ar žurnalistinės idiomatikos. Mano etiudo tikslas visiškai kitoks — interpretuoti Vytauto Landsbergio ir Algirdo Brazausko fenomenus veikiau kultūrologiniu (o dar apibrėžčiau šnekant, socialinės antropologijos) požiūriu.

Ideologija ir ideologinės programos postkomunistinėje Lietuvoje

Kad ir kaip būtų, pirmiausia reikia aiškiai apibrėžti ir kiek pakomentuoti šio rašinio terminus-raktažodžius. Ideologija ir ideologinė programa man anaiptol nėra keiksmažodžiai, kuriuos privalu keisti visuomenėje įteisintam oficialiajam skoniui (tiksliau tariant, oficialiajam parateoriniam žargonui) priimtinais eufemizmais. Lietuvoje ideologijos terminas didžiai nemėgstamas, nepaisant to, kad pati Lietuva yra ideologiškai indoktrinuota tikrai ne mažiau už, tarkim, Rusiją, Lenkiją, Rumuniją ar bet kurią kitą postkomunistinę Rytų ar Centrinės Europos šalį. Paradoksalu, bet pasidygėjimas pavieniais žodžiais (tokiais, kaip antai: „nacionalizmas", „kosmopolitizmas", „ideologija" ir pan.) daugelio žmonių — visų pirma inteligentų — galvosenoje ir patirtyje niekaip nesisieja su nors kiek teoriškai artikuliuota bei eksplikuota intelektualine pozicija pačių šių reiškinių atžvilgiu, kuriuos nemėgstamieji žodžiai viso labo tik žymi bei ženklina.

Šioje vietoje nesunku įžvelgti paprasčiausią logofobiją, kuri, pati savaime tebūdama logokratijos atmaina, iškart išduoda visuomenės neatsparumą ideologinei indoktrinacijai. Analizę, supratimą ir interpretaciją pakeičia „autentiškos" kalbos arba „teisingų" žodžių paieškos. Analitinio diskurso bei kritinės, perspėjamosios kultūros vieton stoja ideologiškai aprobuotas ir „patikimas" diskursas, kurio stimuliuojamos atmetimo reakcijos bei svetimo, nepageidautino elemento šalinimo mechanizmas veikia išties nepriekaištingai. Istorijos kaip sąmoningumo sklaidos ir patirties artikuliacijos nebelieka — ją postkomunistinėje visuomenėje pavaduoja kalbos (kalbos plačiąja prasme — kaip individo psichinės, intelektualinės, socialinės, religinės, estetinės, mistinės ir kitokios galimos patirties sklaidos bei komunikavimo su kitomis patirtimis) gryninimas ir švarinimas. (Beje, pastarasis, net ir supratus jį tiesiogiai — kaip savotišką kalbinę policiją bei jos siautėjimą, — ne toks jau ir nekaltas dalykas: nors kiek

įžvalgesniam teoretikui turbūt jokių abejonių nekelia faktas, kad nuožmus ir karingas kalbos gryninimas bei kova prieš intelektualinių ir kultūrinių svetimkūnių skleidžiamą jos „kontaminaciją" tėra iki galo neįsisąmonintas, dar neartikuliuotas ir latentinis, o gal ir tiesiog pradinis ir dar neryžtingas, pasirengimas žymiai didesnio masto ir kitokios kokybės švarinimo programai bei svetimojo elemento atmetimui.) Tad ir postkomunizmo istorija vyksta kalboje. Neartikuliuotą socialinį veiksmą, chaosą, anarchiją, o dažniausiai — postkomunizmui kone imanentišką realios, t.y. fizinės, jėgos kultą, džiunglių įstatymus, neribotą korupciją ir kleptokratiją, neblogai kompensuoja ir papildo žodžių bei formuluočių kova, lydima naujų žodžių srauto.

Griežtai svarstant, ideologija tėra idėjų, idealų ir vertybių rinkinys, konkrečioje visuomenėje ir net civilizacijoje funkcionuojantis kaip tam tikra simbolinė konfigūracija, o sykiu ir kaip preskriptyvinė sistema. Kaip pasakytų Louis Dumont, ideologija yra tiesiog socialinis reprezentacijų rinkinys. Savo analitinėje studijoje *Nuo Mandeville'io iki Marxo: ekonominės ideologijos genezė ir triumfas* jis rašo:

> Šioje pakopoje turbūt laukiama, kad aš padarysiu daugmaž esmingą distinkciją tarp ideologijos, iš vienos pusės, ir mokslo — arba racionalumo, tiesos ar filosofijos, iš kitos. Tokiai distinkcijai aš ryžčiausi nebent kraštutiniu atveju. Vienintelis aspektas, apskritai būdingas dabartiniam požiūriui ir išplitusiai termino vartosenai (daugiau ar mažiau marksistinei), yra socialinis reliatyvumas: bet kuri ideologija yra socialinis reprezentacijų rinkinys — išties sudėtingas dalykas. Faktas, kad viena paskira reprezentacija šiame rinkinyje svarstoma kaip teisinga arba klaidinga, racionali arba tradicinė, mokslinė arba ne, neatliepia idėjos arba vertybės socialinei prigimčiai. Pavyzdys: kad žemė sukasi apie saulę, yra mokslinis teiginys (aš taip jį ir traktuoju), bet didžioji dauguma mūsų amžininkų jį priima, kad ir negalėdami šio teiginio įrodyti. O ir tiems, kurie netgi pajėgtų šitą padaryti, minėtasis teiginys yra tapęs jų pasaulėžiūros dalimi — kartu su daugeliu kitų teiginių, kurių jie negali įrodyti. Tad kaip toks, jis gali būti pagrįstai traktuojamas kaip ideologijos-visumos integralinė dalis, t.y. kaip mez-

gantis tam tikrus ryšius su kitais ideologijos komponentais.[1]

Šioje vietoje neprošal būtų prisiminti, kad turbūt niekas XX amžiuje teoriškai taip nediskreditavo pačios ideologijos sąvokos, kaip, viena vertus, tarybiniai Markso komentatoriai, iš jo ideologijos fenomeno interpretacijos konteksto išpešę bei hipertrofuotai apibendrinę tezę apie „melagingą" sąmonę ir tokiu būdu pačią interpretaciją redukavę į perdėm negatyvią išvirkščios, melagingos sąmonės prielaidą, ir, kita vertus, Vienos ratelio loginiai empiristai, ideologiją, kaip neverifikuojamų teiginių terpę, paskelbę parateorija ir griežtai atskyrę nuo mokslo. Neišleiskime iš akių ir to poveikio, kurį mažiausiai dviems tarybinės Lietuvos intelektualų bei inteligentų kartoms padarė vadinamoji prof. Eugenijaus Meškausko mokykla (Vilniaus universiteto Filosofijos katedros šiuolaikiškų, moderuotų, provakarietiškos orientacijos marksistų grupė, kuri nuo kremlinologinio ir maskvocentristinio marksistinio obskurantizmo, neretai atmiešto rusiškuoju mesianizmu ir panslavizmu, skyrėsi kaip diena ir naktis), nūdienos epistemologijos ir ypač Vienos ratelio idėjomis — kad ir pasenusiomis Vakarų filosofinės minties kontekste, bet neabejotinai įtaigiomis to meto Lietuvoje — modernizavusi, o sykiu ir ideologiškai moderavusi jaunų žmonių mąstymą ir sąmonę šiaipjau pakankamai indoktrinavusį ir kontaminavusį tarybinį marksizmą. Iš šios gan įdomios ir netikėtos lietuviškojo marksizmo atmainos (kuri, beje, visiškai be reikalo yra kanalizuota į intelektualinį sąvartyną, nei išanalizavus, nei pamėginus konceptualiai sukritikuoti ją), sklido akivaizdus skepsis ideologijos per se atžvilgiu. (Nemanau, kad šis skepsis nesuvaidino jokio teigiamo vaidmens moderniojoje Lietuvoje, kurios kraštutinė indoktrinacija prasidėjo gerokai anksčiau už šalies aneksiją bei sovietizaciją.)

Tad nepasitikėjimas apskritai jokia ideologija dabartinėje Lietuvoje turi gan gilias šaknis, kurias išties naivu būtų suvesti į komunizmą ir antikomunizmą. Tik paradoksalu, kad ideologijos kritika Lietuvoje dažniausiai sklinda iš ideologinio, o ne analitinio diskurso: marksizmui prakeiksmus svaido tie, kurių pačių filosofija yra, prisiminus rūstų Leibnizo nuosprendį, paskelbtą Spinozos filosofijai, philosophia pessimae notae, t.y. prasčiausios rūšies marksizmas, o totalinio ideologijos neigimo priešakinėse gretose žygiuoja labiausiai indoktrinuoto ir kontaminuoto mąstymo atstovai. Jiems ir tiesa yra

anaiptol ne klasikinis adequatio rei et intellectus, o veikiau į praeitį arba ateitį nukreiptas ideologinis projektas. Nenuostabu, kad kritiškai neapmąstyta, nereflektuota ir teoriškai neartikuliuota ideologija virsta arba amorfiška, iš aiškių mąstymo formų ir kriterijų išslystančia, nebesuvokiama koše, arba, kaip pasakytų Goya, proto nekontroliuojamos vaizduotės pagimdyta pabaisa.

Štai kodėl labai jau nelengva būtų analizuoti skirtingų postkomunistinės Lietuvos ideologinių programų susidūrimą, remiantis tiek moderniosios Lietuvos mentalitetų istorija, tiek jos idėjų istorija. Dabartinei Lietuvos socialinei situacijai apibūdinti kaip niekas geriau tinka Lewis Mumfordo mintis, kad paralyžius visuomenę ištinka ne dėl priemonių, o dėl tikslo neturėjimo.[2]

Socialinio kūno skilimas ir gelminio, pamatinio pilietinio solidarumo praradimas, dėl kurių visuomenė 1992 metais pradėjo balansuoti ant visiškos socialinės dezintegracijos ribos (ją peržengus, belieka arba visuomenės fašizacija kaip galutinis atsakas į totalinės dezintegracijos grėsmę, arba visų karas prieš visus, kuris Lietuvoje, atrodo, jau ir vyksta), vargu ar leidžia ką nors rišlaus pasakyti apie mentalitetų ir visuomenėje vyraujančių idėjų santykį; kita vertus, idėjų istorijos naratyvas ir apskritai metaistorija dar negali atsirasti — tam reikia nors šiokios tokios laiko distancijos ir pačios istorinės perspektyvos.

Tad imkimės ir sintetiškesnio, ir kartu prieinamesnio būdo — pamėginkime socialinės antropologijos instrumentarijumi sukonstruoti du portretus, simbolizuojančius ir apibendrinančius dviejų ideologinių programų susidūrimą. Pagrindiniai klausimai šioje vietoje būtų: kokios implikacijos ir galimybės slypėjo jose? ką jos žadėjo nūdienos ir ateities Lietuvai? kodėl aš ryžtuosi šias galimybes įvardinti kaip užgesusias visiems laikams?

Praeities evokacija: Vytautas Landsbergis

Kalbant apie Vytautą Landsbergį, galima pajuokauti maždaug taip, kaip Voltaire juokavo, kalbėdamas apie mesiją: jeigu Jo ir nebūtų buvę, neišvengiamai būtų tekę Jį išgalvoti. Gal mano mintis pasirodys paradoksali, bet Landsbergio asmenybė ir veikla su visomis savo simbolinėmis reikšmėmis kuo menkiausiai skleidžiasi Sąjūdžio ir apskritai 1988-1993 m. laikotarpio kontekste. Tikrasis

Landsbergio asmenybės istorinis fonas ir kontekstas yra visas modernusis lietuvių nacionalizmas — tiek kultūrinis, tiek ir naujausių laikų Lietuvos istorijoje logiškai iš jo išsirutuliojantis politinis.

Nė kiek neperdedant galima teigti, kad lietuvių tautinės valstybės idėja gimė ir buvo įgyvendinta kaip moderniosios lietuvių kultūros projektas. Skirtingai nuo Vakarų Europos ir JAV, kuriose valstybės formavo modernias tautas ir jų kultūras, Lietuvos valstybė XX amžiuje buvo sukurta (net ne atkurta, o iš esmės naujai sukurta) sparčios lietuvių kultūros modernizacijos. Greičiausiai dėl šios priežasties mėginimai kritiškai svarstyti ar net hipotetiškai samprotauti apie savaimingą tautos valstybingumo ir suvereniteto vertę bei reikšmę jos kultūrai susilaukia griežtos lietuvių inteligentijos reakcijos: abejojimas tautinio valstybingumo ir suvereniteto verte jos akyse prilygsta šventvagiškam abejojimui tautinės tapatybės verte ar reikšmingumu. Šis valstybės ir kultūros tapatinimas dar ilgai tiek Lietuvoje, tiek apskritai Rytų Europoje niekais pavers visas kalbas apie minimalistinę valstybės sampratą. (Greičiausiai dėl šios aplinkybės visiškai neliberalus kaunietiškasis libertarizmas, griežtai ir net piktai nacionalizmą atsiejantis nuo liberalizmo, moderniosios lietuvių istorijos fone atrodo tiesiog komiškai ir su visa lietuviškojo moderno kultūrine logika siejasi maždaug tiek, kiek markizas de Sade siejasi su Maironiu.) Naujiesiems provakarietiškos orientacijos lietuvių intelektualams neišvengiamai teks griežtai specializuoti savo talentus idėjų kūryboje, o sykiu ir aiškiai apibrėžti bei lokalizuoti savo kūrybinius siekius ir polėkius — Lietuvos valstybės idėjos, lygiai kaip ir tautinės tapatybės, saugojimo bei puoselėjimo misija teisėtai priklauso lietuvių inteligentijai.

Landsbergis neabejotinai iškilo kaip inteligentijos fenomenas. Savo, kaip politiko, nelaimei, jis pamėgino pernelyg nominalistiškai (ne moderniosios socialinių mokslų metodologijos, o Viduramžių nominalistų ir realistų diskusijų dėl universalijų prasme) elgtis su istorija, ko gero, nuoširdžiai patikėjęs, kad ištartas žodis betarpiškai sukuria tikrovę, o kartu ir nedovanotinai atskyręs sąvokas ir daiktus. Landsbergis nesukūrė tikrovės, t.y. naujos Lietuvos (ar bent jau tokios Lietuvos, kokios viziją konstravo įkvėpta kultūrinė menotyrininko profesoriaus vaizduotė); jis viso labo tik pratęsė moderniojo lietuvių nacionalizmo ideologiją bei istoriją, kartu paliudydamas ir simbolizuodamas jo tęstinumą. Visa savo veiksmų logika,

politiniu diskursu ir galiausiai net išore Landsbergis visada priklausė ir tebepriklauso kone archetipinių XIX amžiaus pabaigos — XX amžiaus pirmosios pusės lietuvių inteligentų sluoksniui, todėl akylesniam socialiniam analitikui jau senokai jokių abejonių neturėjo kelti faktas, kad anksčiau ar vėliau paprasti žmonės (nors *mobile vulgus* profesoriaus sugestijoms bei savotiškai hipotezei pasiduodavo vos ne kaip garsieji Kiplingo *Džiunglių* banderlogai išmintingajam smaugliui Ka) ir saujelė vakarietiško tipo intelektualų jį atmes — socialinio ir kultūrinio atpažinimo mechanizmas neišvengiamai turėjo arba sutrikti, arba pradėti veikti pagal visiškai kitokį socialinės diferenciacijos režimą.

Nepaisant to, Landsbergis ir nacionalistinė lietuvių inteligentija sukūrė trumpalaikį 1988-1991 metų laikotarpio stebuklą (Atgimimą) — šį barokinio teatro, tautos vienybės misterijos ir moralinio egalitarizmo mišinį (be jokios abejonės, Lietuva tada gyveno pačias gražiausias ir laimingiausias savo XX amžiaus istorijos akimirkas). Po jo neišvengiamai turėjo sekti visuotinis nusivylimas — kolektyvinio entuziazmo ir masinės euforijos tiesiog iš anksto suprogramuotas — ir apatija, gyvenimui staiga pradėjus įgauti įprastinius pavidalus (vykstant sparčiai ekonominei, socialinei ir politinei visuomenės diferenciacijai), o sykiu ir netikėtai paaiškėjus, kad Lietuvoje, deja, kaip ir visame likusiame pasaulyje, žmogus visų pirma siekia asmeninės naudos ir gerovės, o tik po to susidomi savo tautinės tapatybės ir valstybės likimo problemomis; kad brutali prievarta, didžiausias politinis cinizmas, manipuliacijos masine sąmone ir socialinės eksploatacijos formos gali kuo puikiausiai koegzistuoti su tautinės vienybės ir lygybės (sic!) idėjomis bei apsisprendimu būti tos pačios tautos nariais; kad elitas visada valdo mases, o visa kita, deja, tėra socialiniai mitai ir ideologija; pagaliau, kad Sąjūdis ir apskritai Lietuvos nacionalinis išsivadavimas daugeliui žmonių (net ir lemtingomis 1991 metų sausio dienomis) buvo ne lietuvių istorijos ir kultūros, o visų pirma asmeninės nepriklausomybės ir laisvės, t.y. individualios sąmonės, projektas. Siuzerenui turbūt visada labai norisi tikėti, kad vasalai žūtbūtinėje kovoje su grobikais ištikimai, iki paskutinio kraujo lašo kaunasi už jo pilį ir jį, tuo tarpu pastarieji grėsmės ir mirties akivaizdoje greičiausiai galvoja apie savo namų bei juose pasilikusių artimųjų likimą...

Landsbergis 50-ties Tarybų Lietuvos egzistavimo metų

laikotarpiui nepripažino ne tik istorijos statuso — jis paprasčiausiai atsisakė jį traktuoti kaip tikrovę (Lietuvos Kultūros Kongreso rengėjus ir dalyvius tiktai turėjo šokiruoti sparnuota profesoriaus frazė: „Gyvename kultūros griuvėsiuose...". Manau, kad kaip tik šioje vietoje ir slypėjo Landsbergio-politiko neišvengiamo saulėlydžio ir galutinio pralaimėjimo ištakos. Mėginant demiurgiškai elgtis su istorija ir atlikti naują ideologinę jos konjunkciją, t.y. sugrįžti į 1940-uosius metus kaip išeities tašką, vaizduotės principas netruko palenkti realybės principą: tiesiog fantasmagoriškas verbalizmas, politikos ir apskritai viešojo gyvenimo ritualizavimas, kone magiškos formulės ir *užkeikimai (tarsi nesiliaujantys tauškalai apie privačią nuosavybę ir* asmens laisvę realiai vykdomos etatizmo ir valstybinio paternalizmo politikos kontekste patys savaime galėtų sukurti krašto gerovę), nuoširdžiai tikintis tuo sukurti naują tikrovę (tiksliau tariant, sugrįžti į jau egzistavusią, bet brutaliai sunaikintą), veiksmų ir netgi kūno simbolizmas (vargu ar atsitiktinės inteligentiškos barzdelės, akiniai, kietai ir „herojiškai" sučiauptos lūpos, kuriose tolydžio šmėsteli ironiška šypsena — visa tai lydėjo pavojaus ištiktos, bet orios Tėvynės, o kartu ir jos tiek išorinių, tiek vidinių priešų komentavimą) pradėjo tragikomiškai kontrastuoti ir kirstis su realiu sovietizuotos Lietuvos gyvenimu.

Visuomenės moralinė degradacija ir netgi reali jos atomizacija bei dezintegracija įvyko anaiptol ne Landsbergio, kuo daug kas jį kaltina, o tarybinėje epochoje. Landsbergis šioje vietoje buvo veikiau jos, vartojant Toynbee'o terminus, *gelbėtojas su laiko mašina*, mėginęs garbingos istorinės praeities evokacijomis, ritualizmu bei simbolizmu (neatmetu galimybės, kad visuomenėje ir pastaruosius dalykus bei jų mimikriją, lygiai kaip ir „vado" bei „tautos tėvo" mimesį, nemenka dalimi provokavo ne tiek tarpukario nepriklausomos Lietuvos reminiscencijos, kiek išlikęs tarybinis mentalitetas) nepripažinti to, kas buvo savaime akivaizdu. Pati tikrovė negailestingai pasišaipė iš profesoriaus, neregėto masto korupcija, įsigalėjusia kleptokratija bei valdžios ir jaunos, gyvybingos, veržlios nuosavos mafijos aljansu Lietuvą pavertusi šalimi, balansuojančia anaiptol ne tarp Rytų ir Vakarų, o veikiau tarp Afrikos ir Pietų Amerikos.

Šia prasme Landsbergis — radikalus idealistas, kuriam XX-ojo amžiaus pirmosios pusės lietuvių ideologija atrodo realesnė už pačią empirinę Lietuvos tikrovę. Jokiu būdu nepasakysi, kad šis ide-

alizmas yra bergždžias: toks idealizmas sukūrė ne tik, tarkim, Izraelio valstybę (pasak Dovydo Ben Guriono, tas, kas netiki stebuklais, yra prastas realistas), bet ir moderniąją Lietuvą. Ne veltui Anatol Lieven, savo knygoje apie Baltijos šalių revoliuciją pademonstravęs vakariečiui analitikui išties retą įžvalgumą šių šalių atžvilgiu, pastebi:

> Sykį rašiau, jog Lietuvoje man pasirodė būtina išlaikyti spalvingos retorikos egzaminą, iki pasirengsi tapti nacionalistiniu politiku arba intelektualu. Aš tąkart juokavau, bet tame pajuokavime galėjo būti ir kiek tiesos. Kova dėl nacionalinės nepriklausomybės visose trijose Baltijos valstybėse visada buvo persipynusi su kultūrine kova, siekiant sukurti ir apibrėžti tautą. Išties galima sakyti, kad nacionalistinė inteligentija, neišskiriant ir Dr. Landsbergio senelių, neabejotinai sukūrė moderniąją lietuvių tautą. Nuo tada, kaip ir kai kuriose kitose Rytų Europos šalyse, bet visiškai skirtingai nuo Vakarų Europos, šioji inteligentija buvo nacionalistinių ir netgi šovinistinių sąjūdžių priešakinėse gretose, kai tuo tarpu paprasti žmonės (su tam tikromis išlygomis) dažnai į juos net neįsitraukdavo. Daugelis lietuvių inteligentijos atstovų aistringai tapatinasi su nacionaline kultūrine Lietuvos vizija. Jie myli Landsbergį, kadangi jis yra tobulas šios tapatybės simbolis.[3]

Nepaisant Lieveno pastabų įžvalgumo (jau nekalbant apie neabejotinai sveikintiną šios įdomios studijos autoriaus gebėjimą Baltijos šalių kultūrinės ir politinės emancipacijos istoriją įtraukti į aiškiai apibrėžtų vakarietiškų sąvokų bei terminų tinklą, nemistifikuojant nei paties savęs, nei skaitytojų), dviem klausimais su juo galima rimtai pasiginčyti.

Pirma, jis nepastebėjo arba nesuprato (greičiausiai tam tiesiog pritrūko laiko ir papildomų konsultacijų) sovietizuotos lietuvių inteligentijos mandarinizmo prigimties ir esmės. Jos tikrai neverta tapatinti su senojo tipo, t.y. „klasikine", nacionalistine lietuvių inteligentija. Visai kaip senovės Kinijos mandarinai, neturėję nei turto, nei nuosavybės teisės, bet užtat naudojęsi visomis imperatoriaus teikiamomis privilegijomis, tarybiniai lietuvių inteligentai-mandarinai (neturiu omeny pavienių, tikrai retų ir todėl visiems gerai žinomų

išimčių) buvo apdovanoti visomis valdančiosios partijos suteiktomis privilegijomis, o neretai buvo ir įtraukiami jei ir ne į tiesioginio šalies valdymo sferą, tai bent jau į rafinuotą ideologinio teroro aparatūrą. Valdžios globa ir išskirtinis dėmesys absoliučiai daugumai sumandarinintų inteligentų tapo gyvenimo norma. Vienas iš Lieveno atlikto — neabejotinai kruopščiai ir talentingai — tyrimo trūkumų ir yra tas faktas, kad anapus jo dėmesio liko fundamentalus lietuvių inteligentijos pokytis, įvykęs tarybinėje epochoje. Iš buvusio savotiškai sekuliarizuoto religinio ordino ar sąjūdžio (beje, labai primenančio Berdiajevo aprašytuosius rusų inteligentus, skirtingai nuo vakarietiškų intelektualų, nieko reikšmingo nesukuriančius, bet užtat pasiryžusius atiduoti savo gyvybę už intelektualų kuriamas idėjas — nesvarbu, ar tai būtų Lamarcko ir Darwino gamtos teorijos, ar Markso mokslinio komunizmo doktrina) inteligentai Tarybų Lietuvoje virto klestinčia (išskyrus, žinoma, disidentus ir apskritai režimui nelojalius žmones) socialine grupe. Ilgainiui jie neatpažįstamai pakito ir galutinai nutraukė visus ryšius, siejusius juos ne tik su Vakarų intelektualine bei kultūrine tradicija, bet ir su senojo tipo lietuvių inteligentija — pavadinkime ją nacionalistine, neteikdami šiam žodžiui jokios neigiamos konotacijos.[4] Mandarininiai inteligentai ilgainiui prarado ne tik nors kiek griežtesnius ir artikuliuotus profesionalumo kriterijus bei savikritikos galią, bet ir apskritai nors kiek aiškesnę vertybių ir idealų hierarchiją.

Todėl Lieveno apibendrinimai šioje vietoje tikrai „nedirba". Landsbergizmo, kaip moderuoto nacionalizmo, o kartu ir kultūrinio bei politinio nacionalizmo naujosios jungties ideologijos, saulėlydyje pats Landsbergis labiausiai nemėgstamu asmeniu tapo kaip tik naujųjų inteligentų-mandarinų tarpe. Ir ne vien dėl to, kad Landsbergio vadovavimo Aukščiausiajai Tarybai laikais jie prarado tokią sau įprastą valdžios globą bei išskirtinį jos dėmesį (nors ši priežastis taipogi ganėtinai svarbi), bet, svarbiausia, dėl tos prarajos, kuri dėl Landsbergio primestos aiškios vertybių ir idealų hierarchijos bei geležinės kultūrinės logikos juos beviltiškai atskyrė nuo reikšminga ir net pamatine laikomos lietuvių kultūrinės kūrinijos — kad ir nuo paties Landsbergio skambinamo ir tiesiogiai referuojamo Čiurlionio. Iškilo grėsmė, kad į autentiškos kultūros zoną bus įtraukta tik tarpukario Lietuvos ir išeivijos kūryba. Kita vertus, tie patys mandarinai, laiku susiprotėję atlikti gyvybiškai svarbų ideologinį *salto mor-*

tale, o vėliau kartu su nežinia iš kur išdygusiais naujaisiais sikofantais bei agresyviais profanais suformavę „ekspertų" ir patarėjų kohortą, galutinai sukompromitavo patį Landsbergį. Tad peršasi paprasta išvada — įvyko fundamentalus skilimas pačios lietuvių inteligentijos tarpe. Ne paskutinis vaidmuo jame teko ir tiems, kurie „kultūros griuvėsių" Landsbergiui negalėjo atleisti netgi labiau nei dėmesio ir globos stokos.

Antrasis (ir gerokai esmingesnis) klausimas, kuriuo su Lievenu verta rimtai pasiginčyti, — tai landsbergizmo redukavimas į „senąjį gerąjį" nacionalizmą. Imčiausi ginti tezę, kad, nepaisant graudžiai juokingo gręžiojimosi į praeitį ir Lietuvai tiesiog tragiško realiosios jos dabarties nesupratimo, Landsbergio ideologinėje programoje *implicite* vis dėlto, glūdėjo atsekami (bent jau teoriškai rekonstruojami) universalizmo elementai. Kad ir lyginamas tai su Smetona, tai su Kudirka (pastarajam, beje, Landsbergis tikrai artimesnis — Smetona visų pirma buvo didelės patirties ir profesionalus politikas bei administratorius, ko tikrai nepasakysi apie Landsbergį, — nors, skirtingai nuo Kudirkos, turėjusio antisemitinių prietarų, Landsbergis žydų atžvilgiu visada demonstravo ypatingą draugiškumą ir toleranciją), Landsbergis vis dėlto yra XX amžiaus pabaigos žmogus. Landsbergį-politiką su XIX amžiumi sieja tikrai glaudesni saitai nei su XX-uoju. Bet Landsbergis-ideologinės programos architektas iškilo kaip specifinis Rytų Europos postkomunizmo reiškinys. Universalizmo pradas neabejotinai slypėjo moralios politikos idėjoje, kuri Landsbergį kažkiek priartina ir prie Havelo, nepaisant didžiulių intelektualinio temperamento, psichologinių ir apskritai asmeninių šių žmonių skirtumų. Universalizmas Landsbergio programoje skleidėsi ir Holokauste dalyvavusių lietuvių besąlygiškame pasmerkime (tik, deja, suabsoliutintas etinis matas Landsbergį vertė nuolatos painioti teisės ir moralės sąvokas bei argumentus). Pagaliau universalizmo elementai buvo akivaizdūs ir Landsbergio įsitikinime, kad lietuvis komunistas dėl savo etninės priklausomybės anaiptol nėra kuo nors geresnis už svetimą, t.y. kitatautį komunistą.

Deja, landsbergizmo žlugimas užgesino šias implikacijas ir galimybes. Landsbergis galėjo tapti lietuviškojo nacionalizmo moderatoriumi ir sykiu jo universalistinių elementų autoriumi. Jis galėjo naujai įprasminti ir nuolatinį Lietuvos praeities dalyvavimą Lietuvos

dabarties, o gal net ir ateities, kūrime. Bet jis nedvejodamas atmetė realią Lietuvos dabartį. Šioji, savo ruožtu, lygiai tą patį padarė su Vytautu Landsbergiu.

Realizmo skurdas: Algirdas Brazauskas

Su praeities evokacijomis buvo baigta. Naujasis Lietuvos Respublikos Prezidentas Algirdas Brazauskas pasišovė vykdyti *Realpolitik*, tuo galutinai atmesdamas Landsbergio vykdytą politiką. Bet žymiai įdomiau, kokie gi pokyčiai įvyko ideologijoje. Šio klausimo svarstymas mus išvaduos nuo nelemtojo *ad hominem*, kurio Lietuvoje, deja, niekaip neatsikratoma nei rašiniuose, nei diskusijose. Manęs šiame etiude visiškai nedomina Landsbergio ir Brazausko jausmai tėvynei ir tautai, lygiai kaip man visiškai neįdomios jų asmeninės savybės bei požiūriai į valdžią. Šitie dalykai analitiniam skalpeliui sunkiai pasiduoda — pradėjęs apie juos rašyti, nejučia gali įsivelti į ganėtinai lėkštą propagandinę akciją.

Kodėl Brazauskas, pats kurį laiką buvęs vicepremjeru ir Prunskienės kabineto nariu (vadinasi, ir Landsbergio valdymo metais jis nebuvo nušalintas nuo vykdomosios valdžios), taip lengvai sugrįžo į aukščiausiąją valdžią? Kodėl asmeninėse varžybose jis visą laiką išlaikė apčiuopiamą persvarą prieš Landsbergį? Ir kodėl komunistų partija Lietuvoje ne tik nežlugo, bet, apsigaubusi nauju vualiu, sugrįžo į valdžią, tuo visą Vakarų pasaulį priversdama (ypač po ekskomunistų sėkmės Lenkijoje įvykusiuose rinkimuose) prabilti apie galimą Rytų ir netgi Centrinės Europos „lituanizaciją"? Šitie klausimai anaiptol neveda į *ad hominem* lygmens svarstymus. Atsakymai į juos slypi greičiausiai visuomenės indoktrinacijos laipsnyje. Netikėjau ir niekada nepatikėsiu, kad žmonės savo balsus atidavė „specialistams" ir „profesionalams". Visos postkomunistinės Lietuvos valdžios, neišskiriant nei įstatymdavių, nei egzekutyvų, pademonstravo daugmaž vienodą aroganciją ir inkompetenciją.

Tad atsakymas aiškiai glūdi kitur. Šiuo klausimu vertėtų trumpam sugrįžti prie Lieveno studijos. Jis rašo:

> Bendroji viešosios nuomonės pirmenybė, kurią Brazauskas įgijo prieš Landsbergį, atspindi bendrąjį buvusių tarybinių respublikų modelį: nors pati savaime ko-

munistų partija pasidarė didžiai nepopuliari, eiliniai žmonės daugeliu atvejų individualius komunistų lyderius vertino palankiau nei opozicijos lyderius. Brazauskas, netgi kai jo partija Lietuvoje sumažėjo, didžiojoje daugumoje viešosios nuomonės apklausų ir toliau pastoviai pirmavo prieš Landsbergį — išskyrus kokius metus ar po jų sekusius 1991 metų sausio įvykius. [...] Iš dalies tai atspindi instinktyvų konservatizmą tų rinkėjų (ypač vyresnio amžiaus žmonių), kurie užaugo prie tarybų valdžios, o iš dalies ir paprasčiausią antiintelektualizmą. Esama netgi rasistinio elemento (atitinkamai pakurstyto tarybinės dezinformacijos, kuri Landsbergį klaidingai apkaltino esant vokiečiu arba *„puszydžiu"*. Pastarąją versiją savo ausimis esu girdėjęs net iš, atrodytų, šiuolaikiškų ir mąstančių žmonių, anaiptol ne iš tamsybininkų. —L.D.)[5]

Netgi žvelgdamas į perdėm išorines užsienio ir vidaus politikos realijas, pradedi nebesuprasti, kuo „naujieji leiboristrai" didžiosios visuomenės dalies akyse pasirodė pranašesni už trejetą metų valdžioje išbuvusius „naujuosius sankiulotus" bei jų lyderius. (Iš vieno savo pažįstamo — beje, pakankamai šviesaus — žmogaus išgirdau ir tokį balsavimo motyvą: jis specialiai balsavęs už LDDP, kadangi puikiai supratęs, kad tik tokia brutali ir gerai organizuota politinė jėga, kaip darbiečiai, gali sustabdyti vis intensyvėjančią visuomenės fašizaciją.) Savo pagarba profesionalumui ir kompetencijai, iškeltai aukščiau už partinę ištikimybę, lojalumą bei partikuliarinius interesus? Daugybės moralinių bankrotų — kitaip šių žmonių pavadinti tiesiog neįmanoma — sugrįžimas į ministrų postus ir apskritai aukščiausiąją valdžią, lygiai kaip ir vienintelio profesionalaus, neabejotiną tarptautinį prestižą turinčio Lietuvos diplomato JAV pakeitimas „saviškiu", ganėtinai iškalbingai byloja, kaip „naujieji leiboristai" gerbia profesionalumą ir kompetenciją.

Gal visuomenė iš jų tikėjosi sulaukti daugiau tolerancijos ir apskritai civilizuotesnio požiūrio į žmogų bei visuomenę? Juk Landsbergis neretai būdavo kaltinamas tyčiniu, gerai apgalvotu pačių žemiausių minios instinktų provokavimu. Deja, lygiai tą patį — jei tik ne dar didesniu mastu ir brutaliau — pasirodė besugebą ir „naujieji leiboristai". Pakanka prisiminti į darbą paleistą atvirą kseno-

fobiją bei iš jos darytą politiką prezidento rinkimų metu. (Pats žavingiausias šios klaikios istorijos momentas yra tas, kad neprilygstamą minties perlą (XX amžiaus pabaigoje!), jog kitatautę moterį vedęs lietuvis neturi moralinės teisės būti Lietuvos prezidentu, išsakė ilgametis garsiausios lietuviškosios antikomunistinės organizacijos pirmininkas, sudaręs aljansą su „naujaisiais leiboristais" — šioje vietoje darosi aišku, kad postkomunistinės Lietuvos politikos sukurtoji fantasmagorija toli pranoksta Goya'os ar Boscho nutapytąją fantasmagoriją.) Vargu ar verta kalbėti apie „naujųjų leiboristų" ekonominę ir kultūrinę politiką. Jos paprasčiausiai nėra, lygiai kaip nėra jokios Lietuvos ateities vizijos, jau nekalbant apie ilgalaikę šalies strategiją.

Be jokios abejonės, „naujieji sankiulotai" per trejus metus pridarė daugybę absurdiškų sprendimų ir apskritai žalos, bet jų garbei reikia pastebėti, kad visos jų daromos nesąmonės buvo paženklintos kažkokia individualumo ir asmeniškumo žyme, kitaip tariant, buvo kažkuo spontaniškesnės ir netgi žmogiškesnės už slegiantį, tiesiog beviltišką „naujųjų leiboristų" nekonceptualumą ir bejėgiškumą. Nedaug betrūksta, kad būtų galima pripažinti pakankamai šiurpų dalyką: demarkacinė riba, skirianti dabartinę Lietuvos valstybę nuo lietuviškosios *Cosa Nostra*, darosi vis mažiau beįžiūrima bei menkiau apčiuopiama. Ir neverta turėti iliuzijų, kad tai „neišvengiami", „laikini" ar netgi „vakarietiški" procesai — deja, tai Afrikos ir Lotynų Amerikos realybė, tiesiog talentingai perkelta į Šiaurės Atėnus.

Bet gal sugrįžkime prie svarstomosios problemos. Kaip nebūtų paradoksalu, bet Brazausko pergalė prieš Landsbergį beveik nieko bendro neturi nei su jų vykdyta ir tebevykdoma politika, nei pagaliau su jų asmeninėmis savybėmis. Iš to, ką A sako apie B, daugiau sužinome apie A negu apie B. Ši savo paprastumu geniali psichologinė Spinozos maksima (vėliau vaisingai taikyta Frommo studijose) neblogai paaiškina ir nūdienos Lietuvos situaciją. Kad ir kaip būtų, bet atsakymai į mano iškeltuosius klausimus glūdi dabarties lietuvių ideologijos vingiuose ir apskritai visuomenės ideologinėje indoktrinacijoje.

Pradėkime kad ir nuo to, jog Brazausko kultivuojama ideologija (ne ideologinė programa!) savo esme anaiptol nėra antiteziška Landsbergio plėtotajai ideologijai. Tai tas pats nacionalizmas, tik nepalyginamai sėkmingiau adaptuotas postkomunistinei

Lietuvai — vietinis, partikuliarinis, „realistiškas" ir be visų landsbergiškųjų, t.y. universalistinių, implikacijų. (Adomo Michniko mintis, kad nacionalizmas taps paskutiniaja komunizmo pakopa, yra išties pranašiškai teisinga.) Landsbergio pusėje buvo sąvokos ir normos, atplėštos nuo Lietuvos socialinės tikrovės. Brazauskas, priešingai, supranta ir neblogai jaučia šią tikrovę (kuriai šiuo atveju atstovauja demoralizacijos, korupcijos ir visų karo prieš visus paralyžuota visuomenė); tik pastaroji, deja, pati savaime nesiorganizuoja ir nesikuria — tam neišvengiamai reikia sąvokų, idėjų ir normų, jau nekalbant apie tradiciją bei jos tęstinumą. Brazausko nacionalizmas daugeliu požiūriu iškyla kaip paprasčiausia Landsbergio nacionalizmo karikatūra: trivializuotas politinis diskursas, dar labiau supaprastinta nacionalizmo idiomatika ir apskritai jo „semiotika". Skirtingai nuo landsbergiškojo nacionalizmo, mėginusio nesitenkinti vien gentinės ištikimybės pareiškimais (nors, tiesą pasakius, tai nesutrukdė „naujiesiems sankiulotams" į savo gretas įsileisti daugybę cinikų bei sociopatų, galutinai praradusių ir moralę, ir sąžinę — ką gi, kaip minėjau, aš samprotauju ne tiek apie empirinę socialinę tikrovę, kiek apie ją pakeisti galėjusias tylias galimybes bei ideologines implikacijas) ir taikyti universalesnes normas bei kriterijus, brazauskiškajam nacionalizmui darosi svetimas bet koks rigorizmas ir apskritai bet kokios aiškaus, artikuliuoto mąstymo distinkcijos.

Jau beveik prieita genialios išvados, kad kolaboracinizmo ir kolaborantų Tarybų Lietuvoje nebuvo — buvo tik patriotai-nacionalkomunistai, — mėginę slapta sunaikinti komunizmą iš vidaus, o sykiu ir apsaugoti tautą nuo ruso, t.y. tikrojo komunisto. Tad pačiu paradoksaliausiu būdu sugrįžta gentinei visuomenei ir šiuolaikiniam traibalizmui tokia miela „savo-svetimo" dichotomija, apaugusi naujomis socialinėmis reikšmėmis. Jei landsbergiškajam nacionalizmui komunisto sąvoka buvo etniškai neutrali (tai greičiausiai ir yra didžiausias jo laimėjimas, Lietuvą kažkiek pakylėjęs virš ksenofobinės isterijos apimtų Rusijos, Rumunijos ir net Lenkijos, įsigudrinusios išlaikyti antisemitizmą, neturint žydų — iš kažkada Lenkijoje gyvenusių 3 milijonų žydų šiandien liko 3 tūkstančiai), tai brazauskiškasis jo atitikmuo blogųjų „komunizmo" termino konotacijų linkęs netaikyti saviesiems — lietuviams komunistams.

Tad kokia gi socialinio veiksmo galimybė slypi ideologinėje formulėje „jei lietuvis, tai ne komunistas"? Ogi paprasčiausia,

Popperio terminą prisimenant, sąmokslo teorija: kadangi komunistų Lietuvoje būta, bet lietuviai iš principo — pagal apibrėžimą — negalėjo ir negali būti tikri komunistai, vadinasi, komunizmas yra kažkieno (turbūt labai nesunku atspėti, kieno — XX amžius jau pasiūlė universalų ir visada teisingą atsakymą į šį klausimą bei galimas jo variacijas) sąmokslas prieš lietuvių tautą. Tad ksenofobija Lietuvoje ne tik neišnyko, bet, priešingai, yra palikta kaip slaptasis ir lemtingasis ginklas valdžios krizės atveju.

Žinoma, minėtoji ideologinė formulė pati savaime tėra „naujųjų sankiulotų" formulės „jei komunistas, tai ne lietuvis" inversija, dar kartą tik patvirtinanti gan seną mano tezę, kad tikroji postkomunizmo istorija vyksta logokratinėje erdvėje, t.y. represyvioje ideologijų kalboje. Bet šios formulės provokuoja socialinį veiksmą, o dar dažniau — paprasčiausią socialinį revanšizmą, kurio intensyvumas paprastai esti atvirkščiai proporcingas pozityvių socialinių idėjų ir projektų galiai.

Skirtingai nuo Landsbergio, Brazauskas pirmenybę atidavė ne idealizmui ir praeičiai, o realizmui ir dabarčiai. Jis pasirinko ne tik kitokį socialpsichologinį instrumentarijų bei politinį diskursą, bet ir kitokią ideologinę programą bei kitokį civilizacinį imperatyvą. Nacionalizmas jo buvo galutinai apvalytas nuo universalistinių polėkių bei implikacijų, o sykiu ir paverstas partikuliariniu, kone etnokultūriniu — kitaip tariant, žemiausio rango ir prasčiausios rūšies nacionalizmu. Civilizaciniu imperatyvu tapo banali, vaizduotės principo galutinai išsižadėjusi realybės principo ir homogeniškos tvarkos sąjunga. Žodžiu, tai programa ir imperatyvas, tik išduodantys realizmo skurdą. Lietuvai it tyro oro gurkšnio reikėjo postmodernaus nacionalizmo, aprėpiančio atvirumo ir racionalaus kosmopolitizmo galimybes. Deja, vienu atveju ji sulaukė kiek „pagerinto" Kudirkos tipo nacionalizmo (ir tai su tam tikromis išlygomis), o kitu — tik trivializuotos, instrumentalizuotos ir sukarikatūrintos jo versijos.

Ar buvo įmanoma „sutaikyti" Landsbergį ir Brazauską, t.y. abi čia svarstytąsias ideologines programas paversti racionalia visuma, aprėpiančia tradiciją ir moderną, praeitį ir dabartį, vaizduotę ir tikrovę? Manau, kad ne. Landsbergis ir Brazauskas niekada nebuvo, nėra ir nebus iki galo savarankiški ideologiniai (sykiu ir politiniai) fenomenai. Jie abu — komplementariniai reiškiniai, iškilę vienas kito dėka, tad abu turėtų būti vienodai dėkingi savajai negatyvios tar-

pusavio priklausomybės įtampai. Didesnės savarankiškos vertės jų simbolizuojamos programos tikrai neturi. Liūdniausia, kad kovos įkarštyje jie abu vienodai prarado tai, į ką juos rinkę žmonės dėjo tiek vilčių, — racionalią ateities Lietuvos viziją.

Leonidas Donskis

Carlisle, PA

Išnašos

1 Louis Dumont, *From Mandeville to Marx: The Genesis and Triumph of Economic Ideology* (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1983), p. 17.
2 Lewis Mumford, *The Culture of Cities* (New York; Harcourt, Brace and Company, 1938), p. 299.
3 Anatol Lieven, *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence* (New Haven and London: Yale University Press, 1993), op. 25.
4 1992 metų liepos mėnesį Vilniaus universitete įvykusio tarptautinio vasaros seminaro *Lietuva pereinamuoju laikotarpiu: iš totalitarizmo į demokratiją* metu savo vakariečiams kolegoms skaičiau paskaitą, kurioje išplėtojau aiškią distinkciją tarp intelektualų ir inteligentų. Švedų istorikas Paul Rudny tąkart man pareiškė kritinę pastabą, pridūręs, kad XX amžiaus Vakarų kairieji intelektualai ne tiek jau ir skiriasi nuo Rytų Europos inteligentų. Tad beatodairiškai operuoti idealiais tipais yra kiek pavojinga. Mano kolega greičiausiai buvo teisus.
5 Anatol Lieven, *The Baltic Revolution*, p. 231.

PRAEITIES EROGENIKA LEONARDO GUTAUSKO ROMANE *VILKO DANTŲ KAROLIAI*: FA(TA)LIŠKOS ATMINTIES SPĄSTUOSE

Leonardas Gutauskas, *Vilko dantų karoliai* (Vilnius: Vaga, 1990).

Nors Leonardo Gutausko romanas *Vilko dantų karoliai* įsirašo į gilią lietuvių antimodernistinės, antiintelektualistinės literatūros tradiciją, jį įmanu tyrinėti ir taikant modernią ar postmodernią literatūros, kultūros bei filosofijos teoriją. Kartais gali rodytis, kad šitaip tyrinėjant kūrinį jis prievartaujamas, bet, antra vertus, kūrinys, prievartaudamas teoriją, gali suteikti jai naujų postūmių.

> Amžinoji įvykio tiesa nesuvokiama, kol pats įvykis neįsibrėžia į odą. Bet kiekvienąsyk mes turime padauginti šį skausmingą [įvykio] sudabartinimą iš prieš-dabartinimo, kuris jį apriboja, išjudina ir transformuoja.[1]

rašo prancūzų filosofas Gilles Deleuze. Šiek tiek trivializuojant pirmąją mintį, galima teigti, kad Leonardo Gutausko romano naratorius giliausiai patiria įvykius tik tada, kai jie skausmu, žaizda įsirašo į jo kūną (kaip amžinas parklupimas, kaip vapsvų gyliai ar nudegimai etc.) Nes žaizda, kaip mano Bousquet, dažnai pasisako už save.[2] Todėl kalbėdamas apie *Vilko dantų karolius* ir norėčiau daryti paraleles (galbūt ne visai vykusias) tarp kūno-įvykio, kūno „teritorijos" ir praeities „zonų", tarp atminties ir kūno abipusio alogiškumo.

Pats autorius (arba juo pasitikįs naratorius) itin dažnai teigia, kad atmintis nesuvaldoma, kad įvykius ji prisimena ir primena be jokios tvarkos, nes „ak, kaip keistai šokuoja ta Atmintis lyg žiogas iš vienos vasaros į kitą..."[3]:

> Tado rašymo principas: fiksuoti visus Atminties signalus, ir fiksuoti juos tokia tvarka, kokia Ji juos siunčia. Juk negalėjo Tadas atsakyti, delnais prisidengt akis, vata užsikimšt ausis — įsižeidus Atmintis galėtų visiems laikams jam nugarą atsukti, be to, niekas nežino, kas Atminčiai svarbu, ar koks kliedesys, ar tikslus būtojo laiko aprašymas, gal Atminčiai nesvarbu, kas ciesoriui svarbiausia..." (86).

Ir kadangi Atmintis[4] taip nori,

> viename tekste bus žvėrių mėšlo smarvė, mažas vaikas, siautėjantis plikarūris pavianas ir įkaušęs teploriius. Tai Atminties tekstas, ne mano, ir klaidos čia negali būti, ir niekas nieko čia nenori apgaudinėti, kaip sakydavo didis poetas Stachura. (94-95)

Tuo ir pateisinama šio autobiografinio romano struktūra, panėšinti į begalinį barokinių karoliukų vėrinį (čia galima prisiminti XVIII a. Lietuvos religines knygas, kurios buvo panašiai konstruojamos: jose pasakojami epizodai, įvykiai dažnai visai nebūdavo tarp savęs susiję, o juos siejo tik kokia nors didaktinė idėja ar dogmatinė tiesa, kurią tie įvykiai iliustruodavo. Bet ar rastum tokią „idėją" Gutausko romane?).

Antra vertus, ir tarp labiausiai nutolusių įvykių galima rasti universalią prasmę, jei pats žmogus suvoks save kaip įvykį begalinėje įvykių grandinėje. Kaipgi šituos įvykius prikelia Atmintis? Kaip veikia Atminties mechanizmas *Vilko dantų karoliuose*?

Aš norėčiau pasiūlyti šiek tiek freudišką, šiek tiek deleuzeišką, ir šiek tiek metaforišką schemą Atminčiai paaiškinti. Kadangi pradžioje sakiausi brėšiąs paraleles tarp kūno ir Atminties, vienas iš pagrindinių šio rašinio teiginių būtų: Atmintis veikia kaip genitalinė zona, „perduodanti" signalus kitoms „kūno" erogeninėms vietoms. Šiuo požiūriu praeitis gali būti laikoma viena iš erogeninių vietų.

Remiantis Deleuze'o apibrėžtimis, tik jas taikant visai kitiems kontekstams, aš teigčiau, kad labai ryškus Gutausko romane yra praeities kaip kalbos vaizdinys. Prisiminti — kalbėti. Daugybėje romano vietų naratorius suteikia žodį praeičiai, — ji kalba (arba įvykiai ar veikėjai kalba už ją ar su ja). Vadinasi, praeitis — lyg begalinė burna, burna — lyg duobė, sykiu baisi ir sava[5]:

> ...o mums — Atminties duburys, po kurį štai gražiai rėplinėja raidės-skruzdės (nes kas taip švariai galėtų nuvalyti tuos kaulus?). Tik joms 37 metų-šviesmečių gylio duobė — nebaisi, sava, tarsi gimtoji erčia. (14)

Burna kalba:

> Atsižvelgdami į tai, kas tiktai gali būti matoma ir girdima, kas niekad nėra patvirtinama kitu organu ir kas yra Užmiršimo atmintyje, Neįsivaizduotino vaizduotėje ir

> Nesuvokiamo mintyje objektas — ką kita mes galime daryti, užuot kalbėję apie tai?[6]

Bet: „...Kalbėjimas bus sudarytas iš valgymo ir tuštinimosi, kalba bus skaptuojama iš šūdo, kalba ir jos vienbalsiškumas...".[7] Rodos, kad *Vilko dantų karoliai* prisideda prie šios teorinės minties, tvirtindami, kad kalbėti — dar reiškia ir verkti (klyksmas, skaudus verksmas, bet žodis ar raidė lyg ašara — ši metafora be galo dažna Gutausko romane, ji kiek triviali, nes kartojama kone kiekviename lietuviškame eilėraštyje nuo XIX a. pabaigos): „Svirpina Zabielkutė vis užsikirsdama, tarsi bijodama suklysti, svirpia ir verkia, kūkčioja..." (24) etc. Taigi praeitis — burna, anusas, akis („ir kryžmai XXXXX per akis ir per atmintį" (84).[8] Ji — bedugnė, pasakė Deleuze'o, „bedugnė giluma. Visa prasideda nuo bedugnės prarajos".[9] Tačiau praeitis kaip viena iš erogeninių vietų arba kaip teritorija, jungianti kelias (jau minėtas) erogenines vietas, yra valdoma Atminties (genitalinė zona). Bet:

> Seksualiniame paviršiuje erogeninės zonos yra įsivėlusios į kovą, kurią genitalinė zona, manoma, turėtų išspręsti ir numalšinti. Bet genitalinė zona pati savaime yra didesnės kovos, rūšies ir visos žmonijos lygmenyje, vieta: burnos ir smegenų kovos.[10]

Čia atmintis tampa ir auka, ir agresore. Prievartaudama praeitį (nors pati prievartaujama smegenų), ji prikelia tai, apie ką kalbantis nenorėtų kalbėti, ko nenorėtų sakyti. Dar daugiau, ji prikelia tai, ko visai nenorėta, kad būtų įvykę (Sibiras, skausmai, kančios, mirtis). Atmintis tampa auka, išprovokavusia kitas erogenines praeities (ir praeities kaip erogeninės vietos) vietas, kurios sukelia

> agresijas ir godulius, kurie transcendentuoja visa tai, kas vyksta kūnų gilumose; troškimus, meiles, poravimąsi, kopuliacijas ir intencijas, kurios peržengia visa, kas atsitinka kūnų paviršiuje; ir galiausiai, bejėgiškumus ir mirtis, kurie transcendentuoja visa, kas būtų galėję įvykti.[11]

Į kiekvieną erogeninę zoną yra projektuojami tam tikri vaizdinių sambūriai, kurie užtikrina zonos autoerotinį pasitenkinimą.[12] Tad kokie praeities vaizdiniai sustiprina Atminties mas-

turbaciją, kuria susiejama bedugnė tarp praeities fantazijų ir rašymo momento troškimų?

Kalbant apie tai, neišvengiamai reikia diskutuoti lietuvišką masochizmą, kurio tradicijos gana senos. Atminties malonumas (ar malonė) lapoja skaudžiuose, skausmą keliančiuose dalykuose (pvz.: masochistinis knygos deginimas *Vilko dantų karoliuose*). Identifikuojamasi su skausmu (ne tik su savo, savo paties iškentėtu, bet ir su tautos, viso pasaulio). Šitaip sakydamas, neteigiu, kad reikia išsižadėti savo skausmo, bet ar kentėjimas, įsikūnijęs žaizdos įvaizdžiuose, visagalis?

> Paklausyk: šie namai yra manyje, šie šventųjų namai ir jų knygos ir paveikslai ir giesmės ir regėjimai, visa yra manyje, man nereikia niekur keliauti, jie yra manyje nuo pradžios, niekada jie nebuvo manęs palikę, *kiekvienas palaukių akmuo yra ašarų būstas*, kiekvienas šaltinis Ūla yra jųjų ir mano ašarų versmė, nes *Lietuvos žaizda* — viso, kas yra ir bus, pradžia..." (146) (mano pabrėžta — A.T.).

Kiekvienas skaudulys tiek geistinas, kad žaizda tampa Atminties fetišu (t.y. labiausiai jaudina, dirgina). Ją ir galima būtų laikyti vienu iš stipriausių praeities vaizdinių, keliančių atsimenančiam ekstazę. Mėgstama kankinti save ir nusižeminimu, dažnai pasivadinant menkinančiais vardais: tepliorius, eiliakalys etc. Tačiau ir čia malonumas neturi jokios strategijos: tai tik energija, siekianti išsiveržti.[13] Ir šita energija romane, rodos, veržiasi šiek tiek per anksti, tapdama nesuvaldoma, neartikuliuota:

> Mūsų kultūra yra priešlaikinės ejakuliacijos kultūra. Vis labiau suvedžiojimas ir visas gundymo būdas — kuris visada yra itin ritualizuotas procesas — nutrinamas betarpiško ir imperatyvinio troškimo realizavimo.[14]

Tokio „neartikuliuoto", priešlaikinio išsiveržimo geriausiais pavyzdžiais būtų *Vilko dantų karolių* poetiniai intarpai, pvz.:

> ...aš noriu žiūrėti matyti klausytis išgirsti žiūrėti klausytis ir nieko neveikti kaip debesys plaukti kaip lietūs kaip jūra kaip upės kaip vėjas žiūrėti klausytis ir nieko neveikti benamis gyventi benamis numirti žiūrėti klausytis ir nieko neveikti benamis gyventi

benamis numirti žiūrėti numiręs gyventi numiręs gražiai prisikelti numiręs gyventi suprasti ir nieko neveikti žiūrėti ir visa matyti kas buvo yra ir kas bus po mirties ir prieš gimstant kas buvo matyti žiūrėti ir viską suprasti... (296)[15]

Orgazminė žodžių lavina! kurią pasirenku dėl tų nuolat pasikartojančių žodžių *žiūrėti* ir *matyti*, pačiam veiksmuose nedalyvaujant. Rodos, kad to neartikuliuoto išsiveržimo metu, liekama (ar norima likti) tik stebėtoju, vojeristu. Bet ar įmanoma? Visu romanu tikriausiai atsakoma neigiamai.

Tačiau šitokie „priešlaikiniai" žodžių išsiveržimai gali būti tiek Atminties apoteozė, jos meilės viršūnė, tiek aistros „nulengvinimo" ritualas, atnešąs tik natūralistinį (ne katarsinį) palengvėjimą.

Gretinant dvasinius ir kūniškus dalykus, brėžiant metaforines paraleles tarp materialybės ir idealybės, aišku, kad, ir kaip juos bandytum atskirti (ne kartą tai mėgina *Vilko dantų karolių* naratorius), jie sambūviauja, gyvuoja sykiu. Teologija ir skatologija[16], tai, kas aukšta, ir tai, kas žema žmogaus egzistencijoje, neatskiriamai susiję. Aptariama knyga — gražus to pavyzdys. Nors naratorius „žemiems" dalykams vartoja nemaža eufemizmų, stebėtina jo drąsa net prabilti apie „excrementalia".

Kai žmogus esti arti savo buvimo — kasdieniniame laiko rate — visa rodosi suskilę į daugybę palaidų dalių — panašiai kaip mylintis: tavo ranka tegali pasiekti mano kūno tik tiek, kiek ranka pasiekia, t.y. kūnas sueižėja į dalis, kurios liečiamos ir kurios regimos akimi. Net protas negali „paliesti" viso kūno, bet klajoja iš vienos vietos į kitą, tarsi tos dalys būtų visai nesusiję. Taip praeitis sueižėja mūsų glėbyje. Tačiau atskiros kūno dalys, turiu galvoje genitalinę zoną, gali tapti integracijos centrais. Rodos, kad taip yra ir Gutausko romane. Paradoksalu, kad tai, kas nesuvaldoma (Atmintis), pats tampa valdytoju, pusiausvyros tašku. Fatališka ir fališka Atmintis išskaidrina (trivialu) tiek tai, kas yra sakralu, tiek tai, kas yra ekskrementalu, paversdama juos saviškomis žmogaus sakralijomis.

Artūras Tereškinas

Išnašos

1 Gilles Deleuze, „Vingt-deuxième série. Porcelaine et volcan," *Logique du Sens* (Paris: Les Editions de Minuit), 188.
2 *Ibid.*, 184.
3 Leonardas Gutauskas, *Vilko dantų karoliai*, 64. Toliau cituojant, puslapis žymimas prie teksto.
4 Pastebėtina, kad atmintis visame romane rašoma didžiąja raide.
5 Žr. Gilles Deleuze, Félix Guattari, „Year Zero: Faciality," *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, trans. & foreword by Brian Massumi (Minneapolis: U. of Minnesota Press, 1987), 167-192.
6 Gilles Deleuze, *Logique du Sens*, 329.
7 *Ibid.*, 225. Pasakotojo visata tada yra valgymo (consumption) ir pašalinimo (excretion) vieta — ir fiziškai, ir naratologiškai — , kurioje jis „valgo" ir „išvemia" savo praeitį. Žr. Lance Olsen, „I Stink, Therefore I (S)am: Function, Fantasy, and Beckett," *Ellipse of Uncertainty: An Introduction to Postmodern Fantasy* (New York: Greenwood Press, 1987), 47.
8 Žodžiai srūva per visus galus: „...ir dabar jau užmigus srūvant žodžiams šventiems srūvant musių choralams tarp pirštų kas primins kaip sopėjo biliūniška laiko širdis verpiant saulei miruolišką tylą ak ant slenkščio toli...", 76.
9 Gilles Deleuze, *Op. cit.*, 291.
10 *Ibid.*, 259.
11 *Ibid*, 257.
12 *Ibid.*, 262.
13 Jean Baudrillard, *De la Séduction* (Paris: Gallimard, 1988), 25.
14 *Ibid.*, 46.
15 Dar viena gutauskiškų žodžių išsiveržimų interpretacija: naratyvas haliucinuojančios sąmonės būsenoje gali būti kūniško sutrikimo *(dysfunction)* analogija, peršančia skatologiją, kurios pėdsakai knygos puslapiuose — srūvančios „nešvarių" žodžių lavinos; sintaksė suvartojama tiktai tam, kad būtų „nulengvinama" bendriausia forma, kuri savo ekskrementalumu grasina skaitytojui. Žr. Lance Olsen, *Op. cit.*, 47-48.
16 Žr. Allen S. Weiss, „Between the Sign of the Scorpion and the Sign of the Cross: *L'Age d'or*," *Dada/Surrealism*, 15 (1986), 159-174.

LIETUVIŲ STATINIAI KANADOJE

Baigiantis išeivijos egziliniam etapui, laikas apžvelgti ir Kanados lietuvių visuomeninę statybą. Prieš tai reikia kiek pažinti tą gana negausią bendruomenę (apie dvidešimt tūkstančių kilme, bet žymiai mažiau laikysena), įstengusią pasistatyti savųjų užuovėjų daugiau negu iš panašaus vietinių skaičiaus lauktina. Architektūra juk apskritai išreiškia visuomenę[1].

Pokariniai ateiviai kiek skiriasi nuo tokios pat praeities tautiečių, maždaug tuo pačiu metu atsidūrusių Jungtinėse Valstijose. Į Kanadą 1947-8 metais suvyko kone vienmečiai, pabėgėlių stovyklose Vokietijoje atrinkti jaunuoliai čiabuvių negeidžiamiems darbams. Plačios šalies užkampiuose atlikę vienerių metų darbo sutartis, jie telkėsi į bendrijas, labiausiai Kanados viduryje. Kaip amžius vertė, sparčiai poravosi, kūrėsi. Daugelis buvo baigę ar lankę gimnazijas, o kai kurie ir studijavę. Kol dar neįveikę kalbos, įsidarbino žemiau savo potencialo, gi mažiau veržlūs ir vėliau išliko fabrikuose ar panašiuose darbuose.

Buvo kiek, kitokiais apsimetus, čia patekusių inžinierių, gydytojų, kunigų bei kitų profesijų žmonių (tokių tuomet Kanada nepageidavo). Vėliau atsirado ir vyresnių su šeimomis. Visdėlto 1962 metais iš Vokietijos lankęsis Jonas Grinius brošiūroje apie viešnagę Š. Amerikoje nusistebėjo inteligentų (!?) stoka Toronte.

Tokie buvo naujieji ateiviai, pilni jaunatviškos energijos susikurti ne tik savąjį, bet ir bendrą lietuvišką gyvenimą. Ankstyvesnieji emigrantai, daugiausia trečio dešimtmečio bangos, nebuvo gausūs, be to pokario nepriteklių nuvarginti, kai kurie „supažangėję" ar jau spėję nubyrėti. Į JAV nuvykę pokariniai galėjo iškart naudotis pirmatakų palikimu, Kanadoje reikėjo beveik viską pradėti iš naujo.

Toronte buvo šv. Jono Krikštytojo bažnytėlė Rytų europiečių kvartale. Ji greitai pasidarė per ankšta, o pogrindžio saliukė nesutalpino įvairiausių susirinkimų, minėjimų, susipažinimo vakarėlių, ir, jų pasėkoje, vestuvinių vaišių. Klebonijai atokesni netoliese įsigijo nedidelį banko pastatą Lietuvių namams, bet ir tie nepajėgė patenkinti vis augančių poreikių. Netoliese buvo „pažangiųjų" salė, bet tenai naujiesiems nepriderėjo lankytis.

[1] Toks populiarus pasakymas nėra visiškai teisingas. Architektūra, kaip ir visas menas, turi dar ir nuo visuomenės nepriklausančių siekių.

Naujakūrys klebonas Petras Ažubalis ryžosi pastatyti naują bažnyčią su priedais. Projektui konkursą, iš Lietuvoje buvusių architektų, inžinierių bei technikų, laimėjo dar Vokietijoje užsilikęs Alfredas Kulpavičius (g. 1923), Darmštate baigęs Lietuvoje pradėtas studijas. Negavus vyskupijos leidimo naujai, senoji bažnytėlė dėl vietos stokos nepraplėsta, bet iš pagrindų pertvarkyta jau čia atvykusio Kulpavičiaus, vėliau įsipilietinusio Kulpa.

Vienoje parapijoje nebesutelpant, iš JAV atkviesti pranciškonai įsteigė Prisikėlimo parapiją ir ėmėsi statybos toliau į vakarus. Projektavimui pakviestas Stasys Kudokas (1898 - apie 1980), Italijoje išsimokslinęs ir Lietuvoje vardą turėjęs architektas, tuomet apsigyvenęs Klevelande[2].

Pradžiai pastatytos salės dvejuose aukštuose: viršuje laikinai bažnyčiai, pusrūsyje renginiams ir sportui. Žemoka bažnytinė vieta vėliau būtų padalinta į kambarius šeštadieninei mokyklai bei bendruomeniniams reikalams. Kudokas sudarė ir galutinės sodybos apmatus. Kitoje kiemo pusėje turėjusi iškilti bažnyčia, salių sparnu sujungta su vienuolynu ir klebonija. Priekis užsklęstas arkada. Turėjęs būti vieningas ansamblis.

Kudoko pradinis darbas buvo santūrus tiek išorėje, tiek viduje. Ribotomis galimybėmis pasiektos deramos proporcijos, saikiai ir skoningai panaudota tautinė ornamentika. Pastato, kaip ir visos sodybos eskizo išraiška buvo anachronistiška, betgi tuomet panašiai statyta ir mieste[3].

Komplekso įgyvendinti Kudokui neteko. Neišpildytos nei jo intencijos. Labiau prasigyvenus, bažnyčios interjeras pasirodė per varganas. Jį puošniau pertvarkė Kulpavičius, likęs ir toliau šios parapijos architektu. Atskiros bažnyčios statymo atsisakius, laikinoji buvo dar kartą, dar lyg ištaigingiau perstatyta. Bažnyčiai numatytoje vietoje

[2] Dar nebuvo lietuvių, turinčių architekto teises (jos Kanadoje įstatymiškai apsaugotos), tad Kudoko ir Kulpavičiaus ankstyvesnieji projektai ėjo profesines teises lengviau įgijusių lietuvių inžinierių, būtent Prano Čeponio, vardu. Tokiems dar buvo leista atlikti ir grynai architektūrinius užsakymus.

[3] Kudoko, kaip ir Kovalskio-Kovos pastatai JAV lieka deramai neįvertinti. Abu architektai nėjo su laiku, bet dabar, postmodernėje nuotaikoje, į jų darbus galima pažvelgti nebe ideologiškai. Jie buvo gana kūrybingi, kai mūsuose išaukštinto Muloko darbai lieka už architektūrinio vertinimo ribos.

ir jungtyje pastatytas vienuolynas su kelbonija ir patalpomis parapijiniam kredito kooperatyvui. Dažnėjančių laidotuvių patogumui (anksčiau, dar jauniems, nepagalvojus, jog teksią karstą nešti vingiuojančiais laiptais) iškirstas šoninis įėjimas, su pastatu visai nesiderinantis, kaip ir priestatai.

Pranciškonams didžiumą parpijiečių praradęs Ažubalis dar bandė atsispirti tuomet aštriai tarpparapijinei konkurencijai. Kulpavičius suprojektavo bažnyčią miesto vakaruose, kur bent laikinai ėmė keltis lietuviai. Galop, numatydamas tautiečių kėlimosi į užmiesčius tendenciją ir kryptį, vakariniame Mississaugos priemiestyje, dar laukuose, nupirko didelį žemės plotą. Ten įsteigė lietuvių kapines ir vėliau perkėlė savo parapiją nauju „Lietuvos kankinių" vardu. Visas būsimas kapinių-parapijos centro-bažnyčios kompleksas pavadintas Anapiliu.

Kapinės greitai pildėsi. Reikėjo koplyčios, ne laidojimui, bet centrinės vietos, kurioje susirenkama mirusiųjų bendram prisiminimui bei didesnėse šventinėse progose. Statinys turėjęs būti ir paminklu Lietuvos Laisvei. Projektui paskelbtas konkursas — irgi tarp lietuvių, tačiau, jo profesionaliau nevykdant, Kanados išsilavinimo architektai (tokių jau buvo pustuzinis) nedalyvavo. Pirma premija suteikta Kulpai, bet jo neoriginaliam ir be to neapibrėžtam pasiūlymui eigos neduota, o jau be konkurso paimtas Toronto universiteto absolventas Vaclovas Liačas (g. 1930).

Jis sukomponavo į žemę kiek įleistą gelžbetoninę struktūrą su bokštu, kurio viršuje turėjusi degti Laisvės liepsna. Kiek žemiau įmontuota altorių apšviečianti jauno dailininko Romualdo Astrausko vitražinė skulptūra. Betono brutalumas sušvelnintas medžio lubų danga ir atvirą altoriaus vietą atskiriančiais Telesforo Valiaus projekto slankiojančiais nerūdijančio plieno vartais.

Nors Liačo darbas prestižiniame Kanados architektų (Massey Medals) konkurse buvo atrinktas tarp šimto vertingiausių pastatų dviejų metų laikotarpyje bei įtrauktas Mississaugos mieste saugotinų pastatų sąrašan, jis mūsų žmonėms neįtiko. Pravardžiuotas „bunkeriu"[4], kėsintasi jį nugriauti. Anapilio įkūrėjui buvo parengta

[4] Karo baisumus pergyvenusiems žmonėms žemėje įkasta betono struktūra iš tikrųjų gali priminti slėptuves ar karinius įtvirtinimus. Vaiko amžiuje karo metą kaip didelį nuotykį praleidusiam architektui toks sąryšys neatėjęs į galvą, arba giliai užblokuotas, kaip tvirtintų psichiatrai.

kripta, bet per anksti miręs Ažubalis[5] nebenorėjo būti ten palaidotas ir dar gyvas būdamas pasistatė stambų antkapį. Paminklą Laisvei, imituojantį Nežinomojo kareivio kapą, atskirai sukrovė šauliai.

Netoli kapinių Liačas suprojektavo keleriopos paskirties erdvią salę su mažesnėmis patalpomis ir vieta *Tėviškės žiburių* savaitraščio leidyklai. Tai atlikta pagal tuolaikį, ypač suomiams būdingos architektūros pobūdį. Išorė plytinė, viduje juostomis išdalintas atviras betonas ir cemento plokštės. Stogo struktūra palikta neuždengta. Ekonominiais sumetimais ar gal ne vien dėl jų, architektūriškai kalbėta neornamentuotai. Ir šis pastatas neįtiko, nors aiškių priežasčių nenurodoma.

Nepaisant jau užbaigtų pastatų nepopuliarumo, Liačui leista planuoti ir galutinę komplekso jungtį — bažnyčią, tarp jau pastatytos salės ir kuklokos klebonijos. Jis paruošė kelis variantus, bet nei viename jų užsakovai nerado jiems tinkamo lietuviškumo. Tautiškumu nepatenkino ir užuominos į vytautinę Zapyškio bažnyčią. Kadangi Lietuvoje galutinai nesubrendęs architektas esą nepajėgęs „įsigilinti į lietuviškumą", tokiam įkvėpiui pakviestas newyorkietis dailininkas V.K. Jonynas. Šis nesitenkino vien kvėpimu, bet pateikė ištisą projektą, kaip jis tai mėgėjiškai sugebėjo[6]. Architektui telikę jį techniškai išpildyti. Su Liačiu nesusitarus, paimtas Kulpa. Neworkiečiui kažkaip pradingus, jis įvykdė vien savąjį užmojį. „Lietuviškumo", regis, nebereikalauta.

Su laiku Liačo pastatas kapinėse buvo iškastruotas. Nukastas kompozicijai esmingas amfiteatro molas ir šoninis šlaitas. Esą, taip lengviau nupjauti žolę ir nutiesti naują taką. Nesirūpinta pataisyti van-

[5] Petras Ažubalis buvo įtakinga figūra Toronto kolonijoje. Jis ne tik daug ir svariai reiškėsi visuomeninėje veikloje bei sumaniai tvarkė savo asmeninį gyvenimą — tai buvo ir žmonėms daug pagelbėjęs kunigas. Savo statiniams jis kūrė su geriausiais norais, tik stokojo kultūrinio išprusimo, pasikliaudavo kitais, kaip jam atrodė, šviesesniais žmonėmis. Kun. Ažubalis sugebėjo Anapilį apsaugoti nuo šiaip privalomos priklausomybės arkivyskupijai. Išskyrus pačią bažnyčią su klebonija, sodyba išliko lietuvių visuomeninės korporacijos nuosavybe.

[6] V.K. Jonynas, nuo seno lietuvių gerbiamas, deja, Amerikoje kūrybiškai užmigęs dailininkas, savo architektūrinėmis pretenzijomis žinomas iš viešo ginčo su čikagiečiu architektu Jonu Muloku dėl vienos indėnų religinės misijos pastatų autorystės, lyg bet kuris iš jų tuomi būtų galėjęs didžiuotis.

dalų apdaužytus Valiaus vartus — taip atsimokėta už jo ilgametes paslaugas, — pašalinta „per moderni" Astrausko skulptūra, o jos vietoje, tiktai bokšto apačioje, naujasis klebonas pats nulipdė plastmasinį rūpintojėlį. Nukastas salės sieną žeminantis ir sodiniais ją dengiantis šlaitas. Nebereikėjo architektų, skulptorių ir žemėvaizdžio architektų talkos.

Salių nuoma ir pelningai rengiami bingo žaidimai leido kompleksui prasiplėsti. Sumanyta pridėti patalpas būsimam Kanados lietuvių archyvui-muziejui. JAV mokyklos, dabar torontietis architektas Jurgis Sederavičius (g. 1946) stengėsi prisiderinti prie esamo Liačo pastato, jo neimituodamas, tik suteikdamas labiau šiuolaikišką išraišką. Su savaisiais nepatyrusį architektą, deja, nurungė įtakingo parapijiečio įpiršti statybos enterpreneriai, esą pastatysią pigiau, — tai, kaip tokiems įprasta, nepasitvirtino. Jie neatpažįstami perkeitė Sederavičiaus projektą, nesirūpindami darnumu ar bet kokiais architektūriniais privalumais. Priestatu, kaip ir bažnyčia, žmonės patenkinti.

Negausi evangelikų bendruomenė prisiglaudė vietinių bažnytėlėje. Lietuvių namai persikėlė į plačias iš bažnyčios Kulpos nuoroda perkeistas ir pristatytas patalpas. Jų išvaizda lankytojams tinka.

Toronto kolonija yra gausiausia, tad ir statybų ten daugiausia. Antroje didžiausioje kolonijoje Montrealyje buvo dar prieš Pirmąjį karą pastatyta šv. Kazimiero bažnyčia, šio pokario pradžioje pakeista nauja. Seniau ten buvo Vytauto klubas-užeiga. Naujųjų ateivių apatarnavimui iš JAV atsikėlusių Jėzuitų Aušros vartų parapijai Kulpavičius suprojektavo bažnyčią, pastatytą vietinių architetų. Skautai surentė stovyklavietę Lauryno kalnyne. Nekalto Prasidėjimo seserys su vaikų darželiu įsikūrė prie bažnyčios gretimame name. Pašiūrę turi *Nepriklausomos Lietuvos* redakcija.

Be jau paminėtų, Kulpavičius-Kulpa suprojektavo iš senų perkeistus ar pristatytus bažnytinius pastatus Hamiltone, St. Catherines, Londone, Winnipege. Kaip ir NP seserų vienuolyną ir vaikų darželį Toronte, torontiečių stovyklavietes Huntsvilėje (skautų), N. Wasagoje (pranciškonų) ir salę poilsinėje Wasagoje (šv. Jono). Pietų Ontario Delhi katalikai įsikūrė vietinių gyventojų bažnyčioje, o Windsore namuke. Ankstyvieji ateiviai Edmontone pastatė Lietuvių namus, kuriuose kartais ir meldžiamasi. Prie Hamiltono bažnyčios pristatyta salė, o vietinis kredito kooperatyvas veikia

savame name. Šiaurės Ontario bei kitur negausūs lietuviai visuomeninių statybų nesiėmė.

Valdžios lėšomis Hamiltone pastatytas daugiabutis pensininkams pagal Koyanagi-Svedas firmos projektą. Panašų daugiabutį Toronte pastatė Vytautas Petrulis. Statybos darbai atlikti kompetentingai, pagal griežtas valdines normas. Toronte ruošiamasi statyti slaugos namus, bet jiems lietuvių architektų nebepakviesta.

* * *

Šiuo rašiniu norėjau lietuviškuosius statinius ne tiktai suregistruoti, bet ir pažvelgti, kokie jie yra ir kodėl. Tam reikia, straipsnio ribose, pasvarstyti architektūros santykį su visuomene. Nors remiausi labai ribotu pavyzdžiu, netarodo, kad jis per daug skirtiųsi nuo bendrų tendencijų, — gal tik labiau išreiškia mūsiškių norą siekti to, kas jų supratimu yra gera, savita.

Architektūrinė aplinka iš visų kultūrinių apraiškų labiausiai ir neišvengiamai paliečia ir paveikia visus. Galima nelankyti dailės galerijų, nesiklausyti rimtos muzikos, nesidomėti literatūra, bet pastatai mums visados stovi prieš akis. Kaip gyvenamieji namai bebūtų įrengti, „apipaveiksluoti", tai nepaliečia tenai neužeinančių. Tačiau bet koks statinys jau yra viešas aktas, visiems sukeliantis emocinį atsaką, tegul ryškiai ir nepastebimą. Dar niekam nepavyko nustatyti, kas iššaukia vienokią ar kitokią reakciją. Viena aišku, kad visiško abejingumo architektūrinei aplinkai negali būti.

Apskritai žmonių požiūris į statinius nesutampa su jų autorių architektų požiūriais. Kas jiem svarbu, siektina, kitiems nėra nei suprantama, nei net įdomu. Šie gi dažniausiai turi savo ar iš kitų nusižiūrėtus kriterijus, nedaug ką ar visai nieko bendro neturinčius su meniniu reikšmingumu. Nebūtų nieko stebėtino, jeigu jie visai neatsižvelgtų į meno ir architektūros[7]. ypatybes. Arčiau nepažįstant, sakysim, dailės ar muzikos specifikos, tiktai paikas drįs apie tai kalbėti apsprendžiamai, nurodinėti kaip kas privalėtų tapyti ar komponuoti. Juk viešai reiškiant nuomones, ne kad „patinka ar ne", bet „gerai ar blogai", reikalingas tam tikras pasiruošimas. Vis dėlto ir be jo apie archtektūrą išmaną tariasi kone visi. Kaip ir apie politiką!

Architektai, ne taip kaip technologai ar medikai, visuomenei

[7] Ne visa, kas pastatyta, laikytina architektūra, kaip ir ne visa, kas nupiešiama, laikoma daile.

nėra gyvybiškai būtini, kaip kad ir dailininkai ar kitokie menininkai. Nebent dalykiškiau išmokyti ploto išdėstymo ir jo užsklandos. Pastatus vienaip ar kitaip gali suprojektuoti beveik bet kas, ir statybos inžinieriai, braižytojai, ir patys statybininkai. Tegul nemokšiškai, bet jie visdėlto stovės. Gi savuosius namus surėdyti nėra sunku kiekvienam, pasikliaujant namų apyvokos žurnalais bei statybininkų patarimais. Tai įveikus, jau tariamasi pajėgiant duoti nuorodas ir saviesiems bendruomeniniams statiniams, kaip tai atsitiko su lietuviškaisiais.

Architektūra iš tikrųjų yra prabanga. Pigiausias pastatas yra kvadratinės dėžės pavidalo. Įmanoma gyventi ir dirbti vien nuo gamtos elementų apsaugančioje užtvaroje, bet žmonės visuomet joje siekė įsiprasminimo. Architektūra yra sunkiai pasiekiamas menas. Kad taip yra, rodo labai mažas paminėjimo vertų jos kūrėjų skaičius. Tokių tėra dešimtys, kuomet, pavyzdžiui, reikšmingais dailininkais laikomi šimtai. Kiti menininkai gali dirbti be didesnių medžiagos, vietos ir laiko varžtų, gi architektui būtina turėti užsakymą ir jį tinkamai išpildyti. [8] Pirmiausia reikia kaip nors surasti ne bet kokį, bet jo siekiams palankų užsakovą. Toliau — perkopti jo funkcinius pareikalavimus, piniginį pajėgumą bei kartais su visu tuo nesusitaikančias užgaidas. Privalu prisitaikyti prie vietos, ploto, įstatymų, medžiagų bei statybinių galimybių apribojimų ir statikos. Tai yra, kad pastatas atitiktų paskirtį, būtų patogus, neperlytų, nepraleistų vėjo ir... nesugriūtų.

Kai kurių teigiama, jog architektūra tėra taikomoji dailė. Todėl, kad veikia medžiaginiai interesai, apskaičiavimas — ne spontaniškumas, kaip tai būna grynoje dailėje. Iš tiktųjų, projektuojant pasikliaunama ne tiktai logika, bet, svarbiausia, kūrybine nuojauta, kaip „turėtų būti". Architektūra tepradedama gimdyti įveikus funkciją, ekonomiką ir medžiagas.

Architekto profesija pasirenkama nebūtinai dėl numanomo palinkimo ar pašaukimo, bet dar ir dėl jos praktiškumo. Reiškia, dėl didesnio užsitikrinimo duona ir tuo pačiu dalyvavimo visuomenėje gana garbingu ir romantišku laikomu užsiėmimu. Iš tikrųjų dauguma architektų atlieka tegul svarbias, bet tiktai technines bei administracines užduotis. Vien maža dalis patenka į pirminę projektavimo

[8] Yra vien popieriuje atlikusių neįvykdytų ar teoretinių projektų, itin įtaigojusių architektūros raidą. Tai dar ne pati architektūra, o tiktai jos teoretinių raštų atitikmenys.

eigą. Tačiau ir tokiems eilinėje įstaigoje tenka pritaikyti, kas jau pažįstama, sekti žurnaluose atvaizduotų iškilesniųjų pavyzdžius ir vykdyti įstaigos vadovų bei užsakovų nurodymus. Nedaugelis pasiryžta savarankiškai praktikai. Bet ir savarankiškoje praktikoje kūrybiniam išsipildymui — jeigu tokio siekiama, — progų neperdaugiausia. Vertingi pasiekimai tėra atsitiktiniai.

Pagal profesinį titulą, architektas gali būti paskirai ir verslininku, ir technologu, ir administratoriu, ir... menininku. Vien pavadinimu architekto ir menininko-kūrėjo sąvoka nėra sinonimiška. Visų sudėtingų statybinių aspektų neįmanoma aprėpti viename asmenyje. Didesni pastatai yra kolektyvinių pastangų išdava. Tačiau eilinio pastato pakėlimas architektūrinėn plotmėn teįmanomas jo įkvėpėjo pajėgumu kontroliuoti siaurų sričių specialistus, kad jie nenustelbtų pasekmės, kaip tai dažnai nutinka. Tad pilnutiniam architektui privalu visapusiškai suvokti statybinį procesą ir pajėgti įgyvendinti projektą geidžiama linkme. Prie braižomosios lentos prigulę lieka neveiksmingi.

Kaip ir visose profesijose, architektai atlieka visuomenės jiems patikėtą paskirtį išpildyti funkcinius poreikius, o specifiškai — įkūnyti jos susikurtus įvaizdžius, susijusius su turtine bei socialine padėtimi ar savitumu. Mėginimai architektūrą pajungti politiniams ar socialiniams tikslams, dabar jau žinoma, liko bevaisiai. Architektūra tėra meninė išraiška ir apraiška, kurią, kaip ir viską, įtaigoja gyvenamasis laikas. Tai nereiškia, kad nereikėtų atsižvelgti į užsakovo specifiką.

Architektams sunku suvokti, jog ne jų kūryba, ne meninis reikšmingumas, bet pats pastatymo faktas laikomas svarbiausiu, gal net vieninteliu, ypač bendruomeninių statybų atvejais. Kai daug bendro ryžto ir aukų pareikalavęs užmojis jau akivaizdus, kai štai, jau stovi *mūsų* bažnyčia, *mūsų* rūmai, neatrodo tiek svarbu, kokie jie, nors mūsų atveju buvo nevisiškai taip.

Plataus visuomenės užnugario architektūrai nėra daug kur, o ypač šiaurės Amerikoje. Nedaugiau dviejų nuošimčių pavienių namų statoma dalyvaujant architektams, gi visiškai išpildytais tėra vienas kitas. Architektūriniuose žurnaluose vaizduojami pavyzdžiai tėra labai retos išimtys, teturinčios menką ar net jokios įtakos visumoje. Daugumos sampratą bei skonį formuoja masinio tiražo namų dekoravimo žurnalai, kuriems architektūriniai kriterijai svetimi.

Nereikia per daug laukti, kad ir mūsiškiams jie būtų savi.

Mūsuose kultūra, kaip menines apraiškas apimanti sąvoka, yra didžiai vertinama. Dailė, literatūra, muzika, kaip ir architektūra laikomos abstrakčiai išpažįstamomis vertybėmis. Neatsižvelgiant į kokybę, kultūrinių apraiškų mūsuose buvo kur kas daugiau negu tarp tolygių vietinių gyventojų. Kokiame gi skaičiumi, ekonominiu pajėgumu bei socialine padėtimi atitinkančiame penkių ar kiek tūkstančių gyventojų Kanados miestelyje būtų ruošta tiek dailės parodų, net klasikinės muzikos koncertų, paskaitų, minėjimų ar pobūvių su „menine programa"? Kas matė, jog tokie miestelėnai skelbtų architektūrinius konkursus ar turiniu prilygtų *Tėviškės žiburių* savaitraščiui? Atrodytų, kad poten-cialo vertingesniems poreiškiams būta. Bet argi? Gal siekta to, ko ir tebuvo siekta?

Dėmesio architektūrai mūsų spaudoje buvo pakankami. Tiktai stigo išmaningesnių svarstymų, pvz. apie vienu metu suaktualėjusią „lietuviškąją" architektūrą. Š. Amerikoje iškilę lietuvių pastatai aprašyti vien panegiriškai, šiaip gerbtinų, bet šiame dalyke nenusituokiančių, o vis dėlto reikštis išdrįsusių žmonių. Architektai paprastai nėra rašto žmonės, bet ir rašiusieji nedaug ką pagelbėjo. Gal kitokie nepanorėjo veltis į bevaisius ginčus, kai, anot vieno savaitraščio rekdatoriaus: „Kadangi apie meną visi nusituokia tolygiai, tad spausdintinos nuomonės visų"[9]. Beje, tokios pažiūros laikėsi visa išeivijos spauda. *Metmenys* architektūra per daug nesidomėjo — bent neprašovė pro šalį, kuomet *Aidai* to nevisuomet išvengė.

Visuotiniai konkursai š. Amerikoje plačiau nepraktikuojami, ne taip kaip daugelyje Europos kraštų. Čia architektui tenka užsakymus surasti aplinkiniais keliais. Praeito šimtmečio žymus amerikietis architektas H.H. Richardson, užklaustas kokie esą trys svarbiausi dalykai architektūroje, atsakęs: „Pirma, gauti pirmą užsakymą, antrą — antra, trečia...". Architektas pasamdomas nebūtinai pagal jau parodytą ar numanomą sugebėjimą, išraiškos pobūdį ir tinkamumą tarpusavio bendravimui. Tai dažniausiai atsitinka giminių ar draugų tarpininkavimu ar paties sugebėjimu įsipiršti. Tokiu būdu užsakovas

[9] Nėra būdų neklystamai apspręsti, kas vertinga. Tačiau bet kokius vertinimus daryti gali tik dalykus išmanantys ir, svarbiausia, jiems jautrūs žmonės. Ką naujo atnešantys, nesilaikę konvencijų, gali būti jų laikotarpyje nesuprasti. Betgi nėra sunku atskirti darbus, atliktus įprastu būdu. Lietuviškieji pastatai yra konvencionalūs, taigi jų vertinimui nereikia ypatingos įžvalgos.

nemažai rizikuoja iš anksto nežinodamas ką gaus. Paveikslus ar baldus neįsigyjama jų pirma neapžiūrėjus, gi architektūrinė „prekė" perkama beveik nemačius.

Užsakymai nenukrenta iš dangaus. Reikia jais pasirūpinti, stengtis susikurti gandą apie save. Architektui tenka pačiam būti propagandistu, arba turėti už jį kalbančių draugų. Ir patys didžiausi, Frank Lloyd Wrightas ar LeCorbusier atkakliai skelbė savo garsą. Gerai, kad jie buvo savo propagandos verti. Lietuviškoje savigyroje reiškėsi patys menkiausi. Kitaip nebūtume turėję Marketparko, Maspetho, Kennebunkporto ar Detroito niekniekių, kaip ir Kandoje. Gaila, kad Kudokas ar Kova buvo pernelyg kuklūs ar neturėjo juos reklamuojančių draugų. Gal mūsų propagandistai ir atitiko savą visuomenę?

Architektas sklandžiausiai išsireiškia ne žodžiu ar raštu, bet pieštuku ant popieriaus kitiems svetimoka kalba. Ir vaizdingiausiai brėžiniais, piešiniais, modeliais ar kompiuterio inscenizacija pasiūlymą išaiškinus, jis lieka užsakovo tik apytikriai suprastas. Ir pačiam architektui būsimas pastatas nebūna galutinai įsivaizduojamas, ypač erdvėje. Iš šimto kartų sumažintų dviejų dimensijų brėžinių perkeltas objektas visuomet duoda netikėtumų. Tad ko norėti iš specializuoto įsivaizdavimo neturinčių, nusiviliančių pagaliau išvydus realybę?

Negalintis tobulu būti išankstinis pavaizdavimas architektui leidžia kiek užslėpti savo meninius ketinimus, kurių užsakovai nesuprastų, neįverintų ir taip atmestų. Sąmoningai ar ne, anapiliečius taip gal „prigavo" Liačas. Architektūra visų pirma yra pačių architektų savanaudiškas, bet tuomi ir visanaudiškas reikalas.

Sėkmingiausia, kuomet architektas artimai bendrauja su užsakovu. Kada, iš vienos pusės, prisitaikoma prie funkcijos ir piniginės, iš kitos — pasitikima profesine kompetencija ir priimami meniniai siekiai. Reiškia, kad vyksta brandus suokalbis, kai įnašai abipusiai. Deja, tai retai teįvyksta. Pasitaiko, kad šalia kūrybiškumo architektui turint ir kitokių savybių, būna beviltiška susikalbėti ne tiktai su nenusituokiančiais, bet, blogiausia, su „viską išmanančiais"[10].

[10] Visažinystė pas mus reiškiasi bet kokioje srityje. Tai gal įgimtas žemdirbiškas užsitikrinimas? Mano dėdė, Aukštaitijos Žaliosios pamiškės ūkininkas esą sakydavęs: „Ma nieka nesakyk, aš visko žino". Ar ne panašiai dabar girdime iš tėvynainių? Tai negali būti vien sovietinis palikimas. Kaimietiško užsitikrinimo laikėsi lietuviškų statinių užsakovai ir

Architektūrinė išraiška šiuo laiku yra labai įvairi — nuo modernizmo pradininkų tęsimo iki atramos ieškojimo istorijoje bei manieriškumo. Mūsų taip siekiamas tautiškumas, noras išsiskirti, deja, dar neužčiuopiamas. Dažnai nurodomoje Suomijoje ir Japonijoje tautiškumas pasireiškia ne skirtingu stiliumi, bet šiuolaikiai interpretuojant statybines tradicijas, susiklojusias klimato, gamtovaizdžio, parankių medžiagų poveikyje bei iš svetur atneštų ir tautos pasaulėjautos transformuotų įvaizdžių.

Prileidžiant, kad pajauta statiniams galėtų būti kolektyvinė, pasvarstytina, koks pobūdis būtų savas, atliepiantis bendrą lietuvišką dvasią? Tarpkaris buvo per trumpas, kad susiformuotų savitumas, gi sovietinėje Lietuvoje tam nebuvo sąlygų. Sodietiškos pirkios ar klėties perkelti miestan neįmanoma. Kai kurie mėginimai, kaip Čikagos Marketparke, liko kičo lygyje. Stambesni pastatai Lietuvoje, bažnyčios ir dvarų rūmai, labai įvairuoja atneštais stiliais. Jų lietuviško savitumo išaiškinimas tebelaukia išsamių studijų. Tiktai lietuvišką specifiką bent apgraibomis nustačius, tegalima kalbėti apie tautiškumą ir jo pritaikymą laike.

Ne taip kaip iš konservatyvios visuomenės lauktina, nesibaidyta modernizmo, tai yra, istorinių stilių pritaikymo dabarčiai. Nereikalauta net tautinės ornamentikos. Kudoko pastatas, kuriame jos šiek tiek įvesta, nors nepeikiamas, bet juo nesigiriama. Anapilio bažnyčioje jos iš viso nėra. Apie kitą, nesurengus plačios apklausos, tegalima spėlioti. Gal pritiktų vaizdo šiluma — ne asketiškumas (Mies van der Rohe pastatas mums tikrai nebūtų tinkamas), erdvės intymumas — ne dramatiškumas (Le Corbusier nebūtų mums mielas), natūralios medžiagos: mediena ir molio plytos, bet ne taip pat natūralus cementas, formų komplikuotumas — ne paprastumas, intensyvus dekoravimas — ne santūrumas?

Priimtinų ir nepatenkinamų pastatų (modernesnė) išraiška nedaug kuo skiriasi. Tiktai kokybe. Peršasi išvada, jog vien meniniame verttingume glūdi neįtinkamumo priežastys. Juk bet koks kokybiškumas daugumą žmonių baido, grasina prisiimtoms normoms. Tai per lengvas, nors ir, manau, teisingas teigimas. Neimlumą vertybėms galima paaiškinti ribotu išprusimu, normalios kultūrinės

---

rėmėjai. Per keturiasdešimt metų išaugo ir išsimokslino naujos kartos. Vis dėlto statybinius sprendimus tebedarė jų tėvai, o lietuviškoje bendruomenėje išlikę jaunieji nedaug kuo esmiškai skiriasi nuo jų.

aplinkos ignoravimu, užsidarymu vien savųjų ratelyje. Tačiau ne kitaip buvo ir Jungtinėse, kur suvyko kone visa egzilų inteligentija.

Ne tai, kad dauguma lietuviškų statinių būtų menkaverčiai — dar menkesnių čia yra apsčiai, bet, kad neišpildėme norų pasiekti kas geriausia, išsiskiriant iš kitų. Iš tikrųjų, pasirodėme esą kaip ir visi, kuriems apskritai kultūrinės vertybės ne prie širdies. Tiktai gausoje atsiranda žmonių, kuriančių ir palaikančių, deja, vien elitinę kultūrą. Praėjo laikai, kada Belini'o duris galėjo išmaningai komentuoti kiekvienas praeivis!

Gal mūsuose ir būtų buvę kitaip, jei būtume turėję kūrybingų ir visuomenės autoritetingais priimtų architektų, pasiryžusių ir sugebėjusių savuosius pedagogiškai vesti kiek toliau.[11]

Nors ir kaip pagerbiami svetimieji, statiniams pasirinkti beveik vieni savi. Daug gausesni ir turtingesni Kanados žydai, pokaryje statę aibę sinagogų bei visuomeninių rūmų, pasikliovė anglosaksais, nors turėjo jau išaugusių pajėgių savų. Lietuvių pasitikėjimas savaisiais stebėtinas. Sociologai tepaaiškina, kodėl taip?

Mums artimuose latviuose nebuvo daug kas kitaip. Neturėjo pasižymėjusių architektų nei Kanadoje, nei JAV, bet ir ten pirmaujantis Gunta(s) Birkerts latviams nebuvo reikalingas, išskyrus smulkmenas. Estų pastatai gi pranoko Kanados architektūros lygio vidurkį.

Nebūtų teisinga lietuviškuosius statinius vertinti pagal net daug nereikalaujančią skalę. Mūsų per mažai, kad šalia menkysčių, būtų ir normalioje visuomenėje tiktai pasitaikančių išimčių. Kas mūsuose buvo gera, teįvyko laimingo nesusipratimo dėka. Savose statybose likome kaip ir visi kiti čia. Ne didesni, bet ir ne menkesni.

Algimantas Banelis

[11] Geru pavyzdžiu buvo Toronte gyvenęs dailininkas Telesforas Valius (1914-1977). Jis buvo visuomenei autoritetingu patarėju visuose dailės reikaluose. Veikėjai jo atsiklausdavo, nors dažnai pasielgdavo savaip. Nuorodų nepriėmus ar jas suvulgarinus, neatsitraukdavo ir talkininkaudavo toliau. Aišku, daug reiškė tai, kad Valius nesivėlė į lietuviškos veiklos painiavas.

metmenys

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania 17013

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Leonidas Donskis, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Albertas Zalatorius, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Danas Lapkus

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Rūta Mėlinskaitė, Regimantas Tamošaitis, Vytautas Vepštas

Administracija: Marija Paškevičienė
306 55th Place
Downers Grove, IL 60516

Viršelio projektas: Vytautas O. Virkau

Kaina: Pavienio numerio — $8.00. Prenumerata metams (du numeriai) — $15.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiuta.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.
ISSN 0543-615X

AL
ALp(LKA)1742
1994, Nr.66
Larch.
95. 152.17